Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України

ПРАВО ТА ІННОВАЦІЇ

Науково-практичний журнал

Видається 4 рази на рік

Заснований у жовтні 2011 року

№ 3 (43) 2023

Харків
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
2023

УДК 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2023-3(43)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України (протокол № 7 від 14.09.2023 р.)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням **категорії «Б»**
(наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.)

Журнал внесено до міжнародних бібліотек і баз даних:
European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – **ERIH PLUS**, Норвегія;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Іспанія;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Польща;
Academic Research Index – ResearchBib, Японія

Право та інновації : наук.-практ. журн. / редкол.: К. В. Єфремова (голов. ред.) та ін. – Харків : НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2023. – № 3 (43). – 112 с.

Засновник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

Редакційна колегія:

Українські фахівці – *К. В. Єфремова,* кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (головний редактор); *Р. В. Шаповал,* доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (науковий редактор); *А. П. Гетьман,* доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *В. М. Пашков,* доктор юридичних наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *О. Я. Трагнюк,* кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *А. М. Любчич,* кандидат юридичних наук, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України (заступник головного редактора); *Н. М. Внукова,* доктор економічних наук, професор, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України; *Х. В. Солнцева,* доктор юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *Ю. В. Георгієвський,* доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; *М. В. Троцька,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *А. О. Гаркуша,* кандидат юридичних наук, доцент, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; *К. О. Токарєва,* кандидат юридичних наук, Міжнародний науково-технічний університет імені Юрія Бугая; *О. В. Розгон,* кандидат юридичних наук, доцент, НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України.

Іноземні фахівці – *Вільям Еліот Батлер,* доктор права, Школа права Університету штату Пенсильванія (США); *Snieguolė Matulienė,* доктор, Університет імені Миколаса Ромеріса (Литва); *Томас Давуліс,* доктор, професор, юридичний факультет Вільнюського університету (Литва); *Яніс Грасіс,* доктор юридичних наук, доцент, юридичний факультет Ризького університету (Латвія); *Вітольдс Захарс,* доктор юридичних наук, професор, юридичний департамент Даугавпілського університету (Латвія); *Маріана Петрова,* доктор економічних наук, професор, Університет Велико Тирново (Болгарія).

© НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2023

Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

LAW AND INNOVATIONS

Scientific and Practical Journal

Published 4 Times a Year

Founded in October 2011

№ 3 (43) 2023

Kharkiv
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development of NALS of Ukraine
2023

UDC 340:001.895
DOI: 10.37772/2518-1718-2023-3(43)

ISSN 2311-4894 (Print)
ISSN 2518-1718 (Online)

Recommended for publication by the Academic Council
of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (protocol № 7 of 14.09.2023)

The journal was included into the List of scientific professional editions of Ukraine **group «Б»**
(Ministry of Education and Science of Ukraine order № 409 of 17 March 2020)

Contributed to the international scientometrics database and libraries:
European Reference Index forthe Humanities and the
Social Sciences – **ERIH PLUS**, Norway;
Matrix for the Analysis of Journals – MIAR, Spain;
Polish Scholarly Bibliography (PBN),
Index Copernicus International (ICI), Poland;
Academic Research Index – ResearchBib, Japan

Law and Innovations : Scient.-Pract. Journal / edit. board: K. V. Yefremova (chief ed.) et al. – Kharkiv : Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine, 2023. – № 3 (43). – 112 p.

Founder
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative
Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Editorial board:

Ukrainian specialists – *K. V. Yefremova,* PhD, Senior Researcher, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (chief editor); *R. V. Shapoval,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University (scientific editor); *A. P. Getman,* 2nd PhD, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Yaroslav Mudryi National Law University; *V. M. Pashkov,* 2nd PhD, Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. Ya. Tragniuk,* PhD, Associate Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *A. M. Liubchych,* PhD, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine (deputy chief editor); *N. M. Vnukova,* 2nd PhD, Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine; *H. V. Solntseva,* 2nd PhD, the Yaroslav Mudryi National Law University; *I. V. Georgiievskyi,* 2nd PhD, Professor, the Yaroslav Mudryi National Law University; *M. V. Trotska,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *O. A. Harkusha,* PhD, Associate Professor, Poltava Law Institute the Yaroslav Mudryi National Law University; *K. O. Tokarieva,* PhD, Yuriy Bugai International Scientific and Technical University; *O. V. Rozghon,* PhD, Associate Professor, the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Foreign specialists – *William E. Butler,* J.D., Professor of Law of the Dickinson School of Law, Pennsylvania State University (USA); *Snieguolė Matulienė,* Doctor of Law, Mykolo Romerio Universitetas (Lithuania); *Tomas Davulis,* Professor, University of Vilnius Faculty of Law (Lithuania); *Jānis Grasis,* Dr. iur., Associate Professor, Faculty of Law, Rīga Stradiņš University (Latvia); *Witolds Zahars,* Doctor of Law, Professor, Head of Legal Department Daugavpils University (Latvia); *Mariana Petrova,* Doctor of Economy, Professor, Veliko Tarnovo University (Bulgaria).

Commissioning Editor: *V. P. Kokhan*
Desktop publishing: *A. H. Yakshyna*

Address of the Editorial Team:
61002, Kharkiv, st. Chernyshevskaya, 80
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework
for the Innovative Development
Tel.: + 38 (057) 700-06-64
E-mail: ndipzir@gmail.com
Website: ndipzir.org.ua

© Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development, 2023

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

ПОДРЕЗ-РЯПОЛОВА І. В.
Правове забезпечення системності інфраструктурної підтримки інноваційної діяльності в умовах євроінтеграційних процесів 7

ЧУБЕНКО В. А.
Правові аспекти deep tech інновацій в Україні в контексті євроінтеграційних процесів 13

ЛЮБЧИЧ А. М.
Відкрита наука: затребуваність та перспективи 19

ГОЛОВАЩЕНКО О. С.
Проблема забезпечення довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур в умовах сьогодення 26

КОХАН В. П.
Мобільність дослідників у Європейському Союзі та Україні 31

КРОЙТОР В. А.
Правові засади венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт 39

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

КОЛІСНИК А. С.
Застосування сучасних цифрових технологій у сфері оподаткування: іноземний досвід та перспективи для України 47

ТОКАРЄВА К. О., БЕРЕЗОВСЬКИЙ Д. О.
Застосування сучасних цифрових технологій у публічному управлінні (на прикладі фінансової сфери) 54

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

ГЕТЬМАН А. П., БРЕДІХІНА В. Л.
Правове забезпечення екологічного збалансованої системи природокористування в умовах європейської інтеграції України 64

ГЛУЩЕНКО М. П.
Реалізація основних принципів та прав у сфері реалізації праці у викликах поширення нестандартних форм зайнятості 75

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

КОРВАТ О. В.
Формування державної політики у сфері цифрових платформ і екосистем 83

ДУРАВКІН П. М., ГАФИЧ І. І.
Сучасні виклики та майбутнє правового захисту персональних даних: під впливом розвитку цифровізації 89

РЕВА В. А.
Міжбюджетні відносини в Україні: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах 101

Інформація для авторів 111

CONTENT

MODERN RESEARCH OF ECONOMIC AND CIVIL LAW

PODREZ-RIAPOLOVA IRYNA
Legal security of the system of infrastructure support of innovative activities under the conditions of European integration processes 7
CHUBENKO VIRA
Legal aspects of deep tech innovations in Ukraine in the context of European integration processes 13
LIUBCHYCH ANNA
Open science: demand and prospects 19
HOLOVASHCHENKO OLHA
The problem of ensuring the long-term sustainability of research infrastructures in todays condititions 26
KOKHAN VERONIKA
Mobility of researches in the European Union and Ukraine 31
KROITOR VOLODYMYR
Legal principles of venture investment into startaps as innovative product 39

DEVELOPMENT TRENDS OF FINANCIAL LAW

KOLISNYK ANNA
Application of modern digital technologies in the field of taxation: foreign experience and prospects for Ukraine 47
TOKARIEVA KATERYNA, BEREZOVSKYI DANYLO
The application of modern digital technologies in public administration (on the example of financial sphere) 54

DEVELOPMENT TRENDS OF ENVIRONMENTAL AND LABOR LAW

GETMAN ANATOLIY, BREDIKHINA VIKTORIIA
Legal support for an environmentally balanced system of natural resource management in terms of European integration of Ukraine 64
GLUSCHENKO MYKOLA
Enforcement of fundamental principles and rights at work in the face of the spread of non-standard forms of employment 75

MODERN RESEARCH OF LEGAL SCIENCE

KORVAT OLENA
Formation of state policy in the sphere of digital platforms and ecosystems 83
DURAVKIN PAVLO, HAFYCH IVAN
Current challenges and the future of legal protection of personal data: under the influence of digital development 89
REVA VALERIIA
Interbudgetary relations in Ukraine: essence and features of implementation in modern conditions 101

Information for authors 111

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

ПОДРЕЗ-РЯПОЛОВА ІРИНА ВАЛЕРІЇВНА
кандидат юридичних наук, виконуюча обов'язки завідувача наукового відділу правового забезпечення інноваційної діяльності НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-8802-1441

УДК 346.1:330.341.1
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-1

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМНОСТІ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У науковому дослідженні розглянуті питання правового забезпечення системності інфраструктурної підтримки інноваційної діяльності. Проаналізований сучасний стан стратегічного планування у сфері розвитку інноваційної діяльності та положення окремих документів ЄС у зазначеній сфері. Підтримана необхідність застосування системного підходу до формування та реалізації стратегії державного регулювання інноваційного розвитку згідно з сучасною моделлю інтегрованого інноваційного процесу. Доведено, що нормативно-правове забезпечення національної інноваційної екосистеми повинно регламентувати дієві засоби підтримки та стимулювання провадження інноваційної діяльності та інфраструктурного забезпечення інноваційного процесу з врахуванням сучасних викликів, реальних потреб та визначених стратегічних орієнтирів держави в цієї сфері.

Встановлено, що побудова ефективної інноваційної політики повинна відбуватися за принципом адаптивного формування з врахуванням реального стану інноваційного розвитку та необхідності забезпечення ефективної взаємодії між усіма суб'єктами інноваційної інфраструктури і складовими національної інноваційної системи. Зроблений висновок щодо необхідності розвитку всіх складових загальної інноваційної системи країни, вирішальну роль при цьому має застосування системного підходу, що надасть можливість оптимізувати використання інноваційного потенціалу України та істотно підвищити конкурентоспроможність національної економіки на основі побудови ефективної національної інноваційної екосистеми. Підсумовано, що впровадження системного підходу в сучасних умовах посилення євроінтеграційних процесів сприятиме вдосконаленню формування національної інноваційної екосистеми, її розбудові та перетворенню у постійному розвитку та збалансованому функціонуванні всіх складників державної політики.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційний процес, інфраструктурна підтримка, євроінтеграція, національна інноваційна система, системність.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор розвитку України у сучасних умовах має бути направлений на ключові потреби держави, однією з яких є прагнення до вступу в ЄС, що повинно спиратися на усталені процеси апроксимації чинного законодавства до міжнародно-правових стандартів та динамізації входження до Європейського наукового, освітнього та цифрового просторів. Воєнний стан окреслив нові пріоритети державної підтримки, втім, провадження інноваційної діяльності має ключове значення для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, інноваційний шлях якої актуалізується саме через відповідні стратегічні орієнтири та заходи, які повинні мати системний характер. Тому наявність факторів гальмування прямого або опосередкованого впливу на процеси інфра-

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове забезпечення інноваційного процесу в умовах глобальних викликів» № 0120U104786, 2023 р.

© Подрез-Ряполова І. В., 2023

структурного забезпечення інноваційної діяльності є неприпустимою.

Метою статті є дослідження актуальних правових питань щодо забезпечення системності інфраструктурної підтримки інноваційної діяльності в умовах євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові питання реалізації підтримки інноваційної діяльності та проблеми інфраструктурного забезпечення інноваційного процесу досліджувались багатьма науковцями. Так, у працях С. В. Глібка [1] були розглянуті актуальні питання щодо удосконалення правового регулювання інноваційного процесу. О. В. Розгон було проведено дослідження концептуальних положень щодо обґрунтування сутності категорії «міжнародний трансфер технологій» і бібліографічний аналіз дослідження цієї категорії [2]. Ю. М. Жорнокуй здійснив аналіз законодавчих та доктринальних підходів в європейських країнах щодо формування організаційно-правових форм здійснення венчурного інвестування інноваційної діяльності [3]. Обрана тематика наукової праці наразі потребує додаткових досліджень у зв'язку із необхідністю активізації євроінтеграційних процесів та концентрації зусиль, зокрема, за допомогою розробки відповідних наукових рекомендацій, щодо відновлення економіки країни та підтримки належного рівню функціонування національної інноваційної системи.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах інтенсифікації інтеграційних та глобалізаційних процесів одним з основних факторів підвищення конкурентоспроможності українських підприємств стає їх здатність до інноваційної діяльності, економічний ефект від якої є позитивним лише у випадку системного характеру впровадження інноваційних змін на основі сформованої інноваційної стратегії [4]. Належне стратегічне планування та системність заходів із підтримки інноваційної діяльності має вирішальний вплив на стан національної економіки, в тому числі на її інноваційне спрямування.

Слід погодитися, що сучасна концепція стратегічного управління інноваційним розвитком повинна полягати у забезпеченні інноваційного розвитку суб'єктів господарювання завдяки досягненню стратегічних та інноваційних цілей на основі системного підходу та впровадженню інновацій у різних формах та сферах діяльності суб'єктів господарювання, що дасть змогу швидко реагувати на зміни середовища, моделювати варіанти шляхів розвитку, прогнозувати результати, обирати оптимальний варіант [5]. Водночас доцільним є твердження науковців щодо необхідності застосування системного підходу до формування та реалізації стратегії та тактики державного регулювання інноваційного розвитку відповідно до сучасної моделі інтегрованого інноваційного процесу [6].

У положеннях Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р та є дійсною на даний час, визначено, що незважаючи на спроби активізації інноваційної діяльності, їх не було реалізовано у повному обсязі. Так, Державна цільова економічна програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 447, не фінансувалася з державного бюджету, внаслідок чого заходи, передбачені програмою, не було виконано, а завдання і заходи, передбачені Державною цільовою програмою розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 439, профінансовано частково. Заходи, передбачені планом заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 575, не були реалізовані внаслідок їх несистемності та неврахування необхідності залучення широкого кола заінтересованих сторін - бізнесу, громадянського суспільства, наукової спільноти [7]. Крім цього, зазначена Стратегія встановлює, що відсутній документ, який є крос-секторальним, тобто таким, що спрямований одночасно на розвиток інноваційної діяльності в усіх сферах економіки, який забезпечуватиме системність таких заходів та спрямований на розвиток як технологічних, так і соціальних інновацій в різних сферах, створення високих технологій та їх впровадження. Вказане підкреслює важливість розгляду питань щодо системності інфраструктурної підтримки інноваційної діяльності в умовах євроінтеграційних процесів.

Вдало визначено, що системний підхід означає ефективне та збалансоване функціонування всіх складників державної політики та регіональних впливів на інноваційну активність бізнесу, при чому, відсутність узгодженості між учасниками інноваційного процесу, гальмування та перешкоди в ключових сферах, відповідальних за інноваційний розвиток України та її регіонів, створюють системний дефектус. До того ж, дослідження системного дефектусу дає змогу: а) визначити системні складники інноваційного розвитку національної економіки та регіонів України й виявити обструкції їх відповідного функціонування; б) озвучити проблеми стратегічного розвитку країни та її регіонів, який базується на інноваційно-науковому потенціалі; в) окреслити шляхи

вдосконалення управління науковим та інноваційним розвитком, що дасть змогу підвищити конкурентоспроможність України та її регіонів [8]. Отже, наразі дійсно існують правові проблеми щодо відсутності системного підходу щодо забезпечення інноваційного розвитку національної економіки та регіонів України, які вимагають термінового вирішення в умовах загальної тенденції щодо пасивно-статичного стану чинного законодавства в інноваційної сфері, враховуючі необхідність інтенсифікації євроінтеграційних процесів.

Проєкт Плану відновлення України [9] у розділі «Основні проблеми, які необхідно вирішити в рамках Плану відновлення за напрямом «Наука та інновації» серед ключових викликів визначає наступні: застаріла, суперечлива нормативно-правова база; неадекватність наявних інструментів управління, фінансування, оцінювання якості науки її цілям; відсутність якісної системи визначення національних пріоритетів наукової та інноваційної діяльності; відсутність в країні сприятливого науково-інноваційного клімату. Водночас серед ключових можливостей у проєкті зазначеного плану регламентовано: використання науки та інновацій як драйвера економічного розвитку; створення передумов для інтеграції в європейський освітній простір шляхом синхронізації освітніх політик та практик; налагодження партнерства між державними інституціями та громадськими об'єднаннями, бізнесом задля розбудови сучасної моделі науки на різних рівнях. Серед іншого, вказаний проєкт виділяє наступні проблеми у напрямі «Наука та інновації»: недостатню дослідницьку та інноваційну інфраструктуру та відсутність системної державної політики щодо супроводу та підтримки міжнародної співпраці у сфері науки; наявність бар'єрів для ефективного залучення та використання коштів міжнародних програм з підтримки науки та інновацій; відсутність системної співпраці з українською науковою діаспорою для підсилення української науки тощо. Отже, визначаються проблеми, що потребують вирішення за допомогою системного підходу, який детермінується через застосування комплексних системних заходів щодо забезпечення: ефективності реалізації державної інноваційної політики; системності державної підтримки суб'єктів інноваційної діяльності та її інфраструктурного забезпечення; розвитку всіх складових національної інноваційної екосистеми; єдиної системи визначення пріоритетів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; оновлення чинного законодавства в інноваційній сфері та його узгодження з стратегічно визначеними напрямками; створення ефективної системи оцінки та запобігання ризикам у провадженні інноваційної діяльності; прискорення адаптації та інтеграції національної економічної системи до світової економічної системи в умовах необхідності наближення України до членства в ЄС.

Відповідно до положень Нової Європейської інноваційної Адженди (A New European Innovation Agenda) [10] інновації визначені рушієм формування ринків, трансформування економіки, стимулювання змін і відіграють ключову роль у досягненні головних цілей цифрового переходу. Водночас встановлюється стимулюючий потенціал deep tech інновацій щодо відповідних трансформаційних процесів в економіці та суспільстві. Аналіз змісту зазначеного документу дав змогу уяснити його доцільність щодо імплементації відповідних положень у національну систему правового забезпечення інноваційної діяльності та виокремити основні напрями розвитку інноваційної сфери ЄС, якими є:

1) напрям забезпечення доступу до фінансування для deep tech інновацій, який визначає, що додаткова підтримка інновацій повинна здійснюватися шляхом: реалізації грантів та засобів додаткового стимулювання приватних інвестицій; підтримання розвитку фондів венчурного капіталу тощо, що є гарантом залучення додаткових приватних інвестицій до стимулювання розбудови та розвитку малого та середнього підприємництва;

2) напрям забезпечення основних умов для deep tech інновацій, що включає створення належного рівню нормативно-правового забезпечення. Головне завдання у межах цього напряму – забезпечення доступу до інноваційної інфраструктури;

3) напрям щодо сприяння підтримці розвитку інноваційних екосистем та подоланню інноваційного розриву в ЄС. Важливе місце щодо забезпечення належного рівню функціонування регіональних інноваційних екосистем займають: успішна реалізація стратегії розумної спеціалізації, в тому числі функціонування платформ смарт-спеціалізації, регіональних інноваційних центрів, промислових кластерів шляхом спільного розміщення дослідницьких інфраструктур, закладів вищої освіти, дослідницьких структур та промисловості. Дійсно, формування сучасного економічного потенціалу ЄС і його екосистеми з орієнтацією на стійкий інноваційний розвиток супроводжується підвищеною увагою керівництва Євросоюзу до промислової політики [11]. До того ж, сучасною особливістю регіональної інноваційної системи ЄС є активне використання технологічних платформ, основною конкурентною перевагою яких є перетворення інноваційних інструментів технологічного прогресу в інструменти контролю ринку, при цьому, як матеріалізація цілісних технологій, що базуються на принципово нових наукових і технологічних результатах, технологічні платформи є ідеальною комунікативною структурою для вдосконалювання вихідної ідеї зусиллями багатосторонньої колаборації [12];

4) напрям щодо забезпечення розвитку deep tech здібностей визначає, що важливим аспектом інноваційного розвитку є залучення людського капіталу (потенціалу) і відповідних здібностей, високоякісна освіта та привабливі умови праці;

5) напрям вдосконалення основ формування інноваційної політики, який є основоположним щодо визначення умов провадження інноваційної діяльності, в тому числі щодо стратегічного планування, стимулювання, регулювання і контролю здійснення інноваційної діяльності та забезпечення інноваційного процесу.

Отже, проаналізовані напрями інноваційного розвитку є актуальними щодо розбудови національної інноваційної системи та повинні бути враховані при оновленні чинного законодавства в інноваційній сфері та його узгодженні з стратегічно визначеними напрямками розвитку інноваційної діяльності.

Правове забезпечення національної інноваційної екосистеми повинно мати дієві засоби підтримки та стимулювання провадження інноваційної діяльності та відповідного інфраструктурного забезпечення інноваційного процесу з врахуванням сучасних викликів, реальних потреб та загально визначених стратегічних орієнтирів держави в цієї сфері. Водночас побудова ефективної інноваційної політики також повинна відбуватися за принципом адаптивного формування з урахуванням реальних потреб нормативного регулювання, актуального стану інноваційного розвитку, необхідністю забезпечення ефективної взаємодії між усіма суб'єктами інноваційної інфраструктури та складовими національної інноваційної системи. До того ж, враховуючі основні напрями розвитку інноваційної сфери, регламентовані положеннями Нової Європейської інноваційної Адженди, доцільним вбачається концентрація уваги щодо розвитку регіональної інноваційної системи в умовах адаптації до потреб, викликаних сучасним воєнним станом та високим ступенем нерівномірності регіонального розвитку. Окрім цього, нині важливою є розробка кроссекторального документу, спрямованого одночасно на розвиток інноваційної діяльності в усіх сферах економіки, який забезпечуватиме системність відповідних заходів щодо розвитку як технологічних, так і соціальних інновацій в різних сферах, створення високих технологій та їх впровадження.

Висновки. Дослідження актуальних правових питань забезпечення системності інфраструктурної підтримки інноваційної діяльності в умовах євроінтеграційних процесів дозволяє зробити висновок про те, що нині вкрай потрібний динамічний поштовх щодо розвитку всіх складових загальної інноваційної екосистеми країни, вирішальну роль при цьому відіграє застосування системного підходу, що надасть можливість оптимізувати використання інноваційного потенціалу України і істотно підвищити конкурентоспроможність національної економіки на основі побудови ефективної національної інноваційної екосистеми. Серед іншого, доцільно виокремити, що системність заходів, що забезпечать належний рівень інфраструктурного забезпечення інноваційного процесу та розвитку національної інноваційної системи та її складових, повинна впроваджуватися шляхом вдосконалення та адаптації інноваційного законодавства до законодавства ЄС, зокрема, шляхом оновлення та удосконалення механізму реалізації інноваційної політики на всіх рівнях. Впровадження системного підходу в сучасних умовах посилення євроінтеграційних процесів сприятиме вдосконаленню формування національної інноваційної екосистеми, її розбудові та перетворенню у постійному розвитку та збалансованому функціонуванні всіх складників державної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глібко С. В. Удосконалення правового регулювання інноваційного процесу. Правове забезпечення ефективності інноваційного процесу в Україні : монографія/ за ред. С. В. Глібка, О. В. Розгон. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 365 с. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/InnovProcess21/InnovProcess21.pdf.
2. Розгон О. В. Проблеми ідентифікації поняття міжнародного трансферу технологій у науковому дискурсі. *Право та інновації.* 2023. № 1 (41). С. 7–14. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-1(41)-1.
3. Жорнокуй Ю. М. Учасники відносин венчурного інвестування інноваційної діяльності: європейський досвід та українська правова дійсність. *Право та інновації.* 2023. № 2 (42). С. 12–20. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-2.
4. Райчева Л. І. Системний підхід до формування інноваційної стратегії підприємства. *Економіка та управління підприємствами.* 2019. Вип. № 6(74). DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-41.
5. Юринець З. В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України: дис. … д-ра екон. наук: 08.00.03; Львів. нац. універ. ім. І. Франка, Львів, 2016. 519 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_yurynets.pdf.
6. Тютюнникова С. В., Фрідман О. А. Національна інноваційна система: сучасні тренди та виклики для України. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна.* 2020. Вип. 12. С. 224–232. DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-22.

7. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80.
8. Маргітич В. В., Фіалковський А. Р., Лазар Н. М. Системний дефектус інноваційної активності в Україні та її регіонах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління.* Том 31 (70). № 1. 2020. С. 165–169. DOI: https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-1-28.
9. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Освіта і наука». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf.
10. A New European Innovation Agenda (on 5 July 2022). Communication from the commission to the European Parlament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0332.
11. Заяць О. І., Ярема Т. В. Парадигма «нового інноваційного світогляду» ЄС. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. №2 (78). DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2022-78-3.
12. Ярема Т. В. Регіональна інноваційна система ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. Випуск 42. DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-42-26.

REFERENCES

1. Hlibko, S.V. (2021). Improvement of legal regulation of the innovation process. Legal support for the effectiveness of the innovation process in Ukraine. S. V. Hlibko & O. V. Rozghon (Eds.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. r ozvytku NAPrN Ukrainy. Retrieved from: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/InnovProcess21/InnovProcess21.pdf [in Ukrainian].
2. Rozghon, O.V. (2023). Problems of identification of the concept of international technology transfer in scientific discourse. Participants of Venture Investing Innovation Relations: European Experience and Ukrainian Legal Reality. *Law and innovations,* 1 (41), 7–14. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-1(41)-1 [in Ukrainian].
3. Zhornokui, Yu.M. (2023). Participants of Venture Investing Innovation Relations: European Experience and Ukrainian Legal Reality. *Law and innovations*, 2 (42), 12–20. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-2 [in Ukrainian].
4. Raicheva, L.I. (2019). System approach to forming an innovative enterprise strategy. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy*, 6 (74), 124–129. DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-6-41 [in Ukrainian].
5. Yurynets, Z.V. (2016). Innovative strategies in the system of increasing the competitiveness of the economy of Ukraine. *Candidate's thesis*. Lviv. Retrieved from: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_yurynets.pdf [in Ukrainian].
6. Tiutiunnykova, S.V. & Fridman, O.A. (2020). National Innovative System: Modern Trends and Challenges for Ukraine. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina*, 12, 224–232. DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-22 [in Ukrainian].
7. Strategy for the development of innovation activity for the period up to 2030: Ed. By order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 526-p (2019, July 10). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80 [in Ukrainian].
8. Marhitych, V.V., Fialkovskyi, A.R & Lazar, N.M. (2020). Systemic defects of innovation activity in Ukraine and its regions. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia*. Vol. 31 (70), No. 1, 165–169. DOI: https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-1-28 [in Ukrainian].
9. Project of the restoration plan of Ukraine. Materials of the working group «Education and Science». The National Council on Recovery of Ukraine from the Consequences of War. (2022). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf [in Ukrainian].
10. A New European Innovation Agenda (2022, July 5). Communication from the commission to the European Parlament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0332.
11. Zaiats, O.I. & Yarema, T.V. (2022). The paradigm of the «new innovative worldview» of the EU. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 2 (78), 20–25. DOI: https://doi.org/10.32836/2521-666X/2022-78-3 [in Ukrainian].
12. Yarema, T.V. (2022). EU Regional Innovative System. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 42, 150–154. DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-42-26 [in Ukrainian].

PODREZ-RIAPOLOVA IRYNA

PhD in Law, acting Head of the scientific Department of legal support the innovative activity
of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development
of NALS of Ukraine

LEGAL SECURITY OF THE SYSTEM OF INFRASTRUCTURE SUPPORT OF INNOVATIVE ACTIVITIES UNDER THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Problem setting. The European integration vector of the development of Ukraine in modern conditions should be directed to the key needs of the state, one of which is the aspiration to join the EU, which should be based on established processes of approximation of current legislation to international legal standards and dynamism of entry into the European scientific, educational and digital spaces. Martial law outlined new priorities for state support, however, the implementation of innovative activities is of key importance for ensuring the competitiveness of the national economy, the innovative path of which is actualized precisely through the relevant strategic orientations and measures, which must be of a systemic nature.

Analysis of recent researches and publications. Legal issues of implementation of support for innovative activities and problems of infrastructural support of the innovation process have been studied by many scientists. In the scientific works of S. V. Hlibko topical issues regarding the improvement of the legal regulation of the innovation process were investigated. O. V. Rozghon conducted a study of conceptual provisions regarding the substantiation of the essence of the category "international technology transfer" and a bibliographic analysis of the study of this category. Yu. M. Zhornokui analyzed legislative and doctrinal approaches in European countries regarding the formation of organizational and legal forms of venture investment in innovative activities.

The purpose of the research is to study the topical legal issues related to ensuring the systematic nature of infrastructure support for innovation in the context of European integration processes.

Article's main body. In today's conditions of intensification of integration and globalization processes, one of the main factors in increasing the competitiveness of Ukrainian enterprises is their capacity for innovative activity, the economic effect of which is positive only in the case of the systemic nature of the implementation of innovative changes based on e formed innovation strategy. Proper strategic planning and systematic measures to support activities in the innovation market have a decisive influence on the state of the national economy, including its innovative direction. Today, there are indeed legal problems regarding the lack of a systematic approach to ensuring the innovative development of the national economy and regions of Ukraine, which require an urgent solution in the conditions of the general trend regarding the passive-static state of the current legislation in the field of innovation, taking into account the need for the intensification of European integration processes. The legal support of the national innovation ecosystem should have effective means of supporting and stimulating the implementation of innovative activities and the corresponding infrastructural support of the innovation process, taking into account modern challenges, real needs and generally defined strategic guidelines of the state in this area. At the same time, the construction of an effective innovation policy should also take place according to the principle of adaptive formation, taking into account the real needs of regulatory regulation, the current state of innovation development, the need to ensure effective interaction between all subjects of the innovation infrastructure and components of the national innovation system.

Conclusions and prospects for the development. The study of current legal issues regarding the provision of systematic infrastructural support for innovative activities in the context of European integration processes allows us to conclude that a dynamic push is now urgently needed for the development of all components of the country's general innovation ecosystem, a decisive role is played by the use of a systemic approach, which will provide the opportunity to optimize the use innovation potential of Ukraine and significantly increase the competitiveness of the national economy based on the construction of an effective national innovation ecosystem.

Key words: innovation activity, innovation process, infrastructural support, European integration, national innovation system, systemicity.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Подрез-Ряполова І. В. Правове забезпечення системності інфраструктурної підтримки інноваційної діяльності в умовах євроінтеграційних процесів. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 7–12.

ЧУБЕНКО ВІРА АНАТОЛІЇВНА
кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України

УДК 346.1:330.341.1
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-2

ПРАВОВІ АСПЕКТИ DEEP TECH ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України, зруйнованої інфраструктури, втрати великої частини сировинних баз, засмічення сільськогосподарських земель, наша держава особливо потребує втілення в життя прогресивних рішень з метою відбудови економіки на основі інноваційності та створення продукції з великою доданою вартістю. З іншої сторони, в контексті євроінтеграційних процесів, необхідна всеосяжна та швидка адаптація правових, державних, економічних, наукових та інших елементів до реалій функціонування ЄС.

Статтю присвячено дослідженню правової природи deep tech інновацій, як нової хвилі інновацій в світі та в Європейському Союзі, зокрема. Визначено основні положення правового регулювання вказаних інновацій в ЄС. Наведені деякі наукові підходи іноземних, а також українських вчених до розуміння сутності, змісту, а також визначення поняття та основних сфер deep tech інновацій. Досліджено питання наявності правового регулювання вказаного поняття в українських законодавчих актах. Наведені основні особливості інноваційних процесів в Україні, пов'язані з повномасштабним вторгненням в нашу державу.

Обґрунтовано, в тому числі на підставі аналізу положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, а також практичної доцільності, необхідність впровадження основних аспектів правової регламентації розвитку deep tech інновацій в Україні. За результатами аналізу інноваційних процесів, що відбуваються останнім часом, встановлено, що поверхневі аспекти deep tech інновацій, попри відсутність визначення в законодавстві, застосовуються на практиці, зокрема, і з ініціативи іноземних партнерів, в тому числі, Європейського Союзу.

Ключові слова: deep tech інновацій, глибокотехнологічні інновації, євроінтеграція, інноваційна діяльність.

Постановка проблеми. Останнім часом в світовій спільноті суб'єктів інноваційної діяльності, а також сфері державного регулювання часто зустрічається зацікавленість до нової хвилі інновацій – deep tech інновацій. Особливий інтерес для України вказане питання викликає з огляду на те, що відповідно до Нового порядку денного інновацій Європейської Комісії від 05.07.2022, Європейський Союз має намір очолити вказану хвилю інновацій. Разом з тим, положення про deep tech інновації відсутні в основних правових актах нашої держави, незважаючи на євроінтеграційні процеси. Крім того, в силу своєї новизни, вказане поняття на даний час є малодослідженим в науковій сфері. Таким чином, виникає необхідність в дослідженні змісту deep tech інновацій, наукового та нормативного визначення вказаного поняття, а також основних правових аспектів його практичного впровадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деяким окремим аспектам питання deep tech інновацій приділялась увага, як іноземних авторів, зокрема, в роботах O. B. Apodaca, L. Frolund, F. Murray [6], C. Pamela [7], A. Свейна [10], так і в працях вітчизняних вчених – І.Ю. Підоричевої [2], М.М. Хаустова [8], П. Карташова [13] та інших. Разом з тим, питання deep tech інновацій потребує більш детального дослідження як окремого явища, в тому числі, з метою запровадження його правової регламентації в Україні.

Метою статті є визначення сутності та змісту deep tech інновацій як «нової хвилі» інновацій в Європейському Союзі, враховуючи наукові підходи, запропоновані іноземними та вітчизняними вченими. Крім цього, важливою ціллю статті є визначення доцільності та шляхів адаптації основних правових аспектів розвитку та підтримки таких інновацій

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове забезпечення інноваційного процесу в умовах глобальних викликів» № 0120U104786, 2023 р.

© Чубенко В. А., 2023

в Україні, в тому числі в контексті євроінтеграційних процесів в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Положеннями статті 374 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію), передбачено, що Сторони розвивають та посилюють наукове та технологічне співробітництво з метою як наукового розвитку як такого, так і зміцнення свого наукового потенціалу для вирішення національних та глобальних викликів; Сторони докладають зусиль для досягнення прогресу в набутті наукових та технологічних знань, важливих для забезпечення сталого економічного розвитку, шляхом розвитку дослідних потужностей та людського потенціалу; Накопичення та обмін науковою інформацією сприяють підвищенню конкурентоспроможності Сторін шляхом розширення можливостей їх економіки щодо набуття та використання знань для комерціалізації нових продуктів та послуг [1].

Крім того, в статті 375 наведеної вище Угоди про асоціацію передбачено, що співробітництво враховує діючі рамки співробітництва, встановлені Угодою про співробітництво у сфері науки і технологій між Україною та Європейським Співтовариством, а також мету України до поступового наближення до політики та права ЄС у сфері науки і технологій. Вказане пояснює доцільність звернення уваги та дослідження основних аспектів інноваційної політики Європейського Союзу, які існують сьогодні.

Щодо світових особливостей розвитку інноваційної діяльності, в тому числі в Європейському Союзі, то слід зауважити про нову хвилю інновацій, насамперед «глибоких» технологічних (deep tech innovation), які виводять на ринок принципово нові продукти та є причинами кардинальної зміни структури економіки, обумовлюючи появу нових індустрій та ринків. Європейський Союз має амбіції очолити цю хвилю глибоких структурно-технологічних змін. Так, європейським комісаром з питань інновацій, досліджень, культури, освіти та молоді М. Габріель 30 червня 2022 року офіційно оприлюднено (після півторарічної роботи і консультацій із зацікавленими сторонами - дослідницькими центрами, університетами, стартапами, інвесторами, промисловістю та ін.) Європейський інноваційний порядок денний [2, с. 76-77].

В подальшому, вказаний документ став основою для схвалення Європейською Комісією Нового порядку денного інновацій від 05.07.2022 (Повідомлення Європейської Комісії COM/2022/332), де основну увагу акцентовано на наближенні deep tech інновацій, які ґрунтуються на передовій науці, технологіях та інженерії, часто поєднують досягнення фізичної, біологічної та цифрової сфер і мають потенціал для надання трансформаційних рішень на глобальні виклики [3]. Таким чином, будь-які виклики, переваги та планування інноваційного порядку денного, що викладені в Новому порядку денному інновацій ЄС, орієнтовані на розвиток deep tech інновацій.

У вказаному Повідомленні Європейської Комісії відсутнє визначення поняття deep tech інновацій. Проте, провівши аналіз положень зазначеного акту, можна дійти висновку, що останніми здебільшого є фізичні продукти або ж поєднання фізичного продукту з програмною послугою/забезпеченням, тому вони часто отримують вигоду від міцного партнерства з провідними галузями промисловості. Зокрема, 83% глибокотехнологічних підприємств займаються створенням фізичного продукту [4].

Відповідно до Глосарію Європейського інституту інновацій і технологій (EIT) Deep Tech – це класифікація установ, організацій або стартап компаній, мета яких полягає в наданні передових і нових технологічних рішень для фундаментальних суспільних проблем. Перелік deep tech сфер включає: передові матеріали та виробництво; аерокосмічна промисловість, включаючи дрони; штучний інтелект і машинне навчання; біотехнології; блокчейн; Веб 3.0; електроніка; фотоніка; квантове обчислення; робототехніка; напівпровідники (мікросхеми); стійка зелена енергетика та чисті технології [5].

Згідно думки, перш за все зарубіжних вчених, термін «deep tech» з'явився в останні роки для виділення окремої категорії інноваційних рішень. Термін «deep-tech» вперше ввів у 2015 році Сваті Чатурведі, засновник Propel, першої у світі платформи, присвяченої інвестуванню в глибокі технологічні стартапи [6].

Якщо інновація — це відповідність між проблемами (потребами або можливостями клієнтів) і рішеннями (технологіями, бізнес-моделями тощо), то глибокі технології — це частина простору рішень, заснована на прориві науки та техніки. Таким чином, глибокотехнологічні підприємства – це ті, інноваційні рішення яких базуються на науці та техніці. Коли вперше було введено термін глибокі технології, він мав на меті класифікувати «стартапи у сферах наук про життя, енергетики, чистих технологій, комп'ютерних наук, матеріалів і хімікатів». Наразі цей вислів набув більшого поширення. Деякі використовували такі терміни, як «жорсткі технології», «передові технології» або «тверді технології». Але термін глибокі технології вкорінився і як такий забезпечує цілеспрямовану категорію для підприємств у ширшій категорії «високих технологій». Важливо й те, що він служить відмінністю від цифрових технологій (які часто називають простіше «технологією») і є підмножиною інноваційних підприємств [5].

Деякі автори [7] терміном deep tech інновацій пояснюють наступний етап розвитку інновацій загалом після низькотехнологічних та високотехнологічних інновацій. При цьому, вважається, що низькотехнологічними інноваціями є інновації, які можуть бути створені та впроваджені майже кожним підприємством (пе- реведення існуючого бізнесу у цифрову сферу; використання існуючих технологіій для підвищення ефективності або продуктивності продукту, який уже використовується на ринку [8, с. 16]); високотехнологічними є нові технології з розширеними функціями та можливостями, які зазвичай зосереджуються на окремих проблемах підприємств або галузей (ризиковане застосування певної технології в новітній галузі, яке вимагає проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, повільного впровадження на невизначеному ринку тощо [7]); «глибинні технології» (Deep Tech) зосереджені на вирішенні проблем людства, суспільства та навколишнього середовища. Глибинні технології є революційними, кардинальними та руйнівними, але для їх адаптації до умов ринку потрібно багато часу, вони вимагають великих капіталовкладень і можуть бути реалізовані у майбутньому лише за наявності технічних і бізнес-експертів, які можуть підтримувати значний обсяг необхідних НДДКР [8, с. 16].

Разом з тим, згідно іншої думки, для deep tech найголовніше – це інновація в продукті, в той час, як у стартапів у сфері електронної комерції або споживчих послуг найважливіше для успіху – execution, тобто, виконання стратегії. Передові країни усвідомлюють велике значення DeepTech стартапів, оскільки створюється продукт із високою доданою вартістю, що позитивно позначається на розвитку національної економіки та добробуту нації. Діптек – одна з основ хай-тек економіки, яку утверджує Індустрія 4.0; це поняття означає скоординовану приватно-державну ініціативу з прискорення технологічних змін задля утримання лідерства у світовій конкуренції [9].

Інші вчені, зокрема, Лях О. В., Свейн А., вважають, що назву глибоких (ключових, перспективних, передових, проривних) технологій отримали революційні технології, які широко підтримуються, застосовуються та є пріоритетними для інноваційної, промислової та регіональної політики держав, які намагаються бути на «гребені хвилі» нової промислової революції. Офіційні органи різних країн порізному компонують склад таких технологій, але зазвичай весь їх спектр складають наступні елементи: способи виробництва сучасних матеріалів, нанотехнології, мікро- та наноелектроніка, дрони та робототехніка, передові промислові технології; штучний інтелект, цифрова безпека та зв'я зок, квантові обчислення, промислові біотехнології, фотоніка, технології, які відносяться до наук про життя.

Як бачимо, на даний час серед науковців, як українських, так і зарубіжних, не існує єдиного підходу до розуміння сутності чи визначення дефініції deep tech інновацій. В європейських же нормативних актах виокремлюються лише окремі аспекти змісту вказаного поняття, а також можливих шляхів підтримки та стимулювання розвитку deep tech інновацій.

Разом з тим, доцільно надати характеристику deep tech інновацій, як нової хвилі інновацій, які ґрунтуються на передовій науці, технологіях та інженерії, в переважній більшості є фізичними продуктами, часто поєднують досягнення фізичної, біологічної та цифрової сфер і мають потенціал для надання трансформаційних рішень на глобальні виклики людства.

Українським законодавством, станом на даний час, не виокремлюються положення щодо deep tech інновацій. Зокрема, в Законі України «Про інноваційну діяльність» [11], який визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом, як і в Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р [12], немає згадок про глибокотехнологічні інновації, їх сутність, підтримку чи розвиток.

Проте, на нашу думку, в аспекті адаптації українського законодавства до Acquis ЄС, з метою визначення основних положень державного регулювання питань повоєнного відновлення України на засадах інноваційності та впровадження передових і нових технологічних рішень, доцільно виокремити основні аспекти deep tech інновацій та їх розвитку в Україні, в тому числі, з огляду на наступні передумови.

По-перше, з початку повномасштабного російського вторгнення на нашу територію, інноваційна сфера, як одна з найбільш динамічних у розрізі вітчизняної економіки, не стала виключенням та оперативно зреагувала на нові потреби ринку. Зокрема, за деякими твердженнями, в сфері інноваційної діяльності прослідковується зміщення пріоритетів до напрямків military tech та deep tech, а також значно посилилась активна співпраця з європейськими ініціативами [13, с. 168].

По-друге, слід зауважити, що деякі поверхневі аспекти deep tech інновацій, хоча прямо і не визначаються в законодавстві, проте починають виникати в силу застосування на практиці, зокрема, і з ініціативи європейських партнерів. Так, у червні 2022 року Європейська інноваційна рада (European Innovation Council – EIC) оголосила про наміри ви-

дати гранти в розмірі 20 мільйонів євро щонайменше 200-ам українським DeepTech стартапам [14]. Крім того, наприклад, з травня 2023 року Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова долучився до реалізації нового проекту глибоких технологій в рамках фінансування від EIT: Розбудова інноваційного потенціалу для вищої освіти [8]. Зокрема, вказана ініціатива Європейського інституту інновацій і технологій (EIT) спрямована на посилення підприємницького та інноваційного потенціалу вищих навчальних закладів (ВНЗ) по всій Європі шляхом інтеграції діяльності глибоких технологій.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що поняття deep tech інновацій в останні роки набуло широкої вживаності в Європейському Союзі. Глибокі технологічні інновації, які виникають із зростаючої когорти інноваційних стартапів у ЄС, мають потенціал для стимулювання інновацій в економіці та суспільстві. Це, у свою чергу, може змінити бізнес-ландшафт ЄС і пов'язані з ним ринки та допомогти у вирішенні найнагальніших суспільних проблем, зокрема шляхом досягнення Цілей сталого розвитку ООН, як зазначено в Новому порядку денному інновацій ЄС. Водночас, зазначене поняття є відносно новим для української правової науки та недостатньо вивченим. Разом з тим, на нашу думку, з метою адаптації положень українського законодавства до Acquis ЄС, доцільно звернути увагу на правову регламентацію основних аспектів вказаного поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%86#w1_51.
2. Підоричева І. Ю. Новий європейський інноваційний порядок денний як дороговказ для України. *Сучасна парадигма соціально-економічного розвитку України в умовах воєнного стану* : XVIII Міжнародна науково-практична конференція: збірник наукових праць (м. Чернігів, 25 жовтня 2022 р.). Чернігів, 2022. С. 76–79.
3. The Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM/2022/332 final of 05 July 2022: A New European Innovation Agenda. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0332.
4. 83% of deep tech ventures are engaged in building a physical product. 2022. URL: https://www.bcg.com/.
5. The EIT Glossary. 2022. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2022/12/19/Slovn.term.EIT.19.12.2022.pdf.
6. Apodaca O. B., Frolund L., Murray F. What is "Deep Tech" and what are Deep Tech Ventures? 2002. URL: https://reap.mit.edu/assets/What_Is_Deep_Tech_MIT_2022.pdf.
7. Pamela C. Differences between Deep Tech, High Tech and Low Tech. 2021. URL: https://christinepamela.medium.com/deep-tech-high-tech-and-low-tech-innovations-ef7fe6f6b058.
8. Хаустов М. М. Розвиток стартапів у сфері енергетики: світовий досвід і можливості для України. *Проблеми економіки.* 2022. № 4 (54). С. 13–24.
9. Карасевич Б. Новий горизонт можливостей для українських DeepTech стартапів. URL: https://ucluster.org/blog/2022/07/novi-mozhlyvosti-dlja-diptek-startapiv/.
10. Лях О. В., Свейн А. Модернізація промисловості на основі ключових перспективних технологій: огляд зарубіжного досвіду. *Економіка промисловості.* 2019. № 3 (87). С. 34–58.
11. Про інноваційну діяльність : Закон України від 14 лютого 2002 року № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.
12. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-р#Text.
13. Карташов П. Напрями державної підтримки інноваційних проєктів в умовах воєнного стану. *Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: виклики воєнного часу: тези доповідей XIV Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 23 берез. 2023 р.)*. Київ : ДТЕУ, 2023. С. 168–169. URL: https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/0595cdaec6d60105120612199caeb97d.pdf#page=168.
14. European Innovation Council: €20 million support for Ukrainian start-ups. 2022. URL: European Innovation Council: €20 million support for Ukrainian start-ups. URL: https://eic.ec.europa.eu/news/european-innovation-council-eu20-million-support-ukrainian-start-ups-2022-06-09_en.

15. Єдиний в Україні: Миколаївський НУК співпрацюватиме з міжнародними університетами для розвитку інновацій та підприємництва через глибокі технології. 2023. URL: https://news.pn/uk/public/293196.

REFERENCES

1. The Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, No. 984_011. (2014, June 27). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%86#w1_51 [in Ukrainian].
2. Pidorycheva, I. Yu. (2022). New European Innovative Agenda as a Guard for Ukraine. *Suchasna paradyhma sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v umovakh voiennoho stanu :* Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference (м. Чернігів, 25 жовтня 2022 р.). Chernihiv, 76–79 [in Ukrainian].
3. The Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM/2022/332 final of 05 July 2022: A New European Innovation Agenda. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0332
4. 83% of deep tech ventures are engaged in building a physical product. (2022). URL: https://www.bcg.com/
5. The EIT Glossary. (2022). Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/2022/12/19/Slovn.term.EIT.19.12.2022.pdf
6. Apodaca, O. B., Frolund, L. & Murray F. (2002). *What is "Deep Tech" and what are Deep Tech Ventures?* Retrieved from: https://reap.mit.edu/assets/What_Is_Deep_Tech_MIT_2022.pdf
7. Pamela, C. (2021). *Differences between Deep Tech, High Tech and Low Tech*. Retrieved from: https://christinepamela.medium.com/deep-tech-high-tech-and-low-tech-innovations-ef7fe6f6b058
8. Khaustov, M. M. (2022). Development of startups in the field of energy: world experience and opportunities for Ukraine. *Problemy ekonomiky,* 4 (54), 13–24 [in Ukrainian].
9. Karasevych, B. (2022). New Horizon Opportunities for Ukrainian Deeptech Startups. Retrieved from: https://ucluster.org/blog/2022/07/novi-mozhlyvosti-dlja-diptek-startapiv/ [in Ukrainian].
10. Liakh, O. V. & Sveyn A. (2019). Modernization of industry based on key promising technologies: Overview of foreign experience. *Ekonomika promyslovosti, 3* (87), 34–58 [in Ukrainian].
11. On innovation activity: Law of Ukraine, № 40-IV (2002, February 14). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text [in Ukrainian].
12. Strategy for the development of the sphere of innovation for the period up to 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, № 526-p (2019, June 10). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text [in Ukrainian].
13. Kartashov, P. (2023). Directions of state support for innovative projections in the conditions of martial law. *Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoi diialnosti v Ukraini: vyklyky voiennoho chasu: Proceedings of the XIV International Business Forum* (pp. 168–169). Kyiv : DTEU. Retrieved from: https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/0595cdaec6d60105120612199caeb97d.pdf#page=168 [in Ukrainian].
14. European Innovation Council: €20 million support for Ukrainian start-ups. 2022. URL: European Innovation Council: €20 million support for Ukrainian start-ups. Retrieved from: https://eic.ec.europa.eu/news/european-innovation-council-eu20-million-support-ukrainian-start-ups-2022-06-09_en [in Ukrainian].
15. The only one in Ukraine: the Nikolaev NUS will cooperate with international universities for the development of innovation and entrepreneurship through deep technologies (2023). Retrieved from: https://news.pn/uk/public/293196 [in Ukrainian].

CHUBENKO VIRA

PhD in Law, Research Assistant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

LEGAL ASPECTS OF DEEP TECH INNOVATIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Problem setting. In the conditions of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, the destroyed infrastructure, the loss of a large part of the raw material bases, the littering of agricultural lands, our state especially needs

the implementation of progressive solutions with the aim of rebuilding the economy based on innovation and creating products with high added value. On the other hand, in the context of European integration processes, a comprehensive and rapid adaptation of legal, state, economic, scientific and other elements to the realities of EU functioning is necessary. Thus, there is a need to study the content of deep tech innovations, as a new wave of innovations, defined in the New European Innovation Agenda dated 07.05.2022, as well as the main legal aspects of its practical implementation in Ukraine.

Analysis of recent researches and publications. Some separate aspects of the issue of deep tech innovations received attention, both by foreign authors, in particular, in the works of O. B. Apodaca, L. Frolund, F. Murray, S. Pamela, A. Swain, and in the works domestic scientists - I. Podorychyva, M. Haustov, P. Kartashov and others. At the same time, the issue of deep tech innovations requires a more detailed study as a separate phenomenon, including with the aim of introducing its legal regulation in Ukraine.

Purpose of the research is to determine the essence and content of deep tech innovations as a «new wave» of innovations in the European Union, taking into account the scientific approaches proposed by foreign and domestic scientists. In addition, an important goal of the article is to determine the expediency and ways of adapting the main legal aspects of the development and support of such innovations in Ukraine, including in the context of European integration processes in our country.

Article's main body. The article is devoted to the study of the legal nature of deep tech innovations, as a new wave of innovations in the world and in the European Union, in particular. The main provisions of the legal regulation of the specified innovations in the EU have been defined. Some scientific approaches of foreign and Ukrainian scientists to understanding the essence, content, and definition of the concept of deep tech innovations are given. An attempt was made to characterize deep tech innovation as a new wave of innovations that are based on advanced science, technology and engineering, are mostly physical products, often combine achievements in the physical, biological and digital spheres and have the potential to provide transformative solutions to global challenges of humanity. The issue of legal regulation of the specified concept in Ukrainian legislative acts has been studied. The main features of innovative processes in Ukraine related to the full-scale invasion of our country are given.

The need to implement the main aspects of the legal regulation of the development of deep tech innovations in Ukraine is substantiated, including on the basis of the analysis of the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, as well as practical expediency.

Conclusions and prospects for the development. According to the results of the analysis of innovation processes taking place recently, it was established that the surface aspects of deep tech innovations, despite the lack of definition in legislation, are applied in practice, in particular, at the initiative of foreign partners, including the European Union. At the same time, the mentioned concept is relatively new for Ukrainian legal science and not sufficiently studied. At the same time, in our opinion, in order to adapt the provisions of Ukrainian legislation to the EU Acquis, it is advisable to pay attention to the legal regulation of the main aspects of the specified concept.

Keywords: deep tech innovations, deep technological innovations, European integration, innovative activity.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Чубенко В. А. Правові аспекти deep tech інновацій в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 13–18.

ЛЮБЧИЧ АННА МИКОЛАЇВНА
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
учений секретар НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-6492-4179

УДК 346.1:001:330.34
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-3

ВІДКРИТА НАУКА: ЗАТРЕБУВАНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У науковій роботі відображаються сучасні процеси, що відбуваються в глобальних масштабах, і ставить найважливіші питання, що стосуються використання та відкритого доступу до наукових досягнень учених. В науці найважливішою складовою є публікація і поширення наукових знань. Важливими компонентами є відкриті освітні ресурси, що дають змогу отримати будь-кому доступ до навчальних матеріалів у будь-якому форматі та на будь-якому носії. Основна ідея відкритої науки полягає в тому, щоб наукова інформація, дані та результати були більш доступними (відкритий доступ) і більш надійно використані (відкриті дані) за активної участі всіх зацікавлених сторін (відкриті для суспільства).

В статті обґрунтована важливість відкритої науки для ефективної роботи дослідницьких інфраструктур. Зазначено, що сама ідея відкритої науки може бути реалізована лише в обмежених межах і з урахуванням національних інтересів держав. Відкрита наука має потенціал зробити науковий процес більш прозорим, інклюзивним і демократичним, і її дедалі більше визнають критичним прискорювачем для досягнення Цілей сталого розвитку. Іншими словами, відкритим може бути лише певний кластер результатів наукових досліджень. Наприклад, у соціальних і гуманітарних науках існує низка етичних вимог, які не дають змоги публічно оприлюднити всі отримані результати, зберігаючи анонімність висловлювань, особливо якщо дослідження зачіпає актуальні соціальні та політичні проблеми. У цьому контексті низка положень не можуть бути застосовані до всіх сфер наукової діяльності.

Роботою визначено необхідність перегляду систем оцінки досліджень і результатів професійної діяльності з метою приведення їх у відповідність до принципів відкритої науки.

Ключові слова: відкрита наука, відкриті дані, дослідницький простір.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що наука залишається надто дисциплінованою, а політики занадто часто не сприймають науку, існує потреба в кращому глобальному розумінні можливостей і викликів відкритої науки для науковців-практиків, політиків і спільнот. Відкрита наука передбачає зміни для самих науковців, такі як відкритий доступ до наукових праць та відкритих дослідницьких даних а також покращення розуміння та участі громадян у науці. Очікується, що ці зміни сприятимуть більшій прозорості, співпраці та доброчесності досліджень у короткостроковій перспективі та підвищити якість науки в довгостроковій перспективі. Відкрита наука є одним з трьох пріоритетних напрямків європейської політики у сфері досліджень, науки та інновацій. Викликом для формування політики в цій новій сфері, однак, є брак доказів щодо відкритої науки. У цьому контексті RAND Europe та наші партнери – Deloitte, Observatoire des Sciences et des Technologies, Altmetric та Digital Science – розробляють моніторинг від імені Європейської Комісії, Генерального директорату з досліджень та інновацій Європейської Комісії. Моніторинг відстежуватиме тенденції розвитку відкритої науки в Європі та визначатиме основні рушійні сили, стимули та обмеження її розвитку. RAND Europe також розробить веб-сайт для розміщення який надасть політикам і зацікавленим сторонам доступ до даних про відкриту науку.

За останні два століття з'явилася картина вчених, які трудяться в лабораторіях і офісах. Торгуючи між собою валютою вузькоспеціалізованих видань, вони залишаються прихованими від широкого загалу, поки не з'являться, щоб оголосити про великий прорив у екології чи технологіях.

Цей опис, хоч і явно перебільшений, висвітлює кілька характеристик наукових досліджень, які кида-

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2023 р.

© Любчич А. М., 2023

ються викликом через ініціативи та діяльність, які разом складають те, що все частіше називають «відкритою наукою». У широкому сенсі відкрита наука представляє набір змін, які відбуваються у тому, як науковці взаємодіють і співпрацюють один з одним, залучення громадськості до науки та очікування щодо обов'язкового обміну результатами – особливо тими, які отримані в результаті досліджень, що фінансуються державою. Пов'язуючи всі ці зміни, є еволюція в нашому розумінні ролі науки в суспільстві, яка, повертає цінності, які були затьмарені в сучасній науці [1, 2].

Слід зазначити, що «відкрита наука» залежить не лише від більшої прозорості щодо дослідницького процесу, його результатів, а й від особливої участі в певних видах діяльності, таких як надання результатів дослідження через платформи відкритого доступу, публікація даних і метаданих, які підтримують публікації та навіть роблять вільним доступ до програмного забезпечення, коду, лабораторних книг і протоколів досліджень – зазвичай цьому сприяють цифрові технології, зокрема Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці, які досліджували це питання є: Драч І.І., Василенко А.Ю., Бруй О. та ін. Зарубіжні дослідниками є: Lichten C.A., Hafner M., Wooding S., Cooper S. F., Khatib A., Treuille J., Barbero J. Lee, Beenen M., Leaver-Fay A., Baker D., Popović Z., Eiben C.B., Siegel J.B., Bale J.B., Cooper S., Khatib F., Shen B.W., Brownstein J. S., Freifeld C.C., Madoff L.C. та ін.

Метою статті є аналіз сутності відкритої науки, її цілей, переваг та недоліків, а також затребуваність та перспективи масштабного впровадження політики відкритої науки.

Виклад основного матеріалу. Окрім доступності цифрових технологій, які сприяють багатьом із цих розробок, двома головними рушійними силами цих відкритих наукових змін є: сильна віра в цінність вільного обігу та критика ідей, а також переоцінка ролі дані дослідників. Вважається, що дослідники шукають нові способи розповсюдження своїх результатів і співпраці, дедалі критичніше ставляться до існуючих систем рецензування та знаходять нові джерела даних. Зокрема, дослідники діляться протоколами та порадами в Інтернеті через такі сайти, як OpenWetWare.org; гравців краудсорсінгових комп'ютерних ігор було названо авторами наукових публікацій [3],тоді як програма GalaxyZoo отримує внески від відвідувачів онлайн класифікація зображень галактик [4]. Дослідники також виявляють нові джерела даних, наприклад, шукають у Twitter інформацію про охорону здоров'я, епідеміологію та політичні тенденції [5].

Наслідки для науки значні й важливі для розуміння. Потенційні переваги включають те, що наука стане більш інклюзивною, демократичною та актуальною для суспільства [6]. У найкращому випадку прихильники відкритої науки вважають, що це може допомогти зруйнувати бар'єри між дисциплінами, а також між наукою та громадськістю, а також прискорити науковий процес, залучивши критичну масу, необхідну для генерування ідей і сприяння фальсифікації теорій [7].

Відкрита наука розвивається сама по собі, і, ймовірно, продовжуватиме розвиватися незалежно від того, впроваджуються політичні заходи чи ні. Але потенційні переваги відкритої науки тісно пов'язані з пріоритетами європейських досліджень та інновацій, пов'язаними з вільним потоком знань та інклюзивністю. У той час як відкрита наука розвивається, можна запроваджувати політику, щоб заохочувати скоординований розвиток на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Це вимагає перспективного погляду, передбачення та підготовки до майбутнього, а не реагування на події, що відбуваються, і саме такий підхід нещодавно заохочувала Консультативна рада з науки та технологій Європейської комісії [8]. Всередині ЄС і відповідно до переходу від Лісабонської стратегії до Європи 2020 також спостерігався загальний поштовх до посилення моніторингу, спрямованого як на підвищення прозорості, щоб кожна країна могла бачити, що роблять інші, так і на своєчасність досягнення завдяки чітким і вимірюваним цілям, які регулярно перевіряються [9]. Моніторинг нових тенденцій відкритої науки може допомогти досягти цих цілей.

Доречно підтримати Європейську комісію в розробці моніторингу відкритої науки, який зосереджується на тенденціях у Європі, а також оцінює, як відкрита наука розвивається в інших частинах світу [10]. Він буде доступним для громадськості через онлайн-платформу та представлятиме, наскільки це можливо, тенденції за країнами та науковими дисциплінами. Монітор слугуватиме пілотним тестуванням потенціалу для аналізу тенденцій відкритої науки, оскільки рух розвивається з часом, а також використовуватиметься як інструмент для Платформи політики відкритої науки Комісії для розробки політики підтримки відкритої науки, де це необхідно.

Серед тенденцій відкритої науки, мабуть, найбільш розвинутим з точки зору політики є відкритий доступ до результатів досліджень, зокрема, публікацій. Відкритий доступ стосується доступності досліджуваного підходу, а також результатів дослідження. У попередній Сьомій рамковій програмі з досліджень та інновацій (FP7), яка тривала протягом 2007-2013 років, Комісія дозволила відкритий доступ до результатів досліджень, що фінансуються за рахунок FP7, мотивуючи це тим, що це допомагає

оптимізувати вплив досліджень, що фінансуються державою в ЄС [11].

Horizon 2020, Рамкова програма досліджень та інновацій ЄС на 2014-2020 рр. – у дусі стратегії ЄС щодо посилення міжнародного співробітництва в галузі досліджень та інновацій – сприяє «дослідженню без кордонів», яке відкрито для дослідників з усього світу, і відкритість в обміні результатами. Передбачається, що всі отримані публікації стануть відкритими та безкоштовними, а дослідників також заохочують надавати доступні базові дані [12].

В нормативних документах Програми ЄС «Горизонт Європа» чітко прописано правову основу, яка визначає нові зобов'язання щодо реалізації концепції відкритої науки. Зокрема, положення стосовно відкритої науки в цій програмі зазначені у грантовій угоді у наступних статтях [13]:

• закріплено визначення понять «відкритий доступ» та «відкрита наука» (ст. 2);

• визначено основні аспекти відкритої науки, зокрема щодо відкритого доступу до результатів дослідження, управління даними дослідження, принципів FAIR (відшукуваність, доступність, сумісність, багаторазовість) та інших практик відкритої науки (ст. 10);

• деталізовано особливості захисту права інтелектуальної власності в контексті відкритої науки (ст. 35).

Відкритий доступ розглядається як невід'ємний і специфічний для відкритої науки: невід'ємний у тому, що він важливий для досягнення головної мети відкритої науки, яка полягає у прискоренні наукового прогресу та впливу на користь суспільства, і специфічний, оскільки він є необхідною умовою для відкритої науки. Відкритий доступ дозволяє як дослідникам, так і громадянам отримувати доступ до результатів досліджень, розширюючи потік і використання знань у «академії» та за її межами.

Переваги відкритого доступу:

– Приносить користь дослідницькій та інноваційній екосистемі та суспільству загалом, розширюючи можливості для дослідників, практиків та інших отримувати доступ, використовувати та розвивати дослідження, фінансовані громадськістю.

– Приносить користь авторам, покращуючи охоплення та потенційний вплив результатів їхніх досліджень.

– Разом з іншими відкритими дослідницькими практиками, сприяє ефективності досліджень, якості, цілісності та довірі, сприяючи спільним, прозорим і відтворюваним дослідницьким практикам.

– Завдяки цим перевагам і забезпеченню доступу до досліджень, що фінансуються державою, політика забезпечує співвідношення ціни та якості для платників податків, які фінансували дослідження.

При цьому, слід звернути увагу, що комунікаційна діяльність є важливою частиною відкритої науки. Відкрита наукова комунікація стосується залучення різних зацікавлених сторін і діяльності на різних етапах дослідницького циклу та торкається аспектів співпраці, доступності та прозорості. Комунікація в певному сенсі «забезпечується» відкритим доступом і відкритими дослідницькими даними: тобто, оскільки дані досліджень і результати стають більш відкритими, людям стає більше, про що можна спілкуватися.

Комунікаційна діяльність, пов'язана з відкритою наукою, допомагає охарактеризувати спосіб, у який формуються «розмови» про наукові дослідження. На відміну від відкритого доступу та певною мірою відкритих дослідницьких даних, комунікаційна діяльність, пов'язана з відкритою наукою, керованою переважно дослідницьким співтовариством, а не політикою.

У той час як участь громадян у науці є одночасно метою та чинником відкритої науки, є багато вимірів громадянської науки, які слід враховувати в «екосистемі» відкритої науки. Найбільше питання полягає у визначенні: що саме означає «громадянська наука»? Це може стосуватися громадян, які «займаються наукою», наприклад, через краудсорсинг або це може означати краще розуміння науки громадськістю завдяки більшому доступу до інформації про дослідницький процес (наприклад, здатність використовувати дані відкритих досліджень або завантажувати статті у відкритому доступі) або здатність розуміти науку та спілкуватися з науковцями (тобто більше ‹ відкрите спілкування через блоги, соціальні медіа, встановлення пріоритетів для фінансування тощо). Громадськість також бере участь у виробленні політики через, наприклад, встановлення порядку денного для дослідницьких систем.

Наприклад, під відкритим доступом і відкритими дослідницькими даними пропонується показувати інформацію, отриману в результаті опитувань, які ілюструють ставлення дослідників до відкритого доступу та обміну даними відповідно. Очікується відображення даних, пов'язаних із спонсорами з політикою відкритого доступу та обміну даними.

Відкрита наука в процесі дослідження. Розглядається дослідницький процес від вхідних даних (наприклад, політики фінансування) до діяльності та результатів (наприклад, публікацій), щоб створити картину того, як відкрита наука розвивається для кожної характеристики. Однак критично те, що на цьому етапі немає способу оцінити будь-які причинно-наслідкові чи навіть кореляційні аспекти тенденцій від вхідних даних до результатів через відсутність встановлених наборів даних щодо різних функцій відкритої науки.

Потенційні переваги відкритої науки тісно пов'язані з глобальними пріоритетами досліджень та інновацій, пов'язаними з вільним потоком знань та інклюзивністю. Хоча відкриту науку можна розглядати як масовий рух, який очолюють самі дослідники, а також видавці, медіа-платформи, індустрія та громадяни, вона все більше привертає серйозну увагу з боку урядів та інших установ у всьому світі. Наприклад, відкрита наука є однією з трьох основних пріоритетних сфер наукової, дослідницької та інноваційної політики Європейської Комісії [14]. У США Управління науково-технічної політики Білого дому розробило політику розширення доступу громадськості до результатів досліджень, що фінансуються з федерального бюджету [15].

Потенційні переваги відкритої науки узгоджуються з пріоритетами Європейського дослідницького простору (ERA). Головною метою ERA є створення «єдиного дослідницького простору, відкритого для світу, заснованого на внутрішньому ринку, на якому дослідники, наукові знання та технології вільно циркулюють і за допомогою якого Союз та його держави-члени зміцнюють свою наукову та технологічну базу, їх конкурентоспроможність і здатність колективно вирішувати великі виклики» [16]. Повідомлення 2012 року про ERA передбачало значний прогрес у дослідницькій діяльності Європи, що передбачало б сприяння зростанню та створення робочих місць [16]. ERA відіграватиме вирішальну роль у відкритті та з'єднанні дослідницьких систем у всьому ЄС, у тому числі шляхом оптимізації доступу до наукових знань, їх поширення та передачі.

Останній звіт про прогрес ERA [17] визначено поточні напрямки вдосконалення, пов'язані з відкритою наукою. Наприклад, національні дорожні карти для розвитку дослідницьких інфраструктур (які були прийняті 22 державами-членами) не чітко узгоджені з дорожньою картою Форуму європейської стратегії дослідницьких інфраструктур. Узгодження між державами-членами сприятиме об'єднанню інфраструктур даних і сприятиме обміну даними та співпраці по всій Європі. У звіті про прогрес зазначено, що державам-членам необхідно робити більше для спільної роботи над розвитком інфраструктур даних і сховищ. Двадцять держав-членів вжили заходів для підтримки відкритого доступу до публікацій, але лише п'ять зробили це для відкритих даних досліджень. Існує низка перешкод, пов'язаних із юридичними проблемами, довірою, культурою, а також технічними й фінансовими проблемами.

Відкрита наука також здебільшого розглядається як масове явище, кероване дослідниками в даний час через дії цілого ряду акторів – видавців і технологічних платформ, промислових гравців і, меншою мірою, громадян, – які всі відіграють певну роль у стимулюванні змін. Маючи це на увазі, респонденти нещодавньої консультації з Science 2.0 [18] підкреслив, що будь-які політичні розробки повинні дозволити дослідникам продовжувати розвивати відкриту науку.

Довгоочікувано для української академічної спільноти, а надто — для команди МОН: Уряд схвалив розпорядження «Про затвердження національного плану щодо відкритої науки» [19].

Тоді як, наприклад, Франція успішно реалізує вже другий схожий національний план (перший діяв з 2018 року), Україна затвердила свій лише щойно, наздоганяючи країни ЄС.

На думку Регейло І. та Базелюк Н. перспективним для України є приєднання вітчизняних наукових установ, закладів вищої освіти до коаліції; відображення принципів та зобов'язань, передбачених угодою з реформування оцінювання дослідницької діяльності, у нормативно-правових документах і впровадження в дослідницьку та освітню практики на національному та інституційному рівнях задля відповідності сучасним тенденціям в оцінюванні та досягнення досконалості дослідницької діяльності в умовах Відритої науки [20].

У проєкті змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», опублікованому МОН у жовтні 2021 року, є доволі об'ємне визначення, яке можна підсумувати так: відкрита наука — це не якась «нова» чи «особлива» наука, що заперечує існуючу, а, радше, більш відкритий підхід до організації наукових процесів і поширення знань, націлений на розвиток співпраці між вченими та суспільством [21].

Висновки. Таким чином, зважаючи на переваги відкритої науки, дотримання українськими вченими певних вимог сприятиме їх інтеграції до світової наукової спільноти, брати активну участь у спільному творенні нових трендів та їх імплементації. Так як відкрита наука все ще перебуває на ранніх стадіях своєї еволюції, консолідована інформація про тенденції та практики, допоможе показати, де розробка політики може бути корисною, а де учасники відкритих наукових ініціатив вже змогли створити власні корисні практики. Але так само відкрита наука може мати негативний вплив на систему наукових досліджень, і це також слід висвітлювати та досліджувати.

Доцільним є перегляд систем оцінки досліджень і результатів професійної діяльності для української наукової системи у (після)воєнний час, з метою приведення їх у відповідність до принципів відкритої науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lichten C. A., Hafner M., Wooding S. Venture Research: Fostering trust and freedom in research funding. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2014. URL: http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR506.
2. Könneker C., Lugger B. Public Science 2.0—Back to the Future. *Science*. 2013. Vol. 342, No. 6154, pp. 49–50. http://dx.doi.org/10.1126/science.1245848.
3. Cooper S., Khatib F. Treuille A. et al. Predicting protein structures with a multiplayer online game. *Nature*. 2010. Vol. 466, No. 7307. pp. 756–60. https://doi.org/10.1038/nature09304.
4. Eiben C. B., Siegel J. B., Bale J. B. et al. Increased Diels-Alderase activity through backbone remodeling guided by Foldit players. *Nature biotechnology*. 2012. 30(2). pp. 190–192.
5. Brownstein J. S., Freifeld C.C., Madoff L.C. Digital disease detection—harnessing the Web for public health surveillance. *New England Journal of Medicine*. 2009. 360(21). pp. 2153–2157.
6. Kroes N. The Transformative power of digital science. 2014. URL: http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/news/neelie-kroes-transformative-power-open-digital-science.
7. Popper K. *Conjectures and refutation*. London: Routledge, 1963.
8. The Future of Europe is Science : report. Commission's Science and Technology Advisory Council, 2014.
9. What is the difference between Europe 2020 and its predecessor the Lisbon Strategy? URL: http://ec.europa.eu/europe2020/services/faqs/index_en.htm.
10. RAND Europe. Monitoring Open Science Trends in Europe. 2016. URL: http://www.rand.org/randeurope/research/projects/open-science-monitor.html.
11. Policy Initiatives. European Commission, 2014.
12. Horizon 2020 in brief. The EU Framework Programme for Research & Innovation. European Commission, 2014
13. Horizon Europe Model Grant Agreement. 2023. URL: https://bit.ly/3oUt6mC.
14. Open Innovation, Open Science, Open to the World. European Commission, 2015. URL: http://europa.eu/rapid/pressrelease_SPEECH-15-5243_en.htm.
15. U.S. OSTP (ND). OSTP Public Access Policy Forum. URL: https://www.whitehouse.gov/administration/eop/ostp/library/publicaccesspolicy.
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions a Reinforced European Research Area Partnership for Excellence and Growth. COM/2012/0392 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012DC0392.
17. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament European Research Area Progress Report 2014. COM(2014) 575 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0575&from=NL.
18. RAND Europe. Science 2.0: Science in Transition. 2014. URL: http://scienceintransition.eu/.
19. Про затвердження національного плану щодо відкритої науки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 р. № 892-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text.
20. Регейло І., Базелюк Н. Реформування оцінювання дослідницької діяльності в умовах відкритої науки: перспективи для України. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2022: виклики і перспективи в умовах турбулентності світу* : матеріали VI Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 4 листопада 2022 р.). Київ: Крок, 2022. С. 233-237. URL: https://lib.iitta.gov.ua/733671/1/Comparative_2022-234-238.pdf.
21. Березко О. Відкрита наука – другий шанс для української наукової системи? 2022. URL: https://zn.ua/ukr/science/vidkrita-nauka-druhij-shans-dlja-ukrajinskoji-naukovoji-sistemi.html.

REFERENCES

1. Lichten, C.A., Hafner, M. & Wooding, S. (2014). *Venture Research: Fostering trust and freedom in research funding*. Santa Monica, CA: RAND Corporation,. Retrieved from: http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR506
2. Könneker C. & Lugger B. (2013). Public Science 2.0—Back to the Future. *Science*. Vol. 342, No. 6154, pp. 49–50. http://dx.doi.org/10.1126/science.1245848
3. Cooper, S., Khatib, F. & Treuille, A. et al. (2010). Predicting protein structures with a multiplayer online game. *Nature*. Vol. 466, No. 7307. pp. 756–60. https://doi.org/10.1038/nature09304
4. Eiben, C. B., Siegel, J. B. & Bale, J. B. et al. (2012). Increased Diels-Alderase activity through backbone remodeling guided by Foldit players. *Nature biotechnology*. 30(2). pp. 190–192.

5. Brownstein, J.S., Freifeld, C.C. & Madoff, L.C. (2009). Digital disease detection—harnessing the Web for public health surveillance. *New England Journal of Medicine*. 360(21). pp. 2153–2157.
6. Kroes, N. (2014). The Transformative power of digital science. Retrieved from http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/news/neelie-kroes-transformative-power-open-digital-science
7. Popper, K. (1963). *Conjectures and refutation*. London: Routledge.
8. The Future of Europe is Science : report. (2014). Commission's Science and Technology Advisory Council.
9. What is the difference between Europe 2020 and its predecessor the Lisbon Strategy? Retrieved from: http://ec.europa.eu/europe2020/services/faqs/index_en.htm
10. RAND Europe. (2016). Monitoring Open Science Trends in Europe. Retrieved from: http://www.rand.org/randeurope/research/projects/open-science-monitor.html
11. Policy Initiatives. European Commission (2014).
12. Horizon 2020 in brief. The EU Framework Programme for Research & Innovation. European Commission (2014).
13. Horizon Europe Model Grant Agreement (2023). Retrieved from: https://bit.ly/3oUt6mC
14. European Commission (2015). Open Innovation, Open Science, Open to the World. Retrieved from http://europa.eu/rapid/pressrelease_SPEECH-15-5243_en.htm.
15. U.S. OSTP (ND). OSTP Public Access Policy Forum. Retrieved from: https://www.whitehouse.gov/administration/eop/ostp/library/publicaccesspolicy.
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions a Reinforced European Research Area Partnership for Excellence and Growth. COM/2012/0392 final. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012DC0392.
17. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament European Research Area Progress Report 2014. COM(2014) 575 final. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0575&from=NL
18. RAND Europe. Science 2.0: Science in Transition. 2014. Retrieved from: http://scienceintransition.eu/.
19. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the National Plan on Open Science, No. 892-p (2022, October 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#Text [in Ukrainian].
20. Reheilo, I., Bazeliuk, N. (2022). Reformuvannia otsiniuvannia doslidnytskoi diialnosti v umovakh vidkrytoi nauky: perspektyvy dlia Ukrainy. *Pedahohichna komparatyvistyka i mizhnarodna osvita — 2022: vyklyky i perspektyvy v umovakh turbulentnosti svitu: materialy VI Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii* (pp. 233-237). Kyiv: Krok. URL: https://lib.iitta.gov.ua/733671/1/Comparative_2022-234-238.pdf. [in Ukrainian].
21. Berezko, O. (2022). Vidkryta nauka — druhyi shans dlia ukrainskoi naukovoi systemy? URL: https://zn.ua/ukr/science/vidkrita-nauka-druhij-shans-dlja-ukrajinskoji-naukovoji-sistemi.html.

LIUBCHYCH ANNA

PhD in Law, Senior researcher, Scientific Secretary of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development NALS of Ukraine

OPEN SCIENCE: DEMAND AND PROSPECTS

Problem setting. Since the European Commission has emphasized openness in science and innovation, it has been natural for relevant mandatory requirements to appear in EU research grant programs, including Horizon Europe, the main one. In principle, the very need to meet these requirements is a sufficient motivation for the introduction of open science in Ukraine and the development of the relevant National Plan, an important European integration tool.

Analysis of recent researches and publications. Domestic scholars who have studied this issue include: Drach I.I., Vasylenko A.Y., Bruy O. and others. Foreign researchers are: Lichten C.A., Hafner M., Wooding S., Cooper S.F., Khatib A., Treuille J., Barbero J. Lee, Beenen M., Leaver-Fay A., Baker D., Popović Z., Eiben C.B., Siegel J.B., Bale J.B., Cooper S., Khatib F., Shen B.W., Brownstein J.S., Freifeld C.C., Madoff L.C., and others.

Purpose of the research is to analyze the essence of open science, its goals, advantages and disadvantages, as well as the demand for and prospects of large-scale implementation of open science policy.

Article's main body. For the international community, the role of open science has become even more apparent during the global crisis caused by the coronavirus pandemic, which has shown humanity the key role of open access to scientific information, rapid knowledge sharing, and collaboration between scientists in overcoming global challenges.

Today, it is no exaggeration to say that the effective and rapid implementation of open science in Ukraine can become the basis for restarting the national scientific system, which is not fully competitive in the global dimension and suffers from the vestiges of the past. In particular, this concerns the development of a renewed national scientific culture based on academic integrity, cooperation, and a focus on the needs of society.

The emergence of a national plan for open science in Ukraine is the beginning of systematic work at the state level, which is to be welcomed. Obviously, we need to act quickly, because every day the gap with the EU countries will increase and may become critical, complicating European integration processes. The bad news is that the implementation of open science always means additional efforts and/or costs (for new research infrastructure, payment for open access publications, awareness raising and training, etc.) that Ukraine may not be able to afford, especially given that a huge share of the national budget will be spent on defense in the coming years (almost 50% in 2023). It is also worth remembering the need to focus on young scientists, who will need additional support but can become effective agents of change, as open science will provide them with many tangible benefits, and the ideal time to develop the relevant skills is at the beginning of their scientific career.

Conclusions and prospects for the development. Given the benefits of open science, compliance by Ukrainian scientists with certain requirements will facilitate their integration into the global scientific community. Since open science is still in the early stages of its evolution, consolidated information on trends and practices will help to show where policy development can be useful and where participants in open science initiatives have already been able to create their own useful practices. However, open science can also have a negative impact on the research system, and this should also be highlighted and investigated.

It is advisable to review the systems for evaluating research and professional performance in order to bring them in line with the principles of open science.

Key words: open science; open data; research space.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Любчич А. М. Відкрита наука: затребуваність та перспективи. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 19–25.

ГОЛОВАЩЕНКО ОЛЬГА СЕРГІЇВНА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 346.1:001.89
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-4

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВГОСТРОКОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІНФРАСТРУКТУР В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена аналізу проблеми забезпечення довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур, враховуючи виклики та загрози, що існують на сучасному етапі. Метою статті є аналіз проблеми забезпечення довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур, враховуючи виклики та загрози, що існують на сучасному етапі.

Зазначається, що дослідницькі інфраструктури, включаючи Європейську хмару відкритої науки, є ключовими факторами досліджень та інновацій, та рушійними силами розвитку мультидисциплінарної сучасної науки. Європейські рамкові програми зробили значний внесок у розвиток ефективного, відкритого та результативного використання національних дослідницьких інфраструктур, та розробили спільно з Європейським стратегічним форумом дослідницьких інфраструктур послідовний підхід до розробки національної інвестиційної політики у загальноєвропейські дослідницькі інфраструктури, що дало початок розвитку багатьох європейських дослідницьких інфраструктур. Акцентується увага на тому, що для підтримки наукової досконалості та конкурентоспроможності необхідно забезпечити постійне фінансування як вже існуючих, так і нових дослідницьких інфраструктур. Робиться висновок, що необхідним є сприяння синергії між інструментами фінансування дослідницьких інфраструктур (як європейських, так і національних), для узгодження інвестицій в дослідження та інновації, удосконалення доступу та переведення результатів досліджень на користь суспільства та економіки.

Автором зроблено висновок, що залежно від розвитку ситуації доцільно було б розпочати підготовку та втілення інвестиційної дорожньої карти для реконструкції дослідницької та наукової інфраструктури України. Підвищення рівня стійкості дослідницьких інфраструктур залишається актуальним питанням для Європи та світу в цілому, зокрема в контексті виходу з криз, пов'язаних з пандемією COVID-19, війною в Україні та економічно-політичною ситуацією.

Ключові слова: дослідницькі інфраструктури, Європейський дослідницький простір, науково-дослідна діяльність, довгострокова стійкість дослідницьких інфраструктур, фінансування дослідницьких інфраструктур.

Постановка проблеми. Дослідницькі інфраструктури (RIs) сприяють досягненню вагомих результатів у фундаментальних наукових дослідженнях та розвитку передових технологій у Європейському дослідницькому просторі (ERA). Вагоме значення науково-дослідницької інфраструктури, з точки зору вдосконалення національних дослідницьких та інноваційних систем, знайшло своє відображення у низці важливих заходів, вжитих країнами ЄС за останній період. Водночас, залишається актуальним питання стану витривалості дослідницьких інфраструктур у сучасних умовах.

Метою статті є аналіз проблеми забезпечення довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур, враховуючи виклики та загрози, що існують на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні аспекти розвитку інноваційних систем та дослідницьких інфраструктур європейських країн та України є темою для досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених [1; 2; 3 та ін.]. Ці роботи були присвячені оцінці стану інноваційної сфери в Україні та ЄС, у тому числі у сфері дослідницьких інфраструктур.

Виклад основного матеріалу. Дослідницькі інфраструктури, включаючи Європейську хмару відкритої науки (EOSC), є ключовими факторами досліджень та інновацій, та рушійними силами розвитку мультидисциплінарної сучасної науки. На думку деяких науковців, якщо виходити з розуміння дослідницьких інфраструктур як глибоко реляційних та адаптивних систем, де матеріальні та соці-

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2023 р.

 © Головащенко О. С., 2023

альні аспекти перебувають у постійній взаємодії, вони вбудовані в соціальну практику досліджень і піддаються впливу факторів середовища [1, с. 500].

Попередні Європейські рамкові програми зробили значний внесок у розвиток ефективного, відкритого та результативного використання національних дослідницьких інфраструктур, та розробили спільно з Європейським стратегічним форумом дослідницьких інфраструктур (ESFRI) послідовний підхід до розробки національної інвестиційної політики у загальноєвропейські дослідницькі інфраструктури. Це дало початок розвитку 63 європейських дослідницьких інфраструктур, з яких 41 вже реалізовано у всіх галузях науки, мобілізувавши майже 20 мільярдів євро інвестицій [4]. 23 з цих дослідницьких інфраструктур були створені в межах Європейського консорціуму дослідницьких інфраструктур (ERIC) — правової форми, яка закріплена в законодавстві ЄС і є єдиною нормою ЄС у рамках Європейського дослідницького простору (ERA). Європейський дослідницький простір є системою програм та політичних інструментів, що об'єднує інституційне середовище досліджень і розробок держав-учасниць Європейського Союзу та асоційованих членів з метою розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва, вільного трансферу знань, мобільності дослідників [5]. ERA є єдиним дослідницьким простором, відкритим на весь світ та заснований на Єдиному ринку, в якому дослідники, наукові знання та технології вільно переміщуються, а держави-члени зміцнюють свою науково-технічну базу, конкурентоспроможність та здатність колективно реагувати на глобальні виклики.

Для проведення сучасних наукових досліджень зростає потреба у широкомасштабній дослідницькій інфраструктурі. Наукові досягнення та поточні наукові дослідження вимагають більш передових технологій, більш складного обладнання та потужніших обчислювальних центрів. Європа має багату дослідницьку інфраструктуру, проте у майбутньому знадобляться інвестиції для стимулювання розвитку нових дослідницьких інфраструктур для заповнення прогалин у знаннях, підтримки нових потреб суспільства, наукових відкриттів, а також реагування на нові виклики, зокрема в галузі охорони здоров'я, цифровізації та екологічних змін. У той же час, потрібні зусилля з оптимізації та консолідації вже існуючих можливостей, уникаючи фрагментації та непотрібного дублювання, які сприятимуть більш ефективному функціюванню дослідницької інфраструктури. Такий ландшафт дослідницьких інфраструктур та їх постійна еволюція роблять Європейський дослідницький простір все більш привабливим для дослідників з усього світу.

Дослідницькі інфраструктури є пріоритетним напрямом політики Європейського дослідницького простору. Для підтримки наукової досконалості та конкурентоспроможності необхідно забезпечити постійне фінансування як існуючої, так і нової дослідницької інфраструктури. Тому необхідно сприяти синергії між інструментами фінансування дослідницьких інфраструктур (як європейськими, так і національними), щоб узгодити інвестиції в дослідження та інновації, удосконалити доступ до них, та перевести результати досліджень на користь суспільства та економіки.

Наявність стійких моделей фінансування є необхідною умовою для вирішення різноманітних потреб протягом усього життєвого циклу дослідницьких інфраструктур. Тому заповнення прогалин у фінансуванні, є незамінним для успішної стратегії дослідницьких інфраструктур. Спільні зусилля, що об'єднують європейські, національні та інші джерела фінансування, є життєво важливими для здорового розвитку пан'європейської екосистеми дослідницьких інфраструктур. Для того, щоб дослідницькі інфраструктури залишалися актуальними протягом усього життєвого циклу, необхідною умовою виступає наукова досконалість, яка разом із достатніми людськими ресурсами стає вирішальною, коли мова йде про довгострокову наполегливість на етапі експлуатації [6, p. 25].

Проблема забезпечення довгострокової стійкості (Long-Term Sustainability) дослідницьких інфраструктур є дуже складною за своєю природою. Ефективне управління та стабільне довгострокове фінансування (державне та приватне) є ключовими елементами для забезпечення її довгострокової стійкості на кожному етапі життєвого циклу. Усі елементи забезпечення довгострокової стійкості утворюють унікальний набір, який слід розглядати та впроваджувати як загальне стратегічне керівництво [6, p. 25]. Оскільки дослідницькі інфраструктури Сполучених Штатів та Китаю є більш розвиненими, порівняно з європейськими, Європі необхідно підтримувати та покращувати існуючі та створювати нові дослідницькі інфраструктури. Таким же чином державне фінансування має бути виправданим, а глобальна цінність — продемонстрованою [7, p. 3].

Цілісна екосистема дослідницьких інфраструктур в Європі є необхідною умовою для конкурентного розвитку європейських досліджень та інновацій, а отже, для конкурентоспроможності та стійкості європейської економіки. Дорожня карта є важливим інструментом стратегічного розвитку дослідницьких інфраструктур на національному та європейському рівнях. Незважаючи на прогрес, досягнутий за останнє десятиліття на рівні загальноєвропейських дослідницьких інфраструктур та успіх ESFRI у за-

пуску національних процесів, різноманітність національних систем досліджень та інновацій призводить до різноманітності підходів до планування та фінансування дослідницьких інфраструктур [6, p. 23]. У своїй Дорожній карті 2021 року Європейський стратегічний форум дослідницьких інфраструктур запропонував 11 нових дослідницьких інфраструктур вартістю 4 мільярди євро. Більша частина цієї пропозиції базується на зобов'язаннях щодо капітальних інвестицій держав-членів ЄС, проте ці зобов'язання не є обов'язковими. Як слушно зауважила Яна Колар, Голова ESFRI, коли була підготовлена Дорожня карта ESFRI, державні бюджети перебували в глибокому стресі (і досі є) через COVID-19, а з того часу ми додали війну в Україні, яка також суттєво впливає на економічну ситуацію в Європі [7, p. 6].

З огляду на те, що вартість дослідницьких інфраструктур може сягати сотень мільйонів або навіть мільярдів євро, інвестиції в них пов'язані з великою відповідальністю, саме тому дослідницькі інфраструктури повинні мати чіткі цілі. Виправдання очікувань суспільства є надзвичайно важливим, тому цей вплив має бути продемонстрований під час будівництва та експлуатації дослідницьких інфраструктур. Як зазначається, останнє є особливо складним, оскільки багато наукових досягнень не мають негайного економічного впливу, саме тому дуже важко передбачити вплив відкриттів на суспільство [7, p. 8].

Науковому співтовариству важко обґрунтувати великі та довгострокові інвестиції в дослідницькі інфраструктури, особливо з огляду на економічні наслідки пандемії та війни в Україні, оскільки здебільшого дослідницькі інфраструктури є капіталомісткими та потребують постійного обслуговування. Водночас прогнозування наукового впливу дослідницьких інфраструктур є вкрай важливим, оскільки це дає змогу оцінити економічні та суспільні наслідки. Його слід оцінювати за допомогою як кількісних, так і якісних оцінок. Наукова важливість дослідницьких інфраструктур має бути продемонстрована на кожному етапі науково-дослідної діяльності, разом із підтримкою дослідників. Тому при створенні нової інфраструктури має бути з самого початку планування фінансування різних етапів життєвого циклу RI, враховуючи потреби в людських ресурсах (заробітна плата персоналу, набір, утримання та навчання) і витрати на управління даними. Подібним чином будь-які рішення щодо розбудови та розвитку дослідницьких інфраструктур повинні прийматися органами держави, в ідеалі залучаючи зацікавлені сторони з академічної та промислової сфери.

Вивчення наукового досвіду та ресурсів, необхідних для стимулювання, інкубації та координації ефективних міжнародних дій з питань наукового та суспільного значення є необхідним в сучасних умовах. Як зазначив Президент Міжнародної наукової ради (ISC) Пітер Глюкман, Україна переживає надзвичайну кризу екзистенційного масштабу для своїх громадян, для своєї інфраструктури, включаючи як фізичну, так і людську інфраструктуру освіти та науки. Але ця криза має екзистенційні наслідки значно ширшого масштабу. Потенціал глибоких і тривалих геостратегічних розбіжностей, які виникли в даний час, матимуть значний вплив не лише на геостратегічні питання, але й на найважливіші глобальні питання, включаючи сталий розвиток дослідницьких інфраструктур [8, p. 3].

Висновки. Залежно від розвитку ситуації, на нашу думку, доцільно було б розпочати підготовку та втілення інвестиційної дорожньої карти для реконструкції дослідницької та наукової інфраструктури України. Адже підвищення рівня стійкості дослідницьких інфраструктур залишається актуальним питанням для Європи та світу в цілому, зокрема в контексті виходу з криз, пов'язаних з пандемією COVID-19, війною в Україні та економічно-політичною ситуацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fecher B. et al. Making a Research Infrastructure: Conditions and Strategies to Transform a Service into an Infrastructure. *Science and Public Policy.* 2021. Volume 48, Issue 4. P. 499–507.
2. Вапнярчук Н. М., Гетьман А.П., Головащенко О.С. та ін. Правове забезпечення науково-дослідницької інфраструктури в Україні (теоретико-правовий аспект) : монографія / за ред. А. М. Любчич та І. В. Огієнко. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 176 с.
3. Глібко С. В. Забезпечення ефективності та доступності дослідницької інфраструктури в Україні. *Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України. Вип. 6: Інноваційний процес в умовах глобальних викликів* : за матеріалами круглого столу (м. Харків, 5 жовтня 2021 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 30–39.
4. Horizon Europe - Work Programme 2023-2024. Research Infrastructures. (European Commission Decision C(2023) 2178 of 31 March 2023). URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/wp-3-research-infrastructures_horizon-2023-2024_en.pdf.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/conv#n230.

6. Making Science Happen. ESFRI White Paper 2020. URL: https://www.esfri.eu/esfri-white-paper.
7. Attracting investment for Research Infrastructures. A Science|Business. Special Report. July 2022. URL: https://sciencebusiness.net/report/attracting-investment-research-infrastructures.
8. Конференція з української кризи: реагування європейських закладів сектору вищої освіти та наукових досліджень. Міжнародна наукова рада (ISC). 15 червня 2022 р. Париж: 2022. URL: https://council.science/wp-content/uploads/2020/06/ExecutiveSummary-Conference-on-the-Ukraine-Crisis_web_Ukrainian.pdf.

REFERENCES

1. Fecher, B. et. al. (2021). Making a Research Infrastructure: Conditions and Strategies to Transform a Service into an Infrastructure. *Science and Public Policy,* Volume 48, Issue 4, 499–507 [in English].
2. Vapniarchuk, N. M., Hetman, A. P. & Holovashchenko, O. S. et. al. (2022*). Legal support for research infrastructure in Ukraine (theoretical and legal aspect)*. A. M. Liubchych & I. V. Ohiienko (Ed.). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Hlibko, S. V. (2021). Ensuring the efficiency and accessibility of research infrastructure in Ukraine. *Collection of scientific works of the Research Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 6: Innovative process in global calls: by round table materials* (pp. 30–39). Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Horizon Europe - Work Programme 2023-2024. Research Infrastructures. (European Commission Decision C(2023) 2178 of 31 March 2023). Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/wp-call/2023-2024/wp-3-research-infrastructures_horizon-2023-2024_en.pdf [in English].
5. Law of Ukraine on Scientific and Scientific-Technical Activities (2015, November 26). No. 848-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19/conv#n230 [in Ukrainian]
6. Making Science Happen. ESFRI White Paper 2020. Retrieved from: https://www.esfri.eu/esfri-white-paper [in English].
7. Attracting investment for Research Infrastructures. A Science|Business. Special Report. July 2022. Retrieved from: https://sciencebusiness.net/report/attracting-investment-research-infrastructures [in English].
8. Conference on the Ukrainian Crisis: Response of European Higher Education and Research Sector. International Scientific Council (ISC). (2022, June 15). Paris: 2022. Retrieved from: https://council.science/wp-content/uploads/2020/06/ExecutiveSummary-Conference-on-the-Ukraine-Crisis_web_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].

HOLOVASHCHENKO OLHA

PhD in Law, Senior Research, Leading Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

THE PROBLEM OF ENSURING THE LONG-TERM SUSTAINABILITY OF RESEARCH INFRASTRUCTURES IN TODAY'S CONDITIONS

Problem setting. The research is devoted to the analysis of the problem of ensuring the long-term sustainability of research infrastructures, taking into account the challenges and threats that exist at the current stage.

Analysis of resent researches and publications. Today, aspects of the development of innovation systems and research infrastructures of the European Union and Ukraine are a topic for research of many foreign and domestic researchers. At the same time, the question of ensuring the long-term sustainability of research infrastructures in modern conditions remains relevant.

Purpose of the research is to analyze the problem of ensuring the long-term sustainability of research infrastructures, taking into account the challenges and threats that exist at the present stage.

Article's main body. The European framework programs made a significant contribution to the development of effective, open and effective use of national research infrastructures, and developed together with the European Strategic Forum of Research Infrastructures a consistent approach to the development of national investment policies in pan-European research infrastructures, which gave rise to the development of many European research infrastructures.

Emphasis is placed on the fact that in order to maintain scientific excellence and competitiveness, it is necessary to ensure constant funding of both existing and new research infrastructure. It is concluded that it is necessary to promote synergy between funding instruments for research infrastructures (both European and national), to coordinate

investments in research and innovation, improve access and translate research results for the benefit of society and the economy.

Sufficient funding including adequate and sustainable funding models, required across the whole RI lifecycle to address the diversity of needs and the funding gaps, is indispensable for successful RI strategy. A joint effort combining European, national or other funding sources is vital for the healthy development of the pan-European RI ecosystem. For research infrastructures to remain relevant throughout the entire RI lifecycle, scientific excellence is the necessary condition, which becomes, together with adequate human resources, crucial when it comes to long-term persistence in the operational phase. Effective governance and sustainable long-term funding (public and private) are other key elements for ensuring long-term sustainability of research infrastructures at every stage in their lifecycle. All the long-term sustainability elements form a unique set, which should be considered and implemented as a general strategic guidance, and not only for ESFRI initiated Research infrastructures.

Conclusions and prospects for the development. Necessary from the development of the situation, in our opinion, it was expedient to start the preparation and implementation of the investment road map for the reconstruction of the scientific infrastructure of Ukraine. After all, the level of increasing the sustainability of research infrastructure remains an urgent issue for Europe and the world as a whole, in particular in the context of exiting the crisis related to the COVID-19 pandemic, the war in Ukraine, and the economic and political situation.

Key words: Research Infrastructures, European Research Area, research activity, long-term sustainability of Research Infrastructures, financing of Research Infrastructures.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Головащенко О. С. Проблема забезпечення довгострокової стійкості дослідницьких інфраструктур в умовах сьогодення. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 26–30.

КОХАН ВЕРОНІКА ПАВЛІВНА
кандидат юридичних наук, старший дослідник, виконуюча обов'язки завідувача відділу правового регулювання структурно-технологічного та регіонального інноваційного розвитку Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-3129-9266

УДК [342.951:351.851]:351.851]](477)(4-6ЄС)
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-5

МОБІЛЬНІСТЬ ДОСЛІДНИКІВ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ

У статті проаналізоване явище мобільності дослідників в Європейському Союзі та Україні, наводяться наукові та законодавчі визначення терміну «академічна мобільність». Прослідковано історію розвитку академічної мобільності у Європейському Союзі, яка нерозривно пов'язана із Болонським процесом – освітнім європейським рухом із взаємовизнання європейських документів про вищу освіту та створення Єдиного простору вищої освіти. Зазначено, що цей рух починався з метою забезпечення свободи мобільності учасників вищої освіти, передусім, студентів і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, але з часом охопив собою і дослідників, наголошуючи на важливості академічної мобільності цієї категорії суб'єктів наукової діяльності.

У статті надана характеристика правого регулювання мобільності дослідників в Україні та Європейському Союзі. Зокрема, зазначено про застосування та значення принципу академічної мобільності під час регламентації трудових відносин дослідників у Європейському Союзі. Надана порівняльна характеристика видів і форм академічної мобільності в Європейському Союзі і Україні, під час аналізу яких автор дійшов висновку, що на теренах Європейського Союзу та в Україні є як однакові види і форми мобільності дослідників, так і відмінні. У статті досліджено проблеми, з якими стикаються науковці, які приймають участь у програмах академічної мобільності. Основними проблемами названі брак фінансування досліджень та брак вільних вакансій (у Європейському Союзі), недостатність фінансування, мовна проблема і відтік мізків (в Україні).

Зроблено висновок, що мобільність дослідників в Європейському Союзі – поширене явище, що заохочується науково-інноваційною політикою Європейського Союзу, зокрема, академічна мобільність є одним із пріоритетів розвитку Єдиного дослідницького простору (ERA). Автором зазначено, що в Україні діє оновлене законодавство, яким регламентується академічна мобільність українських вчених, але феномен мобільності дослідників потребує державної підтримки, оскільки в державі існує проблема «відтоку мізків» – коли науковці виїжджають до країн Європейського Союзу або інших розвинених країн в пошуках кращої долі і не повертаються.

Ключові слова: академічна мобільність, мобільність дослідників, види мобільності дослідників, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Можливість переїхати до іншої країни задля розвитку дослідницької кар'єри завжди приваблювала вчених. Для окремого дослідника міжнародна мобільність – це шанс вдосконалити свої вміння і навички, працювати у знаних у всьому світі дослідницьких центрах і установах, бути залученим до сучасних наукових проєктів, а також досягти успіхів у науковій кар'єрі. Для світової науки тимчасова інтелектуальна міграція науковців теж має велике значення, оскільки сприяє усуненню неоднорідності розвитку наукових сфер різних країн, і певним чином вирішує проблему «відтоку фахівців» з країн, що характеризуються нижчим рівнем дослідницької системи. Хоча в науковій літературі існує думка, що за певних обставин академічний «відтік мізків» навпаки може посилити глобальну наукову нерівність. Це стосується передусім країн, що розвиваються, оскільки мобільність науковців підриває науковий потенціал таких країн [1].

Відмітимо, що з 2022 року були внесені зміни до законодавства України, яке регламентує право на

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правові механізми нової науково-дослідницької інфраструктури» № 0121U113768, 2023 р.

© Кохан В. П., 2023

академічну мобільність, зокрема, розширено перелік учасників академічної мобільності – відтепер дія Порядку реалізації права на академічну мобільність (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 579) [2] поширюється не лише на заклади вищої освіти і наукові установи, але й на заклади фахової передвищої освіти та частково – на заклади професійної (професійно-технічної) освіти. Крім того, розширено форми та види академічної мобільності її суб'єктів, порядок оформлення договорів про академічну мобільність тощо.

У Європейському Союзі (далі – ЄС) проблематика мобільності дослідників – термін, застосовуваний у законодавстві ЄС на рівні з академічною мобільністю – також є актуальною. Наприклад, у рішенні Ради Європейського Союзу 2021/764 про заснування останньої програми «Горизонт Європа» визначено, що «дослідники мають отримувати широку підтримку у поверненні до країни проживання, як в межах Європейського Союзу, так і за його межами, якщо це виправдано здійснюваними ними дослідженнями» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиріччя європейськими організаціями було здійснено кілька досліджень проблем мобільності дослідників для Європейської комісії. Приміром, у 2021 році було опубліковано вже четвертий звіт триваючого дослідження – MORE4 study: Support data collection and analysis concerning mobility patterns and career paths of researchers [4].

Мобільність науковців Європейського союзу, проблеми їх рекрутингу, кар'єрного зростання є предметом вивчення фонду Marie Skłodowska-Curie Actions (далі – MSCA) – це програма Європейського Союзу з фінансування докторської освіти та постдокторської підготовки дослідників, що входить до Horizon Europe [5]. У 2022 році MSCA презентував звіт «Study on mobility flows of researchers in the context of the Marie Skłodowska-Curie Actions: analysis and recommendations towards a more balanced brain circulation across the European Research Area, Final Report [6], в якому ґрунтовно досліджені структура та фактори і причини мобільності дослідників в межах MSCA, а також надані рекомендації щодо досягнення балансу інтелектуальної міграції вчених у Європейському Союзі.

Серед іноземних науковців питаннями мобільності дослідників цікавилися Franzoni, C., Scellato, G. і Stephan, P. [7], Fernández-Zubieta, A., Lawson, C., та Geuna, A. [8], Janger, J. Та Nowotny, K. [9], Giovanni Abramo, Ciriaco Andrea D'Angelo, Flavia Di Costa [10]. Українські вчені досліджували, в основному, академічну мобільність студентів закладів вищої освіти у контексті інновацій сучасної вищої фахової освіти. Можна виокремити праці Бондар Г.О. [11], Магдюк О.В, Рогульської О.О. [12], Падалки Г.[13], Сіліванової І.А. [14], Василенка О.В. [15].

З огляду на викладене, існує потреба у дослідженні феномену мобільності дослідників в Європі та Україні і вивчення досвіду країн-членів Європейського Союзу з регламентації мобільності дослідників.

Мета статті – проаналізувати явище мобільності дослідників в Європейському Союзі та Україні, порівняти види і форми академічної мобільності, визначити проблеми, з якими стикаються науковці під час інтелектуальної міграції.

Виклад основного матеріалу. У працях європейських вчених академічну мобільність пропонують розглядати як невід'ємну частину глобальної наукової системи, в якій мобільність дослідників є не лише рушійним чинником передачі знань, але й наслідком міжнаціональних та міжінституційних відмінностей у можливостях для здійснення наукових досліджень високого рівня [16]. Міжнародна мобільність – це переміщення науковців між дослідницькими організаціями, розташованими в різних країнах світу [17].

Є й інший підхід до розуміння цього явища, за якого мобільність дослідників розглядають через трансфер знань, при цьому ключовим питанням є методи ідентифікації передачі знань – ними запропоновано вважати бібліометричні способи – співавторство, цитування і використання лексичних термінів в анотаціях публікацій [17].

У Європейському Союзі поштовхом до розвитку мобільності студентів, а згодом і дослідників був Болонський процес – правовий рух, спрямований на інтернаціоналізацію вищої освіти і науки, який розпочався із підписанням Болонської декларації 1999 року [18]. Варто зазначити, що інтернаціоналізація навчальних програм у європейській вищій освіті тривала задовго до Болонського процесу. Але підписання Болонської декларації у 1999 році осучаснило і масштабувало увесь процес, оскільки з цього часу метою цього руху стало створення Європейського Простору Вищої освіти, що підтверджувалося у низці інших документів Болонського процесу – Празькому комюніке «До зони європейської вищої освіти» 2001 р. [19], Львовенському комюніке 2009 р. «Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у наступному десятиріччі» [20], Будапештсько-Віденській декларації 2010 р. [21], Паризькому Комюніке 2018 р. [22] та інших документах.

Аналіз документів Болонського процесу свідчить, що цей рух починався з метою забезпечення свободи мобільності учасників вищої освіти, передусім, студентів і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, але з часом охопив собою і дослідників, наголошуючи на важливості академічної мобільності цієї категорії суб'єктів наукової діяльності.

Паралельно із розвитком Європейського простору вищої освіти у Європейському Союзі приділялася увага регламентації трудових відносин дослідників, зокрема, у 2005 році були прийняті Європейська хартія дослідників та Кодекс працевлаштування дослідників [23], які встановили принципи і вимоги до прав і обов'язків дослідників та роботодавців та/або спонсорів (наукових організацій, які фінансують) дослідників. У цих документах є положення щодо мобільності дослідників, зокрема:

всі форми мобільності повинні заохочуватися як частина комплексної кадрової політики у сфері досліджень і розробок на національному, регіональному та інституційному рівнях;

цінність усіх форм мобільності повинна бути повністю визнана в системах оцінювання кар'єри та кар'єрного просування дослідників, таким чином гарантуючи, що досвід мобільності сприяє їхньому професійному розвитку;

розробка послідовної політики кар'єри та мобільності для дослідників до та з Європейського Союзу з урахуванням ситуації в країнах і регіонах Європи, що розвиваються, щоб нарощування дослідницького потенціалу ЄС не відбувалося за рахунок менш розвинених країн або регіонів Європейського Союзу [23].

У Європейській хартії дослідників також закріплено принцип «цінності мобільності», згідно з яким роботодавці (спонсори) зобов'язані усвідомлювати цінність географічної, міжгалузевої, міждисциплінарної і віртуальної мобільності, а також цінність мобільності між публічним і приватним сектором, і розглядати мобільність як важливий інструмент збагачення наукових знань і професійного розвитку на будь-якій стадії дослідницької кар'єри [23].

Визнання досвіду мобільності, отриманого дослідником, визначено обов'язковим для роботодавця (спонсору) у Кодексі працевлаштування дослідників. Зазначається, що будь-який досвід мобільності – віртуальної, міжгалузевої або іншої, а також перебування науковця в іншій державі чи організації визнається як цінний внесок у професійний розвиток дослідника [23].

У законодавстві України академічну мобільність визначено як можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами (п.2 ст.1 Закону України «Про вищу освіту») [24]. Схоже визначення академічної мобільності надане у Законі України «Про фахову передвищу освіту» [25] (п.1 ч.1 ст. 1): академічна мобільність у фаховій передвищій освіті – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити дослідницьку (мистецьку, спортивну) діяльність в іншому закладі освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами.

Згідно з Порядком реалізації права на академічну мобільність [2] в Україні учасниками академічної мобільності можуть бути:

здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, докторанти денної форми навчання, які беруть участь у програмі академічної мобільності в іноземному або іншому українському закладі освіти (науковій установі);

працівники за основним місцем роботи українських закладів фахової передвищої, вищої освіти (наукової установи), які беруть участь у програмі академічної мобільності в іноземному або іншому українському закладі освіти (науковій установі);

студенти і викладачі іноземних закладів освіти, які беруть участь у програмі академічної мобільності в певному українському закладі освіти (науковій установі).

Порівнюючи види і форми мобільності дослідників, що існують у ЄС та Україні, виокремимо основні положення щодо них у таблиці нижче.

Види мобільності дослідників	
Європейський Союз	**Україна**
1. На етапі здобуття ступеня PhD: • мобільність для здобуття ступеня PhD: мобільність з метою здобуття ступеня PhD в країні, відмінній від країни громадянства та країни отримання ступеня магістра; • мобільність під час навчання в аспірантурі: мобільність тривалістю три місяці або більше під час навчання в аспірантурі, при цьому продовжуючи здобувати ступінь доктора філософії в країні, в якій дослідник розпочав здобуття ступеня доктора філософії (незалежно від громадянства дослідника). 2. Мобільність дослідників після здобуття ступеня PhD.	За місцем її реалізації: • внутрішня – навчання, виконання програми академічної мобільності українським учасником в іншому українському закладі освіти (науковій установі), відмінному від місця постійного роботи; • міжнародна – навчання, виконання програми академічної мобільності українським учасником в іноземному закладі освіти або іноземного учасника - в українському закладі освіти (науковій установі); 2. За способом реалізації: • очна – фізичне переміщення дослідника до закладу-партнера; • дистанційна – інтерактивна взаємодія учасника академічної мобільності, що забезпечується використанням відповідних інформаційно-комунікаційних технологій; • змішана – передбачає очно-дистанційну участь учасника академічної мобільності.

Форми мобільності дослідників	
• Короткострокова (участь у конференціях, семінарах, візитах) і довгострокова мобільність (від трьох місяців); міжнародне співробітництво (як із вченими з країн-членів ЄС, так і вченими з країн, що не входять до ЄС); • віртуальна мобільність; • міждисциплінарна мобільність та співробітництво (охоплює собою переміщення до іншої дисципліни в науковій установі, де працює дослідник; переміщення до іншої дисципліни в межах іншої наукової установи; переміщення до іншої дисципліни в межах неакадемічного сектору). • міжсекторальна мобільність – переміщення дослідників з публічного сектору (урядові і громадські організації) у приватний (великі компанії, малі і середні підприємства) і навпаки.	• Участь у програмах кредитної академічної мобільності учасників академічної мобільності, які здобувають освітньо-науковий ступінь доктора філософії/доктора мистецтва; • участь у спільних освітніх та/або наукових проектах (діяльність у складі тимчасової проектної групи, утвореної на певний строк для реалізації мети та виконання завдань певного освітнього або наукового проекту за рахунок ґранту, наданого закладам-партнерам); • викладання; • стажування; • наукове дослідження; •наукове стажування; • мовне стажування; • підвищення кваліфікації; •інші форми (участь у семінарах, конференціях, виступи та публікації в межах певної спеціальності/ галузі знань тощо), що не суперечать законодавству.

Таблиця 1 – Види і форми мобільності дослідників у Європейському Союзі і Україні
Складено за джерелами [2; 4]

Аналізуючи питання видів і форм академічної мобільності в ЄС і Україні, можна дійти висновку, що на теренах Європейського Союзу та в Україні є як однакові види і форми мобільності дослідників, так і відмінні. Наприклад, віртуальна форма академічної мобільності в державах ЄС корелює дистанційній формі мобільності вчених в Україні. Інший приклад – законодавчо встановленою формою академічної мобільності в нашій державі є участь українських дослідників у семінарах, конференціях, їх виступи, тоді як в ЄС ця форма має назву короткострокової мобільності. Водночас у Європейському Союзі розвинуті міждисциплінарна і міжсекторальна мобільність вчених, які не передбачені українським законодавством, тоді як в Україні академічна мобільність може бути також у формі мовного стажування, підвищення кваліфікації, викладання, про що не йдеться у праві ЄС.

Інтелектуальна міграція науковців у її різноманітних видах і формах може бути викликом для дослідників, оскільки крім позитивних характеристик, як-от, набуття нового професійного досвіду, розвитку міжнародних контактів, просування у посаді, можливості працювати з провідними вченими світу, під час реалізації програми мобільності науковці можуть стикатися з низкою проблем.

Як засвідчило останнє дослідження стану академічної мобільності у ЄС MORE4 study: Support data collection and analysis concerning mobility patterns and career paths of researchers [4, с. 9], двома найбільшими бар'єрами мобільності дослідників були і залишаються брак фінансування досліджень та брак вільних вакансій у науковій сфері. Неможливість знайти джерела фінансування для здійснюваних досліджень і складнощі у пошуку роботи, яка підходить, – основні фактори, які впливають на розвиток академічної мобільності у Європейському Союзі. Іншими важливими чинниками, що впливають на рішення науковців щодо мобільності, є імміграційні правила приймаючої країни та механізм переведення пенсій, але зазначені обставини, на відміну від попередніх, не є вирішальними для науковців [4, с. 9].

На академічну мобільність в ЄС впливають також системні недоліки європейської науково-інноваційної політики, серед яких [4, с. 45]: недостатній рівень фінансування науки та інновацій; неоднорідність розвитку національних дослідницьких систем; брак стимулів для розвитку знань, трансферу технологій та відкритої науки; відмінності в оплаті праці та можливостях наукової кар'єри у різних країнах ЄС; неналежні умови праці та зменшення кількості постійних робочих місць; недостатньо прозоре працевлаштування, яке не ґрунтується на заслугах дослідника; нехтування важливістю мереж наукової співпраці; складність отримання грантів на фінансування досліджень.

Незважаючи на певні недоліки дослідницької системи, у Європейському Союзі діє велика кількість програм мобільності науковців, пропонованих європейськими університетами, науковими центрами [26; 27] або дослідницькими інфраструктурами [28].

Щодо України погодимося у тому, що брак фінансування досліджень, як за рахунок державного бюджету, так і за рахунок грантів міжнародних, громадських організацій, також є основною причиною непопулярності академічної мобільності серед

українських дослідників. Іншою проблемою серед українських вчених, що впливає на їхню мобільність, особливо, серед дослідників зрілого віку, є мовний бар'єр – незнання іноземної мови на рівні, достатньому для спілкування і здійснення досліджень закордоном. Цікаво, що про важливість мовної проблеми серед науковців України свідчить наявність в законодавстві такої форми академічної мобільності, як мовне стажування [2]. Крім того, для нашої держави характерною є проблема відтоку фахівців за кордон, коли дослідники, які виїхали за міжнародними програмами академічної діяльності, не повертаються до країни резидентства через брак гідної роботи і гідної оплати праці у дослідницькій сфері України.

Отже, в Україні варто популяризувати академічну мобільність дослідників можливо шляхом надання більших гарантій реалізації права на академічну мобільність, ніж вже передбачених законодавством. Нині науковцям пропонують наступні гарантії: збереження посади за основним місцем роботи на строк до 2-х років, оплата праці за основним місцем роботи в розмірі середньої заробітної плати відповідно до законодавства – до 6-ти місяців (пункт 16 Порядку реалізації права на академічну мобільність, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 579) [2].

Висновки. Мобільність дослідників в Європейському Союзі – поширене явище, що заохочується науково-інноваційною політикою ЄС, зокрема, академічна мобільність є одним із пріоритетів розвитку Єдиного дослідницького простору (ERA), визначеним як у Дорожній карті ERA на 2015-2020 роки [29], так і у Програмі політики ERA на 2022-2024 [30]. В Україні діє оновлене законодавство, яким регламентується академічна мобільність українських вчених, але явище мобільності дослідників потребує державної підтримки, оскільки в державі існує проблема «відтоку мізків» – коли науковці виїжджають до країн ЄС або інших розвинених країн в пошуках кращої долі і не повертаються.

Необхідно розробити комплекс державних заходів, спрямованих на розвиток академічної мобільності в Україні і вирішення проблеми «відтоку мізків»: передбачити стимули і гарантії академічної мобільності; забезпечити належні умови праці і гідну оплату праці у науковій і науково-технічній діяльності; забезпечити прозорість участі у програмах академічної мобільності; запровадити механізм стимулювання вивчення науковцями іноземних мов задля вирішення мовної проблеми. Ці та інші заходи матимуть наслідком популяризацію явища академічної мобільності в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Czaika M., Orazbayev S. The globalisation of scientific mobility, 1970–2014. *Applied Geography.* 2018. Volume 96, pp. 1–10. URL: https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2018.04.017.
2. Порядок реалізації права на академічну мобільність: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 р. № 579. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF#Text.
3. Council Decision (EU) 2021/764 of 10 May 2021 establishing the Specific Programme implementing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation and repealing Decision 2013/743/EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021D0764.
4. MORE4 study: Support data collection and analysis concerning mobility patterns and career paths of researchers. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. doi: 10.2777/645537.
5. Marie Skłodowska-Curie Actions. Developing talents, advancing research. An official website of the European Union. URL: https://marie-sklodowska-curie-actions.ec.europa.eu/.
6. Study on mobility flows of researchers in the context of the Marie Skłodowska-Curie Actions: analysis and recommendations towards a more balanced brain circulation across the European Research Area, Final Report. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. doi:10.2766/401134.
7. Franzoni, C., Scellato, G. & Stephan, P. (2012). Foreign-born scientists: mobility patterns for 16 countries. *Nature Biotechnology*, 30(12), 1250-1253.
8. Fernández-Zubieta, A., Lawson, C., & Geuna, A. What Do We Know of the Mobility of Research Scientists and Impact on Scientific Production. In A. Geuna (Ed.), Global Mobility of Research Scientists: The Economics of Who Goes Where and Why. 2015. (pp. 1-33). Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801396-0.00001-6.
9. Janger, J. & Nowotny, K. Job choice in academia. *Research Policy.* 2016. No. 45(8). pp. 1672–1683.
10. Abramo G., D'Angelo C. A., Costa F. D. The effect of academic mobility on research performance: The case of Italy. *Quantitative Science Studies*. 2022. No. 3 (2). Pp. 345–362. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00192.
11. Бондар, Г. (2022). Академічна мобільність у контексті інновацій сучасної вищої професійної освіти. Scientific Collection «InterConf+». 2022. №18(95). С. 226–232. https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2022.022.

12. Магдюк О. В., Рогульська О. О. Особливості мобільності як професійно значущої особистої якості студентів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* 2022. № 207.С. 221-225. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-221-225.
13. Падалка Г. Академічна мобільність в умовах воєнного стану. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 2 (46). С. 139–146. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.21.
14. Селіванова І. М. Законодавча підтримка академічної мобільності студентів в Україні. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 4. 111-118.
15. Василенко О. В. Глобалізація, академічна мобільність та інтернаціоналізація вищої освіти. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 24. С. 106–109. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.24.106.
16. Louise A. Moving People and Knowledge: Scientific Mobility in the European Union1. *International Migration.* 2005. No. 43. pp. 99–131. DOI: 10.1111/j.1468-2435.2005.00343.x.
17. Aman V. Transfer of knowledge through international scientific mobility: Introduction of a network-based bibliometric approach to study different knowledge types. *Quantitative Science Studies.* 2020. No. 1 (2). pp. 565–581. doi: https://doi.org/10.1162/qss_a_00028.
18. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». Болонья, 19 червня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text.
19. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001. Towards the European Higher Education Area. URL: https://www.encore-edu.org/ENCoRE-documents/prague.pdf.
20. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. URL: https://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/Leuven_Louvain_la_Neuve_Communique_April_2009_595061.pdf.
21. Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area March 12, 2010. URL: https://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/Budapest_Vienna_Declaration_598640.pdf.
22. Paris Communiqué. Paris, May 25th 2018. URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/A05-EHEA-Paris-Communique.pdf.
23. Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj.
24. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.
25. Про фахову передвищу освіту: Закон України від 06.06.2019 р. № 2745-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text.
26. The ELISE mobility program. URL: https://ellis.eu/mobility-programs.
27. ECIU University Researcher Mobility Fund. URL: https://www.eciu.eu/for-university-staff/researchers-mobility-fund.
28. Core Facility Fellowships. Supporting training for staff of core facilities, funding international exchanges. URL:https://www.embo.org/funding/fellowships-grants-and-career-support/core-facility-fellowships/.
29. European Union. European Research Area (ERA) Roadmap 2015-2020. European Union. European Research Area and Innovation Committee. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1208-2015-INIT/en/pdf.
30. European Research Area Policy Agenda – Overview of actions for the period 2022-2024. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. 2022. URL: https://ec.europa.eu/info/files/european-research-area-policy-agenda-2022-2024_en.

REFERENCES

1. Czaika, M. & Orazbayev, S. (2018). The globalisation of scientific mobility, 1970–2014. *Applied Geography, 96*, 1–10. Retrieved from: https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2018.04.017.
2. Procedure for realizing the right to academic mobility: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 579 (2015, August 12). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
3. Council Decision (EU) 2021/764 of 10 May 2021 establishing the Specific Programme implementing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation and repealing Decision 2013/743/EU. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021D0764.
4. MORE4 study: Support data collection and analysis concerning mobility patterns and career paths of researchers. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. doi: 10.2777/645537.
5. Marie Skłodowska-Curie Actions. Developing talents, advancing research. An official website of the European Union. Retrieved from: https://marie-sklodowska-curie-actions.ec.europa.eu/.

6. Study on mobility flows of researchers in the context of the Marie Skłodowska-Curie Actions: analysis and recommendations towards a more balanced brain circulation across the European Research Area, Final Report. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. doi:10.2766/401134.
7. Franzoni, C., Scellato, G. & Stephan, P. (2012). Foreign-born scientists: mobility patterns for 16 countries. *Nature Biotechnology*, *30*(12), 1250–1253.
8. Fernández-Zubieta, A., Lawson, C., & Geuna, A. What Do We Know of the Mobility of Research Scientists and Impact on Scientific Production. In A. Geuna (Ed.), Global Mobility of Research Scientists: The Economics of Who Goes Where and Why. 2015. pp. 1-33. Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801396-0.00001-6.
9. Janger, J. & Nowotny, K. Job choice in academia. *Research Policy*. 2016. No. 45(8). pp. 1672–1683.
10. Abramo G., D'Angelo C. A. & Costa F. D. The effect of academic mobility on research performance: The case of Italy. *Quantitative Science Studies*. 2022. No. 3 (2). Pp. 345–362. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00192.
11. Bondar, H. (2022). Academic mobility in the context of innovations in modern higher professional education. Scientific Collection «InterConf+», 18(95), 226–232. https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2022.022 [in Ukrainian].
12. Mahdiuk, O.V., Rohulska, O.O. (2022). Features of mobility as a professionally significant personal quality of students. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*, (207), 221–225. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-207-221-225 [in Ukrainian].
13. Padalka, H. (2022). Academic mobility in the conditions of martial law. *Knowledge, Education, Law, Management*, 2 (46), 139–146. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.21 [in Ukrainian].
14. Selivanova, I.M. (2017). Legislative support for academic mobility of students in Ukraine. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 4, 111-118 [in Ukrainian].
15. Vasylenko, O.V. (2018). Globalization, academic mobility and internationalization of higher education. Investments: practice and experience. № 24. С. 106–109. DOI: 10.32702/2306-6814.2018.24.106 [in Ukrainian].
16. Louise, A. (2005). Moving People and Knowledge: Scientific Mobility in the European Union1. *International Migration*, *43*, 99–131. DOI: 10.1111/j.1468-2435.2005.00343.x.
17. Aman, V. (2020). Transfer of knowledge through international scientific mobility: Introduction of a network-based bibliometric approach to study different knowledge types. *Quantitative Science Studies*, *1* (2), 565–581. DOI: https://doi.org/10.1162/qss_a_00028.
18. Joint declaration of the ministers of education of Europe «European space in the field of higher education». Bologna (1999, June 19). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text [in Ukrainian].
19. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001. Towards the European Higher Education Area. Retrieved from: https://www.encore-edu.org/ENCoRE-documents/prague.pdf.
20. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. Retrieved from: https://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/Leuven_Louvain_la_Neuve_Communique_April_2009_595061.pdf.
21. Budapest-Vienna Declaration on the European Higher Education Area March 12, 2010. Retrieved from: https://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/Budapest_Vienna_Declaration_598640.pdf.
22. Paris Communiqué. Paris, May 25th 2018. Retrieved from: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/A05-EHEA-Paris-Communique.pdf.
23. Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. (2005/251/EC). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj.
24. On higher education: Law of Ukraine, No. 1556-VII (2014, 1 July 7). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].
25. On professional preliminary higher education: Law of Ukraine, No. 2745-VIII (2019, June 6). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text [in Ukrainian].
26. The ELISE mobility program. Retrieved from: https://ellis.eu/mobility-programs.
27. ECIU University Researcher Mobility Fund. Retrieved from: https://www.eciu.eu/for-university-staff/researchers-mobility-fund.
28. Core Facility Fellowships. Supporting training for staff of core facilities, funding international exchanges. Retrieved from: https://www.embo.org/funding/fellowships-grants-and-career-support/core-facility-fellowships/.
29. European Union. European Research Area (ERA) Roadmap 2015-2020. European Union. European Research Area and Innovation Committee. Retrieved from: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1208-2015-INIT/en/pdf.

30. European Research Area Policy Agenda – Overview of actions for the period 2022-2024. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. 2022. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/files/european-research-area-policy-agenda-2022-2024_en.

KOKHAN VERONIKA

PhD in Law, Senior Researcher, acting Head of the scientific Department of of legal regulation of structural, technological and regional innovation development of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

MOBILITY OF RESEARCHERS IN THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE

Problem setting. The opportunity to move to another country to develop a research career has always attracted scientists. For an individual researcher, international mobility is a chance to improve their skills, work in world-renowned research centers and institutions, be involved in modern research projects, and achieve success in their scientific career. Temporary intellectual migration of scientists is also of great importance for global science, as it helps to eliminate the heterogeneity of the development of scientific fields in different countries and, to some extent, solves the problem of «brain drain» from countries with a lower level of research system.

Analysis of recent researches and publications. Franzoni, C., Scellato, G. and Stephan, P., Fernández-Zubieta, A., Lawson, C., and Geuna, A., Janger, J. and Nowotny, K., Giovanni Abramo, Ciriaco Andrea D'Angelo, Flavia Di Costa have studied the issues of research mobility. Ukrainian scholars have mainly studied the academic mobility of students of higher education institutions in the context of innovations in modern higher professional education. The works of Bondar H.O., Magdyuk O.V., Rogulska O.O., Padalka G., Silivanova I.A., Vasylenko O.V. can be distinguished. Considering this, there is a need to study the phenomenon of researcher mobility in Europe and Ukraine and to study the experience of the European Union member states in regulating researcher mobility.

Purpose of the research is to analyze the phenomenon of research mobility in the European Union and Ukraine, to compare the types and forms of academic mobility, to identify the problems faced by researchers during intellectual migration.

Article's main body. The author studies the history of academic mobility in the European Union, which is inextricably linked to the Bologna Process - the European educational movement for the mutual recognition of European higher education documents and the creation of the Higher Education Area. It is noted that this movement began with the aim of ensuring freedom of mobility of participants in higher education, primarily students and academic staff of higher education institutions, but eventually included researchers, emphasizing the importance of academic mobility of this category of subjects of scientific activity.

The article describes the legal regulation of researcher mobility in Ukraine and the European Union. In particular, the author notes the application and significance of the principle of academic mobility in the regulation of labor relations of researchers in the European Union. The author provides a comparative characterization of the types and forms of academic mobility in the European Union and Ukraine, and in the course of analyzing them the author concludes that there are both similar types and forms of researcher mobility in the European Union and Ukraine, and different ones. The article examines the problems faced by researchers participating in academic mobility programs. The main problems are lack of research funding and lack of vacancies (in the European Union), insufficient funding, language problems and brain drain (in Ukraine).

Conclusions and prospects for the development. Mobility of researchers in the European Union is a widespread phenomenon encouraged by the EU's research and innovation policy, in particular, academic mobility is one of the priorities for the development of the European Research Area (ERA). The author notes that Ukraine has updated legislation regulating the academic mobility of Ukrainian scientists, but the phenomenon of research mobility requires state support, since the country has a problem of «brain drain» - when scientists leave for the European Union or other developed countries in search of a better life and do not return

Key words: academic mobility, research mobility, types of academic mobility, European Union.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Кохан В. П. Мобільність дослідників у Європейському Союзі та Україні. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 31–38.

КРОЙТОР ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID 0000-0002-1849-5721

УДК 347.1:330.322:330.341.1
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-6

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТУВАННЯ У СТАРТАПИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ

Стаття присвячена визначенню правових засад венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт. Актуальність теми обумовлена тим, що головною перешкодою для розвитку стартапів в Україні є відсутність сталих та системних інвестицій, розвитку венчурного підприємництва, наукових досліджень венчурного інвестування. Метою статті є визначення правових засад венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт.

Венчурне підприємництво є діяльністю з особливим ризиком, оскільки спрямовано на вкладення інвестицій у розвідку науково-технічного результату. Підкреслено, що в умовах воєнного стану венчурне інвестування отримує особливе науково-практичне значення для повоєнного відновлення української економіки та розвитку суспільства. Доведено, що встановлені законодавцем критерії стартапу є близькими до критеріїв охороноздатності об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема об'єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей). Тому однією з правових ознак стартапу є його співвідношення з відповідним об'єктом права інтелектуальної власності, який отримав державну реєстрацію. При цьому стартап, незважаючи на отримання правової охорони, не втілений у певне виробництво, щодо нього ще проводяться науково-практичні розвідки. Підкреслено, що відсутність сталої практики використання стартапів вказує на існування ризику щодо його інвестування. Внаслідок цього стартап можна визначити як об'єкт з елементами ризику для подальшого його провадження. Аргументовано, що стартапи можуть розглядатися як інноваційний продукт. Розкрито, що реалізація стартапу як інноваційного продукту має певні особливості, обумовлені економічними циклами (етапи) його створення та реалізації. Кожний з виокремлених етапів має правове значення, оскільки може співвідноситься з конкурсним відбором стартапів щодо отримання інвестицій, зокрема, завдяки фінансовій державній підтримці. При цьому на кожному з етапів реалізації стартапу як інноваційного продукту відбувається як науково-технічна так і підприємницька діяльність у сфері венчурного інвестування. Підкреслено значення діяльності Фонду розвитку інновацій (Український фонд стартапів), що дозволяє отримати державне інвестування стартапів, оскільки укладання інвестицій в цю інновацію має значні ризики, тому для створення ринку стартапів держава створює відповідні стимулюючи механізми.

На узагальнення наведеного запропоновано висновок, що стартапи є новою правовою категорією, яка потребує педальних наукових розвідок. На підставі проведеного дослідження виокремлено такі ознаки стартапу як об'єкта прав: є результатом науково-технічної творчості; має держану реєстрацію як об'єкта права інтелектуальної власності; не був втілений у системне виробництво; має новизну для відповідного ринку товарів та послуг; належить до об'єктів з підвищеним ризиком; має подвійну правову природу як інновації, так і окремого інвестиційного проєкту. Запропоновано поділ стартапів залежно від інститутів права інтелектуальної власності: а) стартапи у сфері авторського права (комп'ютерні програми, бази даних); б) патентно-правові стартапи (винаходи, корисні моделі, промислові зразки); 3) стартапи у сфері нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності (нові сорти рослин, компонування інтегральної мікросхеми).

Ключові слова: правові засади, інвестиції, інновації, стартап, венчурний, підприємництво, венчурне підприємництво, інтелектуальна власність.

Постановка проблеми. Венчурне інвестування є складною економіко-правовою категорією. Одним із напрямів його реалізації є інвестиції в інноваційні продукти. Сучасним предметом венчурного підприємництва є стартапи, що являють собою інновацію на перспективу. Вкладення під майбутню ідею завжди обумовлено ризиками, а тому потребує формування особливих механізмів захисту суб'єктивних прав. Крім того, венчурне інвестування реалізується в системі корпоративних відносин, що також має

© Кройтор В. А., 2023

вплив на цей правовий феномен. В Україні спостерігається динамічний розвиток венчурного підприємництва навколо стартапів. Так, ці розробки українських винахідників у 2021 році залучили рекордні $780 млн венчурних інвестицій, у І кв. 2022 року обсяги впали, але операції продовжилися [1]. За 2022 рік обсяг венчурного капіталу впав на 74 % порівняно з 2021 роком. Таке положення частково пояснюється загальним світовим економічним спадом: за 2021–2022 роки в ЄС та США обсяги венчурних інвестицій знизилися на 20–30 % [2]. Варто враховувати, що на розвиток венчурних відносин вплинула і війна в Україні, адже незважаючи на складності, інвестування в українські інновації продовжилися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На стан венчурного підприємництва в умовах воєнного стану звернули увагу економісти, зокрема І. В. Литвин, Ю. В. Булак [3]. Проблематику венчурного інвестування детально досліджував Ю. М. Жорнокуй, який визначив, що використання венчурного капіталу для інвестування інноваційної діяльності в Україні недостатньо розвинуто [4, с. 37]. На думку Б. Деревянка, українські венчурні фонди не враховують особливості природи венчурного інвестування [5, с. 59]. Витоки правового забезпечення венчурного інвестування були виявлені Д. В. Задихайлом [6, с. 42]. Реалізація венчурних відносин за допомогою інвестиційних договорів стала предметом дослідження О. Е. Сімсон [7]. Аналізуючи праці науковців, можна виявити, що попри їх вагомі результати, венчурне інвестування у стартапи, в юридичних джерелах щонайбільше досліджуються аспекти діяльності венчурних фондів у межах правозастосування Закону України «Про інститути спільного інвестування» [8]. Внаслідок цього венчурне інвестування інноваційної діяльності, зокрема у сфері стартапів, розглянуто фрагментарно. Окремо існує проблематика щодо вдосконалення правового забезпечення цього виду інвестиційних відносин. Такий стан потребує поліпшення, оскільки інноваційна діяльність має певні специфічні ознаки, які впливають і на венчурне інвестування. Крім того, в умовах воєнного стану венчурне інвестування набуває особливого науково-практичного значення для повоєнного відновлення української економіки та розвитку суспільства. Наведене підкреслює актуальність тематики правових засад венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт.

Метою статті є визначення правових засад венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт. Для досягнення цієї мети поставлені наступні завдання: розкрити сутність стартапу як інноваційний продукт; виокремити особливості венчурного інвестування інноваційної діяльності як підприємництва; запропонувати напрями наукових розвідок з означеної тематики.

Виклад основного матеріалу. Венчурне інвестування в українські інновації пов'язано насамперед зі стартапами. Про це свідчать дані світового рейтингу Startup Ranking. Так, у 2020 р. Україна займала 43 місце у світі за розвитком стартапів. Серед українських міст першим у рейтингу є Київ, який входить у топ-50 і залишається лідером із впровадження стартапів у сфері програмного забезпечення, маркетингу і продажу. До світового рейтингу увійшли такі міста, як Львів (255 місце), Одеса (394 місце), Харків (513 місце), Тернопіль (787 місце), Дніпро (883 місце) [9, с. 66]. Розвиток стартапів в Україні став можливий, зокрема, й завдяки реалізації з 2012 р. проєкту «Створення мережі міжуніверситетських Start-Up центрів для підтримки та просування студентських інноваційних проектів» (SUCSID), який було презентовано у межах програми Tempus IV Європейського Союзу. Його головною метою було розвиток інноваційної та підприємницької діяльності у країнах-партнерах шляхом підвищення креативності, конкурентоспроможності та здатності до працевлаштування випускників університетів, розширення співпраці між університетами та інноваційними, інвестиційними компаніями для комерціалізації знань [10]. Завдяки цьому українські освітні заклади стали базисом для формування креативних фахівців, що змогли отримати навички у сфері створення та реалізації стартапів. Станом на 2020 рік досвід розробки інноваційних продуктів в Україні накопичувався, що дало змогу додатково отримати інвестиції в економіку країни.

Досліджуючи венчурні інвестиції у стартапи, не можна оминути їх законодавчого визначення. Воно встановлено у Положенні щодо конкурсного відбору проектів для державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків, затвердженого Наказом Міністерства економічного і торгівлі України 12 грудня 2018 року № 187. Так, стартап – проєкт, пов'язаний зі створенням та/або використанням винаходів, корисних моделей, промислових зразків, ноу-хау та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності [11]. У цьому Положенні встановлені наступні критерії стартапу, що дозволяють його включити у конкурсний відбір проєктів для державного стимулювання: 1) новизна (стартап є новим або значно покращеним варіантом стартапів, відомих на період проведення конкурсу); 2) можливість упровадження – організаційно-технічна та економічна можливість упровадження стартапу в цивільний обіг з метою отримання прибутку або для забезпечення суспільних благ; 3) соціальна або ринкова доцільність (відповідність стартапу потребам ринку, наявність

попиту, доцільність упровадження); 4) охороняється відповідним охоронним документом (патентом, свідоцтвом); 5) ступінь розробки винаходу (проведені роботи та досягнуті результати щодо розроблення стартапу); 6) строк упровадження – період часу до початку впровадження в серійне виробництво [11].

Аналізуючи наведені критерії, можна стверджувати, що вони близькі до критеріїв охороноздатності об'єктів права інтелектуальної власності. Так, у винаходах, корисних моделях, як об'єктах промислової власності, обов'язково визначають критерій новизни. Крім того, такі критерії стартапу, як можливість упровадження, соціальна або ринкова доцільність, співвідносяться з критерієм промислової придатності, що входить у систему критеріїв патентоспроможності винаходу. Отже, однією з правових ознак стартапу є його співвідношення з відповідним об'єктом права інтелектуальної власності, який отримав державну реєстрацію. Наприклад, із запатентованим винаходом. Водночас стартап, незважаючи на отримання правової охорони, не є втіленим у певне виробництво, щодо нього все ще проводяться науково-практичні розвідки.

Саме відсутність сталої практики використання стартапів вказує на існування ризику щодо його інвестування. Відомо, що юридичний ризик є включеною до умов цивільного зобов'язання чи професійної діяльності можливістю настання юридичного факту, який може настати або не настати, наслідком якого можуть бути економічні результати: негативний (збитки, шкода), нульовий і позитивний (вигода, прибуток) [12, с. 28]. Виходячи з цього, відсутність сталої практики використання стартапу не дає можливості виявити його однозначну прибутковість, зокрема на стадії розробки інвестиційного проєкту. Тому стартапи можна визначити як об'єкт з елементами ризику для подальшого його провадження.

Окремо наголошу, що стартапи можуть розглядатися як інновації. Так, відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про інноваційну діяльність», інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проєкту і науково-дослідною і (або) дослідно-конструкторською розробкою нової технології (у тому числі – інформаційної) або продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії та відповідає певним вимогам. Зокрема, він є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на які виробник продукту має державні охоронні документи [13]. Водночас стартапи можуть розглядатися і як об'єкт інвестиційної діяльності у вигляді науково-технічної продукції, інтелектуальних цінностей, майнових прав (ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність») [14]. Від традиційних інвестиційних та інноваційних проєктів його відрізняє короткий період існування та відсутність історії розвитку, інноваційність створюваного продукту чи послуги, масштабованість бізнесу, обмеженість фінансових і матеріальних ресурсів і високий інноваційний та інтелектуальний потенціал команди засновників [15, с. 125].

Узагальнюючи наведене, можна виокремити такі ознаки стартапу як правової категорії: 1) співвідноситься з відповідним об'єктом права інтелектуальної власності; 2) має держану реєстрацію як об'єкт права інтелектуальної власності; 3) не був втілений у системне виробництво, щодо нього лише проводяться науково-практичні розвідки; 4) є новим для відповідного ринку товарів та послуг; 5) є об'єктом з елементами ризику для подальшого його впровадження; 6) має подвійну правову природу як інновації, так і окремого інвестиційного проєкту.

Класифікація стартапів запропонована вченими-економістами, зокрема найбільш поширеною є класифікація стартапів за галуззю діяльності. Також стартапи класифікують за типами потреб залежно від цінності того чи іншого продукту: потреби окремих осіб (усе, що має цінність для людини), бізнес-потреби (все, що має цінність для організації) і технічні потреби (все, що має цінність з огляду на функціонування певної технічної системи чи її структурного елемента). Можна також виділити види стартапів за рівнем наукоємності: високотехнологічні стартапи (потенційно такі стартапи є вельми прибутковими, але, з іншого боку, вони вимагають найбільш масштабного фінансування, доступного тільки великим інвесторам); стартапи, які не потребують високих технологій [16]. В аспекті правового забезпечення стартапи можна поділити залежно від інститутів права інтелектуальної власності: а) стартапи у сфері авторського права (комп'ютерні програми, бази даних); б) патентно-правові стартапи (винаходи, корисні моделі, промислові зразки); в) стартапи у сфері нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності (нові сорти рослин, компонування інтегральної мікросхеми).

Реалізація стартапу як інноваційного продукту має певні особливості. В економічних джерелах визначають такі етапи (цикли) розвитку стартапу: 1) початкова стадія – це фактично початок життєвого циклу бізнесу, навіть якщо стартапу поки що офіційно не існує, це стадія появи ідеї; 2) *Startup stage* включає в себе оформлення ідеї та безпосередньо запуск стартапу (включає пошук інвестування, зокрема венчурного); 3) *Establishment and growth* – на цьому етапі розробники повинні остаточно довести проєкт, послугу, продукт до ідеального стану; 4) *Expantion stage* – це такий етап, коли компанія має завершений проєкт/послугу/продукт, який є повно-

функціонуючим і приносить постійний прибуток [9, с. 67, 68]. Кожний з наведених етапів може співвідноситися з конкурсним відбором стартапів щодо отримання інвестицій, зокрема, завдяки фінансовій державній підтримці. При цьому на кожному з етапів реалізації стартапу як інноваційного продукту відбувається як науково-технічна, так і підприємницька діяльність у сфері венчурного інвестування. Такий зв'язок вказує на особливість інвестиційної діяльності щодо стартапів.

Окремо зверну увагу, що головною перешкодою для розвитку стартапів в Україні є відсутність замовників, які б створили попит на кінцевий продукт. Тому створення стартапів в Україні спрямовано на клієнтів з інших ринків (США, країн Європи, Азії та ін.), це полегшує залучення інвестиції та доведення своїх ідей до серійного продукту [17]. Для подолання такої ситуації у 2018 році за ініціативи прем'єр-міністра України було створено Фонд розвитку інновацій (інша назва – Український фонд стартапів). Зараз це одна з ключових організацій в Україні, яка допомагає технологічним стартапам залучити кошти на ранніх етапах і запустити власні проєкти. Загалом діяльність Фонду розподілена за чотирма напрямами: фінансова підтримка стартапів у формі грантів; надання доступу до менторів і супровідних послуг; створення умов для доступу до акселераційних програм; налагодження координації між учасниками стартап-екосистеми. Наприклад, Фонд розвитку інновацій вже допомагає активно розвиватися стартапам у напрямі military-tech. Зокрема, провели перший Drone Hackathon, за результатами якого 6 команд проходять акселерацію на базі Фонду. А також перший в Україні Drone Demo Day, який зібрав понад 300 учасників [18]. Фонд інновацій може надавати такі гранти для стартапів: грант для стартапів на етапі підтвердження концепту (proof-of-concept) – у сумі до 750 тис. грн; грант для стартапів на етапі мінімально життєздатного продукту (MVP) – у сумі до 1500 тис. грн; грант для стартапів на етапі мінімально життєздатного продукту (MVP), які вже отримують виручку від реалізації товарів та/або надання послуг, – у сумі до 3500 тис. грн (у разі, коли стартап залучив фінансування на ранньому етапі розвитку стартапу в обмін на частку у статутному капіталі стартапу не менш ніж 750 тис. грн) (п. 10 Порядку реалізації експериментального проєкту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі у сфері інформаційних технологій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 736) [19]. Вкладання інвестицій у стартапи є вельми ризикованим, тому для створення ринку стартапів держава створює відповідні стимулюючи механізми. Незважаючи на наявні ризики, в Україні також існує низка місцевих акселераторів та венчурних компаній, таких як U.Ventures, WannaBiz та SMRK, що надають підтримку та фінансування стартапам [20]. Саме це є прикладом венчурного інвестування в інноваційну діяльність.

На рівні приватних інвесторів завжди простежувався інтерес до стартапів. Внаслідок того, що це завжди проєкт щодо будь-якого стартапу, є ризиковим та не має гарантій прибутковості, інвестиції можуть визначатися як венчурні. Ю. М. Жорнокуй звертає увагу на те, що слід розрізняти визначення «інноваційний» і «венчурний», оскільки ці категорії не є синонімічними, оскільки: 1) вони співвідносяться як загальне і спеціальне, де інноваційна діяльність – перше, а венчурна – друге; 2) вони мають різну економічну природу (фінансова – у інноваційної, інтелектуальна – у венчурної діяльності); 3) мають різну мету (інноваційна – прибуток і соціальний ефект; венчурна – прибуток від участі як венчурного інвестора у статутному капіталі венчурної компанії (соціальний ефект може бути другорядним) [21]. Погоджуючись з наведеним, наведемо позицію Г. М. Сітченко, що венчурне інвестування як елемент національної інноваційної системи забезпечує ефективну реалізацію венчурного капіталу в діяльності приватних юридичних осіб, що функціонують у сфері інноваційної діяльності, на корпоративних чи договірних засадах. Дослідниця також підкреслює, що у вузькому розумінні венчурне інвестування як цивільно-правова категорія – це вид діяльності венчурних інвесторів з придбання акцій (часток у статутних капіталах) юридичних осіб приватного права, що здійснюють інноваційну діяльність, на ранній стадії виведення їх інноваційного продукту на ринок або (та) його масштабування, спрямований на отримання високого рівня прибутку від подальшого продажу зазначених акцій (часток), що характеризується високими ризиками та довгостроковістю повернення вкладеного капіталу [22, с. 33]. Виходячи з наведеного, венчурне інвестування передбачає вкладення на перших етапах «життєвого циклу» стартапів, при цьому це може бути як пряме інвестування, так і внесок у статутний капітал відповідної юридичної особи, у сферу діяльності якої входить інвестування інновацій, зокрема у вигляді стартапів.

Венчурне підприємництво здійснюють юридичні особи, які займаються венчурною інвестиційною діяльністю, можуть бути створені виключно у формі підприємницьких товариств. Вони здійснюють наукову, науково-технічну та підприємницьку діяльність, перш за все направлену на створення об'єктів промислової власності. Інвестиційна діяльність, якою займається професійний суб'єкт, зареєстрований у встановленому законодавством порядку, є однією з форм підприємницької діяльності [5, с. 60].

Безпосередньо організаційно-правовими формами суб'єктів, які здійснюють відповідну діяльність, мають визнаватися АТ або ТОВ [23, с. 16]. При цьому суб'єктний склад у сфері венчурного фінансування має містити не лише венчурні фонди, а й банки, страхові компанії, інвестиційні компанії, приватних інвесторів та державні інститути [4, с. 37].

Дослідники венчурних капіталів стартапів звертають увагу на те, що чим раніше стартап отримує інвестиції від венчурних компаній, тим вища ефективність стартапу. Таке положення відбувається внаслідок декількох чинників: 1) стартапи, які отримують інвестиції венчурного капіталу на початковому етапі, мають тенденцію до заниження ціни більше, ніж інші стартапи; 2) венчурні інвестиції ведуть до стійкого зростання на початковому етапі; 3) створюється позитивний імідж (аспект ділової репутації) стартапу, демонструючи його потенціал для майбутнього успіху. Таке очікування спонукає зовнішніх інвесторів купувати акції для отримання високого прибутку в майбутньому [24]. Незважаючи на певні переваги венчурного інвестування інноваційної діяльності, слід наголосити й на тому, що в Україні сформована відносно невелика кількість інвесторів венчурного капіталу, які тримають і визначають напрямок значної частки капіталу, що використовується для фінансування стартапів. Таке положення частково пояснюється умовами воєнного стану, що безпосередньо впливає на національну як правову, так і економічну систему. Приміром, наслідки війни відразу відчули венчурні фонди, які мали портфельні компанії, пов'язані з логістикою, фізичними товарами та їх переміщенням. На початку війни лише 24,3 % українських стартапів продовжили свою роботу, і 16,7 % бізнесів мали забезпечення на 3–6 місяців. Інші були у більш кризовому становищі, що поставило їх у режим виживання [3, с. 283]. Таке положення потребує розв'язання на рівні державної інвестиційної політики.

Висновки. Узагальнюючи наведене, можна запропонувати такі висновки. Стартапи є новою правовою категорією, яка потребує педальних наукових розвідок. На підставі проведеного дослідження виокремлено такі ознаки стартапу як об'єкта прав: є результатом науково-технічної творчості; має державну реєстрацію як об'єкт права інтелектуальної власності; не був упроваджений у системне виробництво; має новизну для відповідного ринку товарів та послуг; належить до об'єктів з підвищеним ризиком; має подвійну правову природу як інновації, так і окремого інвестиційного проєкту. Запропоновано поділ стартапів залежно від інститутів права інтелектуальної власності: а) стартапи у сфері авторського права (комп'ютерні програми, бази даних); б) патентно-правові стартапи (винаходи, корисні моделі, промислові зразки); в) стартапи у сфері нетрадиційних об'єктів права інтелектуальної власності (нові сорти рослин, компонування інтегральної мікросхеми).

ЛІТЕРАТУРА

1. Українські стартапи у 2021 р. URL: https://interfax.com.ua/news/investments/836116.html.
2. Венчурні інвестиції в Україні знизилися на 74 % у 2022 році. URL: https://dia.dp.gov.ua/venchurni-investici%D1%97-v-ukra%D1%97ni-znizilisya-na-74-u-2022-roci/.
3. Литвин І. В., Булак Ю. В. Венчурний бізнес в Україні в умовах воєнного часу. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2022. № 2 (8). С. 283–291.
4. Жорнокуй Ю. М. Венчурний капітал як основне джерело інвестицій малих та середніх інноваційних підприємств. *Стратегії підприємницької діяльності в інтересах сталого розвитку малого і середнього інноваційного підприємництва*: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 2 за матеріалами ІІ круглого столу (м. Харків, 16 лист. 2020 року) / за ред. А. В. Стріжкової. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 34–41.
5. Деревянко Б., Счастливцева Р. Нормативно-правове регулювання діяльності венчурних фондів. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 1. С. 59–64.
6. Задихайло Д. В. Економіко-правові передумови формування інвестиційного законодавства України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* Вип. 3. Харків : Право, 2002. С. 41–54.
7. Сімсон О. Е. Правові особливості договорів інвестиційного характеру : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків: Національна юридична академія України. 2001. 23 с.
8. Про інститути спільного інвестування : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5080-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text.
9. Скорик Г. І., Недошитко А. А. Розвиток стартапів в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки.* 2021. № 6, Том 1. С. 65–69.
10. Створення мережі міжуніверситетських Start-Up центрів для підтримки та просування студентських інноваційних проектів. URL: https://www.tempus.org.ua/uk/tempus/istorija-uspihu/980-stvorenna-merezhi-mizhuniversitetskih-start-up-centriv-dla-pidtrimki-ta-prosuvanna-studentskih-innovacijnih-projektiv.html.

11. Про затвердження Положення щодо конкурсного відбору проектів для державного стимулювання створення і використання винаходів (корисних моделей) та промислових зразків: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 12 грудня 2018 року № 187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-18#Text.
12. Новіков В. В., Боровікова В. С. До питання про сутність ризиків у праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 28–36.
13. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#top.
14. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#top.
15. Чернявська О. В., Гнипа-Черневецька Л. В., Чжицєюнь Ван. Стартап як об'єкт інвестиційного процесу: сутність та життєвий цикл існування. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі.* 2017. № 5 (84). С. 119–128.
16. Монтрін І. І., Танська Л. В. Стартапи: теоретико-методичні аспекти розвитку інноваційного бізнесу. *Ефективна економіка.* 2021. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9438 (дата звернення: 11.09.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.90.
17. Федоров К. В. Стан та основні напрями розвитку стартапів в Україні. Ефективна економіка. 2021. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/202.pdf.
18. Фонд розвитку інновацій переходить в управління Мінцифри, – рішення Уряду. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/fond-rozvytku-innovatsii-perekhodyt-v-upravlinnia-mintsyfry-rishennia-uriadu.
19. Про реалізацію експериментального проекту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій : постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 736. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2022-%D0%BF/ed20220624#Text.
20. Тягунова З., Кравчук І., Томах В. Українські стартапи на міжнародних ринках. *Економіка і суспільство.* 2023. № 49. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-5.
21. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання здійснення венчурного інвестування як різновиду інноваційної діяльності. *Регіональні інноваційні ініціативи: завдання та шляхи вирішення*: зб. наук. праць за матеріалами Круглого столу (м. Харків, 5 квіт. 2019 р.). Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2019. С. 158–165.
22. Сітченко Г. М. Щодо поняття венчурного інвестування інноваційної діяльності. *Право та інновації*. 2021. № 2 (34). С. 30–35. DOI: 10.37772/2518-1718-2021-2(34)-4.
23. Жорнокуй Ю. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб – суб'єктів венчурного інвестування: якими вони мають бути? *Право та інновації*. 2018. № 1 (21). С. 13–18.
24. Jeong J., Kim J., Son H., Nam D. The Role of Venture Capital Investment in Startups' Sustainable Growth and Performance: Focusing on Absorptive Capacity and Venture Capitalists' Reputation. *Sustainability*. 2020. № 12(8). DOI: https://doi.org/10.3390/su12083447.

REFERENCES

1. Ukrainian startups in 2021. *InterFax-Ukraine*. Retrieved from: https://interfax.com.ua/news/investments/836116.html [in Ukrainian].
2. Venture investments in Ukraine were reduced for 74% in 2022. *Dnipropetrovsk Investmeny Agency*. Retrieved from: https://dia.dp.gov.ua/venchurni-investici%D1%97-v-ukra%D1%97ni-znizilisya-na-74-u-2022-roci/ [in Ukrainian].
3. Lytvyn, I.V., Bulak, Yu.V. (2022). Venture business in Ukraine in terms of the martial law. *Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development,* 2(8), 283-291 [in Ukrainian].
4. Zhornokuy, Yu.M. (2020). Venture capital as the main source of investment of small and medium-sized innovative enterprises. *Stratehii pidpryiemnytskoi diialnosti v interesakh staloho rozvytku maloho i serednoho innovatsiinoho pidpryiemnytstva: zb. nauk. pr. NDI PZIR NAPrN Ukrainy No. 2 za materialamy II kruhloho stolu* (pp. 34-41). Kharkiv: Research Institute PZIR of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
5. Derevianko, B. (2017). Regulatory legal regulation of the activities of venture funds / Derevianko B, Schastlyvtseva R. *Entrepreneurship, economy and law*, 1, 59-64 [in Ukrainian].
6. Zadykhailo, D.V. (2002). Economic and legal prerequisites for the formation of investment legislation of Ukraine. *State construction and local self-government,* 3. Kharkiv: Pravo, 41–54 [in Ukrainian].
7. Simson, O.E. (2001). *Legal features of investment contracts*. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: National Law Academy of Ukraine [in Ukrainian].

8. Law of Ukraine on joint investment institutions No. 5080-VI. (2012, July 5). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text [in Ukrainian].
9. Skoryk, H.I., Nedoshytko, A.A. (2021). Development of startups in Ukraine: problems and perspectives. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University of Economic Sciences*, 6(1), 65-69 [in Ukrainian].
10. Creating a network of inter-university Start-Up centers to support and promote student innovative projects. *National Tempus / Erasmus+ Office in Ukraine*. Retrieved from: https://www.tempus.org.ua/uk/tempus/istorija-uspihu/980-stvorenna-merezhi-mizhuniversitetskih-start-up-centriv-dla-pidtrimki-ta-prosuvanna-studentskih-innovacijnih-projektiv. Html [in Ukrainian].
11. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine on the approval of the Regulation on the competitive selection of projects for state stimulation of the creation and use of inventions (useful models) and industrial designs No. 187. (2018, December 12). Retrieved from: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/z1421-18#Text [in Ukrainian].
12. Novikov, V.V., Borovikova, V.S. (2018). On the issue regarding the essence of risks in law. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 28-36 [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine on innovative activity No. 40-IV. (2002, July 4). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#top [in Ukrainian].
14. Law of Ukraine on investment activity No. 1560-XII. (1991, September 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#top [in Ukrainian].
15. Cherniavska, O.V., Hnypa-Chernevetska, L.V. Wang Zhijun (2017). Startup as an object of the investment process: essence and life cycle of existence. *Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, 5(84), 119-128 [in Ukrainian].
16. Montrin, I.I., Tanska, L.V. (2021). Startups: theoretical and methodological aspects of innovative business development. *Efficient economy*, 10 [in Ukrainian]. http:// DOI: 10.32702/2307-2105-2021.10.90.
17. Fedorov, K.V. (2021). Situation and main areas for the development of startups in Ukraine. *Efficient economy*. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/202.pdf [in Ukrainian].
18. Resolution of the Government that the Innovation Development Fund is transferred to the Ministry of Digital Affairs. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/fond-rozvytku-innovatsii-perekhodyt-v-upravlinnia-mintsyfry-rishennia-uriadu [in Ukrainian].
19. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the implementation of an experimental project on the provision of competitive financial support to startups in Ukraine, including in the field of information technologies No. 736. (2022, June 24). Retrieved from: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/736-2022-%D0%BF/ed20220624#Text [in Ukrainian].
20. Tiahunova, Z., Kravchuk, I., Tomakh, V. (2923). Ukrainian startups at international markets. *Economy and society,* 49 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-5.
21. Zhornokuy, Yu.M. (2019). Problematic issues of implementing venture investment as a type of innovative activity. *Rehionalni innovatsiini initsiatyvy: zavdannia ta shliakhy vyrishennia: zb. nauk. prats za materialamy Kruhloho stolu (pp. 158-165). Kharkiv: Research Institute PZIR National Academy of Sciences of Ukraine* [in Ukrainian].
22. Sitchenko, H.M. (2021). Regarding the concept of venture investment of innovative activity. *Law and innovation*, 2 (34), 30-35 [in Ukrainian]. https://DOI 10.37772/2518-1718-2021-2(34)-4.
23. Zhornokuy, Yu.M. (2018). Organizational and legal forms of legal entities – subjects of venture investment: what should they be? *Law and innovation,* 1 (21), 13-18 [in Ukrainian].
24. Jeong, J., Kim, J., Son, H., Nam, D. (2020). The Role of Venture Capital Investment in Startups' Sustainable Growth and Performance: Focusing on Absorptive Capacity and Venture Capitalists' Reputation. *Sustainability*, 12(8). https://doi.org/10.3390/su12083447.

KROITOR VOLODYMYR

2nd PhD in Law, Professor, Professor at the Civil Law and Proceedings Department
of the Kharkiv National University of Internal Affairs

LEGAL PRINCIPLES OF VENTURE INVESTMENT INTO STARTUPS AS INNOVATIVE PRODUCT

Problem setting. The article is focused on determining legal principles of venture investment into startups as innovative product. The relevance of the topic is due to the fact that the main obstacle for the development of startups in Ukraine is the lack of permanent and systematic investments, the development of venture entrepreneurship, scientific research in the area of venture investment.

Analysis of recent researches and publications. Economists, in particular I. V. Lytvyn and Y. V. Bulak, drew attention to the state of venture capital entrepreneurship under martial law. The problem of venture capital investment was studied in detail by Y. M. Zhornokuy, who determined that the use of venture capital to invest in innovation in Ukraine is underdeveloped. According to B. Derevyanko, Ukrainian venture capital funds do not take into account the peculiarities of the nature of venture capital investment. The origins of the legal support of venture capital investment were identified by D. V. Zadychailo. The implementation of venture relations through investment agreements was the subject of research by O. E. Simson.

Purpose of the research is to determine legal principles of venture investment into startups as innovative product.

Article's main body. Venture entrepreneurship is activity with a special risk, since it is aimed at making investments into scientific and technical result intelligence. It has been emphasized that venture investment in terms of the martial law acquires a special scientific and practical importance for the post-war recovery of the Ukrainian economy and the development of society. It has been proved that startup's criteria established by the legislator are close to the criteria for protecting the objects of intellectual property rights, in particular objects of industrial property (inventions, utility models). Therefore, one of the startup's legal features is its correlation with the corresponding object of intellectual property law, which has received state registration. At the same time, the startup, despite receiving legal protection, is not embodied in a certain production, scientific and practical intelligence is still being conducted in its regard. It has been emphasized that the lack of a sustainable practice of using startups indicates the existence of risk regarding its investment. As a result, a startup can be defined as an object with elements of risk for its further implementation. It has been argued that startups can be considered as innovative product. It has been revealed that a startup's implementation as an innovative product has certain specific features stipulated by the economic cycles (stages) of its creation and implementation. Each of the identified stages has legal significance, since it can be correlated with the competitive selection of startups to receive investments, in particular due to financial state support. At the same time, both scientific technical and entrepreneurial activities in the field of venture investment take place at each of the stages of a startup's implementation as an innovative product. The importance of the activities of the Innovation Development Fund (Ukrainian Startup Fund) has been emphasized, which allows startups to receive state investment, since investing into this innovation is significantly risky. Therefore, the state creates appropriate stimulating mechanisms for the creation of the startup market.

Conclusions and prospects for the development. Summarizing the above, we offer conclusions that startup is a new legal category that needs further scientific studies. Based on the conducted research, we have distinguished the following characteristics of a startup as an object of rights: it is the result of scientific and technical creativity; has state registration as an object of intellectual property rights; has not been implemented into systematic production; has novelty for the relevant market of goods and services; refers to objects with increased risk; has the dual legal nature both of an innovation and a separate investment project. We have offered the division of startups depending on intellectual property institutions: a) startups in the field of copyright (computer software, databases); b) patent and legal startups (inventions, utility models, industrial designs); 3) startups in the field of non-traditional intellectual property objects (new varieties of plants, layout of an integrated microcircuit).

Key words: legal principles, investments, innovations, startup, venture, entrepreneurship, venture entrepreneurship, intellectual property.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Кройтор В. А. Правові засади венчурного інвестування у стартапи як інноваційний продукт. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 39–46.

КОЛІСНИК АННА СЕРГІЇВНА
доктор філософії, молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

УДК 347.73:336.225
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-7

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У публікації акцентовано увагу на тому, що сучасні технології віднайшли своє використання у різних сферах, у тому числі й у податковій сфері. На прикладі технології блокчейн проаналізовано досвід іноземних держав з використання сучасних технологій в оподаткуванні. Акцентовано увагу на відсутності законодавчого закріплення категорії «блокчейн» в Україні.

Наголошено на тому, що за допомогою технології блокчейн реалізується принцип зручності виконання податкового обов'язку платниками податків. В Україні схожий принцип також віднайшов закріплення у законодавстві, йдеться про принцип рівномірності і зручності сплати, закріплений у ст. 4 Податкового кодексу України. Аргументовано підхід, за якого в контексті досліджуваної тематики цей принцип необхідно розглядати, ширше, ніж просто зручність сплати, оскільки між платниками податків та контролюючими органами виникають відносини не лише щодо сплати податків і зборів.

Зазначено, що в умовах воєнного стану в Україні використання цифрових технологій та електронних сервісів значно спростило взаємодію зобов'язаних та уповноважених учасників податкових відносин. Констатовано, що при використанні блокчейну підсилюється безпека даних (інформації), що міститься у відповідних реєстрах чи сервісах, а отже, забезпечується захист прав платників податків. Це одне з таких питань, яке дуже сильно турбує платників податків – забезпечення безпеки й захисту податкової інформації, яка передається між відповідними учасниками податкових правовідносин.

Підкреслено, що у кожної конкретної держави цілі використання наведеної цифрової технології в оподаткуванні є різними, залежно від податкової політики країни. На підставі аналізу іноземного досвіду впровадження технології блокчейн у податкову площину автором відзначено важливість створення саме якісного правового поля для таких нововведень, оскільки це буде вирішальним для подальшого практичного застосування таких механізмів й створюватиме відповідні наслідки, впливатиме на якість податкової політики держави та формуватиме відповідну модель взаємодії контролюючих органів та платників податків.

Ключові слова: сучасні технології, цифрові технології, блокчейн, оподаткування, податкове законодавство, євроінтеграція, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифровізації суспільних відносин важливе значення має імплементація новітніх цифрових технологій в сферу публічних правовідносин. Одними із таких відносин, безумовно, виступають податкові правовідносини. За допомогою таких технологій (FinTech, Blockchain) створюються як нові можливості для учасників таких відносин (йдеться про взаємодію держави в особі контролюючих органів та платників податків), так і певні виклики для платників податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування сучасних цифрових технологій, у тому числі й у сфері оподаткування, наразі є дуже актуальною. Деякі аспекти застосування цифрових технологій у фінансовій сфері висвітлені у працях таких вітчизняних науковців, як: Г. Бухарін, О. Дмитрик, Р. Самсін, О. Терлюк, К. Токарєва, В. Ря-

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове регулювання господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0» № 0120u104783, 2023 р.

© Колісник А. С., 2023

дінська та ін. Водночас комплексних досліджень за цією тематикою ще не проведено.

Мета статті – проаналізувати іноземний досвід та тенденції застосування сучасних цифрових технологій у сфері оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Блокчейн – це цифровий механізм для створення цифрового розподіленого реєстру, в якому два або більше учасників однорангової мережі можуть обмінюватися інформацією та активами безпосередньо, без посередників. Блокчейн аутентифікує учасників, підтверджує наявність у них активів, якими вони хочуть торгувати, і реєструє обміни в зазначеному цифровому реєстрі, оновлену копію якого мають усі учасники, і записи в якому не можуть бути змінені, вони хронологічно організовані, упаковані в блоки, зашифровані і пов'язані один з одним. Її основними елементами є розподіл, асиметричне шифрування і псевдонімність, незмінність, токенізація (безпечна передача вартості) і децентралізація [2, с. 10]. Як бачимо, визначення блокчейна найчастіше формулюється за рахунок перерахування його ознак. На наш погляд, одностайний підхід до розуміння вказаної категорії є принципово важливим. Зокрема, через те, що вона виступатиме теоретичною основою формування правового регулювання у сфері застосування цієї технології на практиці.

На сьогодні поняття «блокчейн» згадується у відповідних національних документах України, проте, саме її законодавче визначення відсутнє. У цьому контексті позначимо, що ще у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації (далі – Концепція) від 17.01.2018 р. № 67-р блокчейн запропоновано було визначати як: програмно-комп'ютерний алгоритм децентралізованого публічного або приватного реєстру чи бази даних, функціонування якої забезпечується шляхом взаємодії через Інтернет однорангової мережі, або будь-яким іншим способом, що гарантує належний криптографічний захист усіх записів, транзакцій, проведених з використанням відповідної технології [12]. При цьому далі за текстом цієї Концепції підкреслюється важливість для розвитку цифрової економіки *м'яких цифрових інфраструктур*, які також не повинні залишатися поза увагою, серед яких вказується й інфраструктура блокчейн. Разом із цим, що становить собою така інфраструктура у аналізованій Концепції не розкривається.

Вважаємо доцільним в цій ситуації також зазначити, що в Законі України «Про віртуальні активи» [11], який прийнято ще у лютому 2022 року, проте він досі не набрав чинності, також відсутнє не просто визначення, а взагалі будь-яке згадування про блокчейн. Хоча, на наше переконання, для врегулювання цієї сфери суспільних відносин визначення технології, за допомогою якого формується такий актив, є принциповим.

Тож з урахуванням викладеного констатуємо, що наразі в Україні ця технологія згадується законодавцем та передбачено активне використання блокчейну у багатьох сферах, але фактично концептуального підходу немає ні в законодавстві, ні в правовій науці. Окремо слід наголосити на відсутності правового регулювання способу функціонування фінансової (зокрема, банківської, платіжної та податкової) системи із застосуванням такої технології.

Досліджуючи використання вищевказаної технології у податковій сфері, науковці зазначають, що блокчейн не є панацеєю для податкової системи, він може бути застосований у ряді сфер для зменшення адміністративного тягаря, а також для того, аби збирати податки з меншими витратами, допомагаючи скоротити податковий розрив. Зокрема, наголошується на тому, що:

блокчейн може скоротити витрати і підвищити додану вартість всередині бізнесу, між бізнесами, між бізнесами і споживачами, а також між бізнесом і урядом;

існує потреба в експериментах, щоб спробувати різні варіанти застосування цієї технології у податковій сфері;

за допомогою блокчейну можна відстежити ким, де і коли було сплачено ПДВ, і, таким чином, зменшити кількість випадків шахрайства з ПДВ;

забезпечується допомога міжнародним компаніям у наданні узгодженого набору даних для різних податкових органів;

надання податковим органам та іншим регуляторним органам більшої довіри до наданих їм даних;

перевірка суджень та припущень, пов'язаних з визначенням прибутку, який отримують міжнародні компанії в різних юрисдикціях [4]. На наш погляд, в цій ситуації особливо важливими є аспекти, пов'язані із забезпеченням прозорості у податкових відносинах, а також із наданням податкової інформації та її обміном. Підкреслимо, що для України в умовах вступу до Європейського Союзу дуже важливим є інтеграція ключових світових стандартів у відносинах оподаткування, які певною мірою стосуються й використання сучасних технологій. Як вбачається, технологія блокчейн допомагає інформатизації процесів оподаткування та удосконаленню податкової системи держави.

Показово, що однією з характеристик вищевказаної технології є децентралізація, саме завдяки якій й досягається обмін податковою інформацією, долаються проблеми складної перевірки податкової інформації та послаблення єдиного централізованого зберігання. Також варто відзначити відстежува-

ність та неможливість підробки даних про транзакції. Завдяки цьому *вирішуються проблеми* розпорошеності даних та складного запиту, а також створюється відкрита та прозора податкова база даних.

На сучасному етапі є чимало країн, які вже активно застосовують блокчейн у податковій сфері, проаналізуємо їх досвід. Приміром, у Нідерландах стартап Summitto працює над системою обліку на основі блокчейну, яку податкові адміністрації можуть використовувати для боротьби з шахрайством з ПДВ [3].

У Бразилії на основі блокчейну впроваджено систему під назвою «bCPF», яка впроваджується для обміну даними з Реєстру платників податків. При цьому наразі такий процес обміну даними *стосується* платників податків-фізичних осіб, а доступ до цієї інформації мають податкові та регуляторні органи трьох рівнів влади (федеральний, на рівні штатів та муніципалітетів). За словами уряду Бразилії наступним кроком буде впровадження Реєстру юридичних осіб на основі блокчейну, з тими ж цілями. Особливістю таких реєстрів є використання авторизованого блокчейну, заснованого на програмному забезпеченні з відкритим вихідним кодом, що підлягає аудиту, в якому можуть брати участь лише авторизовані установи [5, с. 38].

Аргентина також використовує відповідний реєстр (Єдиний податковий реєстр – Федеральний реєстр (e-RUT)), який за своєю суттю є механізмом податкового спрощення й дозволяє платникам податку на валовий дохід виконувати через один канал формальні вимоги податкової реєстрації та декларування всіх змін даних, припинення юрисдикції, часткового або повного припинення діяльності та/або передачі гудвілу, злиття та виділення [5]. Дійсно, за допомогою технології блокчейн реалізується принцип зручності виконання податкового обов'язку платниками податків.

В Україні схожий принцип також віднайшов закріплення у законодавстві. Згідно з ст. 4 Податкового кодексу України цей принцип належить до основних засад податкового законодавства України й має назву «принцип рівномірності і зручності сплати» [10, ст. 4]. На наш погляд, в контексті досліджуваної тематики цей принцип необхідно розглядати, ширше, ніж просто зручність сплати, оскільки між платниками податків та контролюючими органами виникають відносини не лише щодо сплати податків і зборів. Підкреслимо, що в умовах воєнного стану в Україні використання цифрових технологій та електронних сервісів значно спростило взаємодію зобов'язаних та уповноважених учасників податкових відносин. Крім того, важливим є те, що при використанні блокчейну підсилюється безпека даних (інформації), що міститься у відповідних реєстрах чи сервісах, а отже, забезпечується захист прав платників податків. Це є одним з таких, що дуже сильно турбує платників податків – забезпечення безпеки й захисту податкової інформації, яка передається між відповідними учасниками податкових правовідносин.

Як бачимо, застосування блокчейну у податковій площині закордоном дозволяє досягти різноманітних цілей з огляду на те, які пріоритети визначає для себе кожна держава. Підбиваючи певні підсумки, зазначимо міркування Рауля Замбрано, який підкреслює: проблеми, що потенційно можуть бути вирішені за допомогою блокчейну, – це ті, в яких немає природної централізованої точки, в якій відбуваються або завершуються всі транзакції або дії; протягом життєвого циклу втручається значна кількість акторів; актори не обов'язково довіряють один одному, але це не означає, що вони природно не довіряють один одному. І вони не обов'язково довіряють або хочуть довіряти централізованому регуляторному органу. [8]. Тож, для того, аби побудувати взаємодію учасників податкових відносин (як тільки уповноважених на різних рівнях, так і уповноважених та зобов'язаних), необхідно побудувати операційну екосистему, залучити користувачів, ініціалізувати процеси та інтегрувати їх в існуючі системи, а також вирішити постійні проблеми минулого, пов'язані з якістю даних або створенням правової бази, яка підтримує нові транзакції. Фактично, для ефективної реалізації відносин у сфері оподаткування з використанням сучасних технологій необхідно забезпечити декілька основних складових: правова, технічна, організаційна.

Вважаємо, що для України використання технології блокчейн буде максимально ефективним при адмініструванні податків і зборів. Остання категорія є доволі широкою за змістом й охоплює різні аспекти податкової діяльності, як сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом (п. 14.1.1[1] ст. 14 Податкового кодексу України [10]).

Крім того, зазначимо, що в сучасних умовах ключовою особливістю активного впровадження цифрових технологій є концептуальна трансформація моделі взаємовідносин між уповноваженими та зобов'язаними учасниками податкових правовідносин. У цьому контексті відзначимо й перехід податкового адміністрування від переважно імперативно-

го характеру податкових правовідносин до конструктивної співпраці між такими суб'єктами. Йдеться про те, що впровадження блокчейну в процеси адміністрування податків і зборів у підсумку дозволить створити сервісне податкове середовище, що забезпечуватиме не тільки задоволення фіскальних інтересів уповноважених суб'єктів податкових правовідносин, пов'язаних з повним і своєчасним наповненням бюджету, а й механізми партнерських відносин з платниками податків з метою стимулювання добровільного й добросовісного виконання ними податкових зобов'язань.

Серед інших напрямків впровадження блокчейну також можна зустріти пропозиції для перспективної відмови від податкової звітності за допомогою застосування податковими органами механізму смарт-контракту під час його використання щодо оподатковуваних операцій, унаслідок чого податок можна обчислювати в автоматичному транзакційному порядку, а необхідність у податковій звітності нівелюється за рахунок властивостей розподіленого реєстру як основи функціонування блокчейну. Такі властивості передбачають можливість відстеження оподатковуваних дій платників податків у момент їх здійснення без можливості будь-яких змін «заднім числом» [9]. На нашу думку, вказані міркування потребують додаткової аргументації. З одного боку, такі зміни дійсно можливі й створюватимуть певний позитивний ефект, зокрема, підсилюватимуть рівень прозорості податкових відносин й знижуватимуть рівень їх тінізації відповідно.

А з іншого – в цій ситуації ми стикаємося із тим, що у національному податковому законодавстві передбачені певні строки та терміни для виконання податкового обов'язку у широкому сенсі. З урахуванням цього можна зробити деякі попередні висновки. Так, обчислення податків і зборів в автоматичному транзакційному порядку й нівелювання податкової звітності призведе до суттєвих концептуальних змін існуючих підходів до виконання податкового обов'язку платниками, а не просто створить передумови для реалізації принципу рівномірності й зручності сплати (про який вже йшлося вище за текстом нашої публікації). При цьому окреслений вище підхід може створити певні обмеження для платників податків, зборів та інших обов'язкових платежів й такі обмеження можуть бути підґрунтям для посилення податкової дисципліни.

У той же час вчені підкреслюють, що впровадження технології блокчейн у податкові відносини створює й ряд ризиків. Так, існує точка зору згідно з якою такі новації у подальшому можуть призвести до відмови від податкового контролю як виду діяльності. При цьому така позиція обумовлюється характеристиками самої блокчейн-технології, зокрема, йдеться про ефективне саморегулювання на основі консенсусу без застосування правових механізмів. У перспективі це призведе до втрати державою частини функцій у розрахунковій сфері, що не відповідає її інтересам [1]. На наше переконання, вищевказана думка дещо упереджена. Безумовно, впровадження сучасних цифрових технологій у процеси адміністрування податків і зборів вплине на процеси здійснення податкового контролю.

Водночас, навряд чи доцільно говорити про те, що на сьогоднішньому етапі такі технології зможуть усунути податковий контроль як вид діяльності. Як вбачається, більш логічно вести мову про можливу трансформацію форм та методів податкового контролю при використанні цифрових технологій у сфері оподаткування. Необхідно враховувати, що наразі використання певних технологій відбувається фактично через впровадження відповідних алгоритмів, які реалізуються. Разом із цим врахування всіх особливостей, що притаманні кожному платнику податків або ж пов'язані з відповідними об'єктами оподаткування такого платника, або ж певних обставин, з якими можуть пов'язуватись певні його дії (або бездіяльність) на даному етапі розвитку таких технологій не є можливим. Тож, у сфері податкових відносин можлива трансформація податкового адміністрування, а не його усунення чи зникнення.

З огляду на те, що Україна перебуває на початковому етапі впровадження цифрових технологій, а також з урахуванням євроінтеграційних процесів, в яких ми знаходимося, слід враховувати досвід та перспективи інтеграції сучасних цифрових технологій у податкову сферу. Так, потенціал нових технологій, таких як блокчейн, можна використовувати для кращого обслуговування платників податків, запобігання корупції, розширення можливостей податкових адміністрацій та боротьби з податковим шахрайством та ухиленням від сплати податків. Наведені напрямки використання блокчейну є базовими й у подальшому вони можуть бути розширені. У цьому контексті Парламентом ЄС було прийнято низку різноманітних документів, в яких акцентовано увагу на особливостях впровадження вказаної технології у сферу оподаткування.

На підставі їх аналізу зазначимо деякі положення, які на нашу думку, є актуальними:

(1) національні податкові адміністрації повинні бути краще оснащені належними ресурсами для сприяння ефективному збору податків, забезпечення дотримання правил, кращого обслуговування платників податків та забезпечення дотримання законодавства; закликає держави-члени взяти на себе зобов'язання, у світлі зростаючих викликів цифрового переходу, здійснювати достатні інвестиції

в людські ресурси, включаючи навчання, цифрову інфраструктуру та спеціалізований персонал і обладнання;

(2) вплив нових технологій, таких як блокчейн, на податкові питання можна розглядати по-різному, залежно від того, чи зосереджується увага на прямому оподаткуванні (наприклад, податок на репатріацію), непрямому оподаткуванні (ПДВ або митні збори) або комплаєнсі; підкреслює потенціал технології розподіленого реєстру для підвищення ефективності системи податку на репатріацію в кожній країні, а також для сприяння безперешкодному проходженню транскордонних процедур і запобігання шахрайству;

(3) взяти до уваги існуючі цифрові рішення в державах-членах та оцінити можливість інтеграції рішень на основі блокчейну на платформах обміну інформацією з метою сприяння аудиту та обміну інформацією в режимі реального часу при повному дотриманні правил ЄС щодо захисту даних;

(4) акцентовано увагу на тому, що майбутні законодавчі пропозиції, якими буде встановлено відповідне правове регулювання податкових відносин з використанням технології блокчейн були нерозривно пов'язан*і* з правильною імплементацією цього законодавства в існуюче [6].

Як вбачається, усі вищевказані аспекти є вкрай важливими для сучасних європейських країн, їх реалізація дозволить сформувати уніфікований підхід до інтеграції сучасних технологічних рішень з урахуванням специфіки національних податкових систем. При цьому слід підкреслити важливість створення саме якісного правового поля для таких нововведень, оскільки це буде вирішальним для подальшого практичного застосування таких механізмів й створюватиме відповідні наслідки, впливатиме на якість податкової політики держави та формуватиме відповідну модель взаємодії контролюючих органів та платників податків.

Висновки. З урахуванням викладеного в межах цієї публікації констатуємо, що сучасні цифрові технології суттєво трансформують податкові правовідносини. Така трансформація залежатиме від того, в яких напрямках та в якому обсязі ці технології будуть інтегровані у податкову сферу кожної конкретної країни. На наше переконання, основни*й* недолік актуального стану правового регулювання податкових відносин, пов'язаних із застосуванням технології блокчейн полягає у відсутності єдиного термінологічного та методологічного підходу до формування процесу розвитку національного податкового законодавства.

Застосування блокчейну у податковому регулюванні сприятиме інтелектуальним, ефективним та результативним податковим процедурам, стримуватиме та обмежуватиме корупцію, сприятиме дотриманню податкового законодавства громадянами та бізнесом. Крім цього можна вести мову про покращення процесів відстеження та ідентифікації оподатковуваних операцій та права власності на різноманітні активи (матеріальні та нематеріальні) в глобалізованому середовищі, де збільшилася кількість транскордонних транзакцій, створюючи можливості для кращої та більш справедливої побудови податкових систем сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Collosa A. Blockchain in Tax Administrations. *CIAT website*. 2021. URL: https://www.ciat.org/blockchain-in-tax-administrations/?lang=en.
2. Furlonger D., Uzureau C. *The real business of blockchain*. Confr. Gartner, Inc. Harvard Business Review Press, 2019. p. 10. Extracted from the Smart Contracts Book by Sebastian Heredia Querro 2020.
3. Dulaney C. EU Inches Toward Blockchain in Fight Against VAT Fraud. *Bloomberg Tax*. 2019. URL: https://news.bloombergtax.com/daily-tax-report-international/eu-inches-toward-blockchain-in-fight-against-vat-fraud-1.
4. How blockchain technology could improve the tax system. *PwC UK*. 2016. URL: https://www.pwc.co.uk/issues/futuretax/assets/documents/how-blockchain-could-improve-the-tax-system.pdf.
5. ICT as a Strategic Tool to leapfrog the Efficiency of Tax Administrations. 2020 p. 38. 594 p. URL: https://www.ciat.org/Biblioteca/Estudios/2020_TIC-CIAT-FBMG.pdf.
6. European Parliament resolution of 4 October 2022 on the impact of new technologies on taxation: crypto and blockchain (2021/2201(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0335_EN.html.
7. Registro Único Tributario – Padrón Federal. URL: https://www.argentina.gob.ar/economia/politicatributaria/armonizacion/registrounicotributario.
8. Zambrano R. Se busca problema con buena presencia y aplicación con uso propio. *CIAT website*. 2018. URL: https://www.ciat.org/se-busca-problema-con-buena-presencia-y-aplicacion-con-uso-propio/.
9. Xu Y., Huang Y. Segment blockchain: a size reduced storage mechanism for blockchain. *International Journal of Energy Sector Management.* 2020. № 8. pp. 17434–17441.
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.
11. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text.

12. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text.

REFERENCES

1. Collosa, A. (2021).Blockchain in Tax Administrations. *CIAT website*. Retrieved from: https://www.ciat.org/blockchain-in-tax-administrations/?lang=en.
2. Furlonger, D. & Uzureau, C. (2019). *The real business of blockchain*. Confr. Gartner, Inc. Harvard Business Review Press. Extracted from the Smart Contracts Book by Sebastian Heredia Querro 2020.
3. Dulaney, C. (2019). EU Inches Toward Blockchain in Fight Against VAT Fraud. *Bloomberg Tax*. Retrieved from: https://news.bloombergtax.com/daily-tax-report-international/eu-inches-toward-blockchain-in-fight-against-vat-fraud-1.
4. How blockchain technology could improve the tax system. (2016). *PwC UK*. Retrieved from: https://www.pwc.co.uk/issues/futuretax/assets/documents/how-blockchain-could-improve-the-tax-system.pdf.
5. ICT as a Strategic Tool to leapfrog the Efficiency of Tax Administrations (2020). 594 p. URL: https://www.ciat.org/Biblioteca/Estudios/2020_TIC-CIAT-FBMG.pdf.
6. European Parliament resolution of 4 October 2022 on the impact of new technologies on taxation: crypto and blockchain (2021/2201(INI)). Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0335_EN.html.
7. Registro Único Tributario – Padrón Federal. Retrieved from: https://www.argentina.gob.ar/economia/politicatributaria/armonizacion/registrounicotributario [in Spanish].
8. Zambrano R. Se busca problema con buena presencia y aplicación con uso propio. *CIAT website*. 2018. Retrieved from: https://www.ciat.org/se-busca-problema-con-buena-presencia-y-aplicacion-con-uso-propio/ [in Spanish].
9. Xu, Y. & Huang, Y. (2020). Segment blockchain: a size reduced storage mechanism for blockchain. *International Journal of Energy Sector Management*, 8, 17434–17441.
10. Tax Code of Ukraine, No. 2755-VI. (2010, December 2). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine on Virtual Assets, No. 2074-IX (2022, February 17). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text [in Ukrainian].
12. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Concept of Development of Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and Approval of the Plan of Measures for its Implementation, No. 67-p (2018, January 17). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text [in Ukrainian].

KOLISNYK ANNA

PhD in Law, Research assistant of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

APPLICATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF TAXATION: FOREIGN EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE

Problem setting. In the current conditions of digitalization of social relations, the implementation of the latest digital technologies in the sphere of public legal relations is of great importance. Tax relations are certainly one of such relations. Such technologies (FinTech, Blockchain) create both new opportunities for the participants of such relations (we are talking about the interaction of the state represented by regulatory authorities and taxpayers) and certain challenges for taxpayers.

Analysis of recent researches and publications. The issue of using modern digital technologies, including in the field of taxation, is currently very relevant. Some aspects of the use of digital technologies in the financial sector are covered in the works of such domestic scholars as: H. Bukharin, O. Dmytryk, R. Samsin, O. Terliuk, K. Tokarieva, V. Riadinska, ect. At the same time, no comprehensive research on this topic has yet been conducted.

Purpose of the research is to analyze foreign experience and trends in the use of modern digital technologies in the field of taxation in Ukraine.

Article's main body. Attention is focused on the lack of legislative consolidation of the category "blockchain" in Ukraine. It is emphasized that blockchain technology implements the principle of convenience of taxpayers' tax liability fulfillment. In Ukraine, a similar principle has also been enshrined in legislation, namely, the principle of uniformity and convenience of payment, enshrined in Article 4 of the Tax Code of Ukraine. The author argues that in the context of the topic under study, this principle should be considered broader than just the convenience of payment, since taxpayers and regulatory authorities have relations not only with regard to payment of taxes and fees.

It is noted that under martial law in Ukraine, the use of digital technologies and electronic services has greatly simplified the interaction of obligated and authorized participants to tax relations. It is stated that when using blockchain, the security of data (information) contained in the relevant registers or services is enhanced, and thus, the protection of taxpayers' rights is ensured. This is one of the issues of great concern to taxpayers - ensuring the security and protection of tax information transmitted between the relevant parties to tax relations.

Conclusions and prospects for the development. It is emphasized that the purposes of using this digital technology in taxation are different for each particular State, depending on the country's tax policy. Based on the analysis of foreign experience of implementing blockchain technology in the tax area, the author emphasizes the importance of creating a high-quality legal framework for such innovations, since this will be crucial for further practical application of such mechanisms and will create relevant consequences, affect the quality of the State's tax policy and form an appropriate model of interaction between regulatory authorities and taxpayers.

Keywords: modern technologies, digital technologies, blockchain, taxation, tax legislation, European integration, international experience.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Колісник А. С. Застосування сучасних цифрових технологій у сфері оподаткування: іноземний досвід та перспективи для України. *Право та інновації*. 2023. № 3 (43). С. 47–53.

ТОКАРЄВА КАТЕРИНА ОЛЕГІВНА
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права закладу вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»
ORCID 0000-0001-7891-226X

БЕРЕЗОВСЬКИЙ ДАНИЛО ОЛЕГОВИЧ
кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та публічного адміністрування закладу вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»
ORCID 0000-0001-9529-8505

УДК 347.73: 351.72
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-8

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ (НА ПРИКЛАДІ ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ)

У статті на прикладі фінансової сфери розкрито деякі аспекти застосування сучасних цифрових технологій у публічному управлінні. Авторами на підставі синтезу існуючих наукових підходів окреслено переваги, потенційні можливості та недоліки блокчейн технології (технології розподіленого реєстру). До переваг віднесено такі, як: децентралізація, безпека і захищеність, незмінність вже записаного, відкритість і прозорість, універсальність, економія коштів та прискорення виконання процесів. До недоліків досліджуваної технології віднесено такі, як: переоцінка реальних можливостей технології блокчейн у публічному управлінні при формуванні публічної політики; надмірне захоплення ідеєю усунення держави від участі у багатьох публічних процесах; нездатність децентралізованого суспільства сформувати та легалізувати нові цінності такого суспільства, за допомогою яких відбуватиметься його подальший розвиток; висока енергозалежність найпоширенішого блокчейну за рахунок складності трансакції, що робить його дорогою технологією; масштабованість та ін.

Наголошено на тому, що першочергове значення для інтеграції технології блокчейн у відповідні сфери публічного управління має створення якісного правового регулювання. Науковцями підкреслено важливість закріплення у нормативно-правових актах визначення категорії «блокчейн», а також а також питання, пов'язані з застосуванням блокчейну в різних сферах публічного управління. При цьому окрім врегулювання правового статусу блокчейну, існує потреба формування якісного (у тому числі і правового) поля для широкого кола учасників в сфері публічного управління, побудованого з використанням сучасних цифрових технологій. Йдеться про: державні органи та органи місцевого самоврядування, приватний сектор (бізнес), відповідні громадські утворення та представники закладів вищої освіти (як експерти за відповідними спеціальностями). Співпраця вищевказаних суб'єктів необхідна для розроблення комплексних та ефективних стандартів для здатності взаємодії різних елементів системи блокчейну. Крім того, особливе значення набуває питання щодо забезпечення кореляції норм права, які регламентують правовий статус блокчейну, з тими законодавчими приписами, які регламентують захист приватних даних.

Зроблено висновок про те, що використання технології блокчейн є необхідним при адмініструванні податків і зборів, а також при здійсненні бухгалтерського обліку. Вказаний підхід оптимізує діяльність як податкових органів, так і платників податків, й робить перебіг податково-правових відносин більш зручним в сучасних умовах.

Ключові слова: адміністрування податків і зборів, банківська сфера, блокчейн, віртуальні активи, євроінтеграція, Індустрія 4.0, правове регулювання, публічне управління, сучасні цифрові технології.

© Токарєва К. О., Березовський Д. О., 2023

Постановка проблеми. Вже досить тривалий час в усьому світі не лише обговорюється, але й активно впроваджується технологічний підхід «Індустрія 4.0». Відповідно до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Щодо сприяння впровадженню технологічного підходу «Індустрія 4.0» в Україні від 21.07.2021 р. № 750 Індустрія 4.0 передбачає комплексну цифровізацію та автоматизацію виробничих процесів і управління у реальному секторі економіки [1]. Нам імпонує підхід науковців, які акцентують увагу на тому, що досягнення цього можливе через застосування сучасних технологій у всі сфери суспільного життя за умов поєднання виваженої державної політики щодо диджиталізації, промислового, кластерного розвитку, стимулювання інноваційної та наукової діяльності, і, у підсумку, реалізації відповідних заходів у багатьох векторах: бюджетному, податковому, науково-інноваційному тощо [2, с. 6]. При цьому слід зазначити, що важливого значення набуває впровадження саме цифрових технологій в різні площини суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана тематика дослідження наразі є дуже актуальною. Дослідженням особливостей застосування сучасних цифрових технологій в різних сферах публічного регулювання займалися такі фахівці, як: О. С. Балан, О. О. Дмитрик, А. С. Колісник, В. Панасюк, О. Б. Семченко-Ковальчук, Т. Л. Шестаковська та ін. Водночас наразі науковцями акцентується увага на різних аспектах використання сучасних цифрових технологій, що зумовлюється специфікою тієї сфери, в якій ті чи інші технології застосовуються. З огляду на це, **мета статті** полягає у аналізі сутності сучасних цифрових технологій та особливостей їх застосування у публічному управлінні на прикладі фінансової сфери.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про застосування сучасних цифрових технологій, передусім необхідно відзначити технології розподіленого реєстру (блокчейн). Показово, що ця технологія набула активного використання у фінансовій сфері. Приміром, блокчейн (виступає базовою технологією для створення цифрових екосистем, віртуальних активів. Сьогодні це вкрай перспективний напрямок, який оцінюється, приміром SWIFT в $24 трлн, Boston Consulting Group — $68 трлн [2, с. 7].

Водночас блокчейн активно використовується не лише в контексті віртуальних активів, а й у інших напрямках. В межах цієї публікації зупинимося на розгляді саме цих напрямків використання технології блокчейн, проте передусім необхідно встановити, що являє собою ця технологія. Науковці майже одностайно наголошують на наявних перевагах та недоліках блокчейну.

Приміром, О. Б. Семченко-Ковальчук розкриває переваги вказаної технології через її принципи функціонування. Зокрема, йдеться про такі, як: децентралізація, безпека і захищеність, відкритість і прозорість, незмінність вже записаного. На переконання дослідниці наведені принципи слід розкривати таким чином:

(а) децентралізація. В ланцюзі немає сервера. Кожен учасник – це і є сервер. Він підтримує роботу всього блокчейну [3, с. 64]. Підкреслимо, що при першому анонсуванні певних ідей щодо впровадження цифрових технологій в різні сфери публічного управління саме ця ознака збентежила науковців, юристів-практиків та членів парламенту. Передусім, це пов'язувалось із дуже вузьким розумінням значення категорії «децентралізація» у аналізованому контексті.

Так, доволі часто було акцентовано увагу на тому, що саме через децентралізацію як характеристику технології блокчейн держава буде усунута від процесів публічного управління, а отже, у підсумку – зазначена технологія витіснить державу від процесів управління й всі процеси, які відбуваються з використанням сучасних цифрових технологій, будуть безконтрольними. Навряд чи такі міркування є слушними. Безсумнівно, використання нових цифрових рішень у публічному управлінні змінить модель взаємодії між державою та іншими учасниками відносин в сфері публічного управління, проте використання цифрових технологій не замінить державу у публічних управлінських процесах. Вважаємо, що сучасні цифрові технології у публічному управлінні дозволять змінити модель взаємодії між різними учасниками певних відносин на сервісну й спростить доступ до реалізації відповідних своїх прав та обов'язків.

(б) Безпека і захищеність [3, с. 65]. Мережа блокчейн позбавлена централізованих точок уразливості, якими могли б скористатися комп'ютерні хакери. Блокчейн-методи безпеки використовують технологію шифрування. В основі її лежать так звані публічні та приватні ключі. Публічний ключ (довгий ряд випадково згенерованих чисел) є адресою користувача в блокчейні. Особистий ключ – як пароль, який дає своєму власникові доступ до інформації.

(в) Відкритість і прозорість. Хоча блокчейн і пропонує користувачам найвищий рівень анонімності, він у той же час залишається дуже відкритою і прозорою структурою. Абсолютно всі дані про блокчейни знаходяться у відкритому доступі, і при бажанні кожен може дізнатися про базову інформації того чи іншого блоку.

(г) Незмінність вже записаного [3, с. 66-67]. Дійсно, наведене розкриває основні характеристики

аналізованої цифрової технології. При цьому перелік таких характеристик можна розширити. Приміром, В. А. Кучинський, Д. Ю. Крамський, П. Г. Перерва до вищевказаних додають ще й такі, як: універсальність, економія коштів та прискорення виконання процесів. Так, економія коштів має місце завдяки впровадженню інфраструктури на основі технології блокчейн, оскільки ця технологія дозволяє суттєво знизити витрати на її підтримку та нівелювати численні ризики, пов'язані з безпекою. Відсутність посередників дозволяє заощадити кошти всім сторонам, що взаємодіють;

Наступна ознака – прискорення виконання процесів. У цьому контексті йдеться про те, що блокчейн дозволяє замінити численні моделі узгодження даних і таким чином суттєво прискорити будь-які процеси. Наочним прикладом є проведення міжнародного акредитива між S7 Airlines та «Альфа Банком» у вигляді трансакції через блокчейн Ethereum за 23 секунди замість звичайних 14 днів [4].

Універсальність, на переконання дослідників, полягає у тому, що за допомогою технології блокчейн можна створювати громадські бази даних: земельні реєстри, відкриті ресурси для реєстрації прав власності, зокрема, інтелектуальної, управління енергетичними потоками, голосування через Інтернет. Все більше розповсюджуються розумні контракти – трансакції, які автоматично виконуються при запрограмованому спочатку наборі умов [4]. Зважаючи на наведене, ми бачимо, що всі вказані характеристики дуже тісно взаємопов'язані одна з одною й не просто є ознаками технології розподіленого реєстру, а й створюють підґрунтя для розкриття сутності цієї технології й окреслюють можливості її використання у відповідній царині.

Деякі автори акцентують увагу не на перевагах технології блокчейн, а зосереджують увагу на її можливостях. До кола таких можливостей, які є потенційними, віднесено такі: (1) токенізація; (2) самозабезпечення та формалізація правил, тобто можливість вбудовувати організаційні правила у смарт-контракти; (3) автономна автоматизація, тобто визначення складних наборів смарт контрактів, що дають можливість кільком сторонам взаємодіяти один із одним без участі людини; (4) можливість усуспільнення володіння та контролю над технологічними об'єктами; (5) здатність блокчейну підвищувати прозорість за рахунок властивостей незмінності; (6) можливість часткової кодифікації довіри, що полегшує укладання угод між агентами без необхідності участі третьої сторони [5]. Такий підхід дуже гарно висвітлює можливості технології блокчейн, а відтак, можна назвати це перевагами її використання у різних сферах життя сучасного суспільства.

Водночас, вважаємо недоцільним ідеалізувати переваги сучасних цифрових технологій. Як і будь-якому явищу чи процесу вищевказані технології мають й протилежну сторону, яку доцільно розкривати через бачення тих чи інших ризиків, пов'язаних із використанням цих технологій у царині публічного управління. Найчастіше виділяють такі ризики, як-то:

(а) переоцінка реальних можливостей технології блокчейн у публічному управлінні, зокрема, при формуванні публічної політики;

(б) надмірне захоплення ідеєю усунення держави від участі у багатьох публічних процесах, водночас до цього можна віднести ще й такий ризик, як (в) нездатність децентралізованого суспільства сформувати та легалізувати нові цінності такого суспільства, за допомогою яких відбуватиметься його подальший розвиток;

(г) висока енергозалежність найпоширенішого блокчейну за рахунок складності трансакції, що робить його дорогою технологією;

(д) висока вартість. При передачі електронних цінностей блокчейн дозволяє суттєво заощадити на оплаті послуг посередників та гарантів. Однак саме створення системи та впровадження її у будь-яку сферу є дуже затратним;

(е) диференціація блокчейну. В даний час існує близько півтори тисячі цифрових монет, багато з яких мають свої власні версії блокчейну;

(є) масштабованість є ще одним обмеженням через розмір публічної блокчейн. У разі перевантаженості бази швидкість переказів значно знижується [6, с. 74-76].

Дійсно, науковці майже одностайно наголошують на тому, що одним із викликів використання блокчейну в публічному секторі є його масштабованість. Забезпечення швидкої та ефективної обробки великого обсягу даних може бути складним завданням для блокчейн-мережі. Подолання цього виклику потребує подальших досліджень та розвитку технологій [7, с. 69].

Також використання блокчейну в публічному секторі може стикатися з регуляторними питаннями та правовими обмеженнями. Це питання, на наше переконання, потребує першочергового вирішення. Справа в тому, що в Україні відсутнє нормативно-правове регулювання цієї технології та особливостей її використання у різних сферах життєдіяльності суспільства. Приміром, у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р, міститься визначення блокчейну. Зокрема, вказується, що блокчейн - програмно-комп'ютерний алгоритм децентралізованого публічного або приватного реє-

стру чи бази даних, функціонування якої забезпечується шляхом взаємодії через Інтернет однорангової мережі, або будь-яким іншим способом, що гарантує належний криптографічний захист усіх записів, транзакцій, проведених з використанням відповідної технології [8]. Підкреслимо, що аналізований документ за своєю правовою природою має рекомендаційний характер. Більше того, Концепція була розрахована на період з 2018 по 2020 рік, водночас через відповідні чинники станом на 2023 рік не всі заходи, позначені у ній, реалізовані.

Акцентуємо увагу на тому, що далі за текстом вже згаданої Концепції вказується, що блокчейн - концепція, що може трансформувати державне управління в таких сферах, як реєстрація майнових прав, правосуддя, ідентифікація особи. Як технологія довіри, блокчейн у державному секторі використовується для електронних референдумів, петицій, голосування та інших сервісів електронного урядування. Блокчейн забезпечує високоефективні механізми захисту цілісності та доступності інформації та дозволяє створювати повністю децентралізовані системи [8]. Фактично, з огляду на викладене, бачимо, що законодавець пропонує відповідні напрямки використання технології блокчейн у публічному управлінні. Водночас, запропоновані напрямки є лише орієнтовними, сфера використання блокчейну є значно ширшою. На цьому ми зупинимося детальніше трохи згодом.

Наразі зазначимо, що потребує нормативного регулювання концептуальне визначення блокчейну, а також питання, пов'язані з застосуванням блокчейну в різних сферах публічного управління. При цьому акцентуємо увагу на тому, що окрім врегулювання правового статусу блокчейну, існує потреба формування якісного (у тому числі і правового) поля для широкого кола учасників в сфері публічного управління, побудованого з використанням сучасних цифрових технологій. Йдеться про: державні органи та органи місцевого самоврядування, приватний сектор (бізнес), відповідні громадські утворення та представники закладів вищої освіти (як експерти за відповідними спеціальностями). Співпраця вищевказаних суб'єктів необхідна для розроблення комплексних та ефективних стандартів для здатності взаємодії різних елементів системи блокчейну.

Крім того, особливе значення набуває питання щодо забезпечення кореляції норм права, які регламентують правовий статус блокчейну, з тими законодавчими приписами, які регламентують захист приватних даних. Приміром, О. О. Дмитрик, акцентує на цьому увагу при дослідженні електронних сервісів у сфері оподаткування. Так, вчена зазначає: впровадження сучасних цифрових технологій у сферу оподаткування, по-перше, потребує значного обсягу фінансування, а по-друге, правові механізми у сфері оподаткування з використанням цифрових технологій мають бути надійно захищені. Від ступеня їх захищеності залежатиме конфіденційність податкової інформації, яка надається платниками податків та іншими зобов'язаними учасниками податкових відносин на вимогу (за запитом) контролюючих органів [9, с. 75]. Висловлена позиція дослідниці актуальна для всіх учасників відносин в сфері публічного управління, які побудовані з використанням новітніх цифрових технологій.

У цьому контексті нам імпонують міркування А. А. Кудь, який розмірковує так: «Сьогодні ніхто не знає точні межі застосування блокчейну, але усім подобаються його корисні властивості: більше простоти, довіри, прозорості… Тоді виникає питання: що буде, якщо ієрархію взаємодії «держава — людина», яка запроваджена у звичних державних інформаційних платформах на кшталт української «Дія», децентралізувати за допомогою технології блокчейн? Зрозуміло, що те, чого не зробить уряд, зробить приватний сектор: розробить і запровадить цікаву технологію, запропонує сервіси простіші, дешевші, швидші, а це вже нова альтернатива для негнучких державних структур: теорія творчого руйнування Йозефа Шумпетера знову діє. У сукупності це вказує на нагальну потребу до оновлення цілої системи публічного управління: треба уточнити функції, способи та технології надання послуг і взаємодії користувачів усередині платформ, нові інструменти й методи впливу, публічно-управлінські акценти тощо. Тобто, треба підготувати державу до того, як регулювати, співпрацювати та користуватися децентралізованими інформаційними платформами, щоб використати той історичний шанс зробити значний крок у розвитку, який технологія блокчейн відкриває для країн» [7, с. 6].

На наше переконання, вищенаведені міркування підіймають дуже важливу проблему, яка існує наразі в Україні, й полягає в тому, щоб не просто впровадити технологію блокчейн в сферу публічного управління, а у тому, щоб якісно інтегрувати відповідні технологічні новації в уже існуючі інформаційні системи й, як наслідок, забезпечити реалізацію відповідного функціонального призначення. Або ж віднайти рішення щодо ефективного, оперативного та якісного оновлення вже існуючої системи управління й її подальшого розвитку на сучасних цифрових технологіях.

Як ми вже зазначали, останнім часом як у багатьох країнах світу, так і в Україні, активно використовуються сучасні платформи та сервіси, які побудовані на блокчейні, спрямоване на: побудову більш довірчих відносин між державою в особі відповідних органів та іншими учасниками, спрощення процеду-

ри реалізації відповідних прав та обов'язків. Так, однією з країн, яка запровадила цифрові технології в процеси публічного управління, стала Естонія. У 2007 році в Естонії вперше тестували технологію блокчейн як можливість захисту країни від кібератак [10].

А. А. Кудь зазначає, що в Естонії розроблено три рівні концепції децентралізованих платформ: 1) система реєстрів й обміну даними, що дозволяє відділам і установам обмінюватися даними (система X-Road); 2) система цифрової та мобільної ідентифікації (система e-ID) і 3) «шар» публічних послуг, доступ до яких здійснюється через спеціальний державний веб-портал (www.eesti.ee). Спрощення взаємодії між громадянами та державою [7, с. 87]. При цьому вчений наголошує на тому, що як правило, державним службам Естонії заборонено зберігати одні й ті самі дані більше ніж в одному місці. Основні персональні дані кожної людини (наприклад, унікальний ідентифікатор, ім'я, дата народження, батьки, стать, історія адреси, громадянство та правовідносини) є найбільш наочним прикладом цього. Один раз +оновлення+ Безпека. Але це пройшло та проходить зараз через низку технічних і організаційних проблем через окремих партнерів-підрядників, недопрацьованого законодавства, через нестиковки в реєстрах та програмному забезпеченні [7, с. 152, 162].

Показово, що у Європейському Союзі існує так званий «золотий стандарт» для технології блокчейн, який охоплює цінності ЄС у свої правові та нормативні вимоги. Цей «золотий стандарт» включає в себе:

(1) Екологічний підхід – блокчейн-технології не повинні спричиняти жодного шкідливого впливу на навколишнє середовище і бути енергоефективними;

(2) безпека даних – технології блокчейну завжди повинні відповідати суворим законам ЄС про захист даних і конфіденційність, уникаючи будь-якої можливості витоку інформації та використання її в інтересах третіх осіб без дозволу;

(3) цифрова ідентифікація – технології блокчейну повинні поважати і постійно вдосконалювати системи цифрової ідентифікації ЄС. Це, насамперед, стосується забезпечення сумісності з правилами електронного підпису та підтримки децентралізованих структур ідентифікації;

(4) кібербезпека – технології блокчейну повинні гарантувати безпеку користувачів шляхом встановлення і підтримки найвищого рівня кібербезпеки;

(5) здатність до різноманітних взаємодій – блокчейн має бути здатний створювати системи з довільних різнорідних розподілених компонентів на основі уніфікованих інтерфейсів або протоколів і з'єднувати їх з наявними стандартами в зовнішньому світі [11]. З огляду на викладене, ми можемо констатувати, що «золотий стандарт» технології блокчейн в Європейському Союзі має лягти в основу концепту нормативного регулювання блокчейну на національному рівні.

Такий підхід вважається достатньо об'єктивним, оскільки національні економіки країн, різні системи публічного управління знаходяться в активній фазі переходу на цифрові технології й такий перехід має бути універсальним, з урахуванням відкритих стандартів, єдиних рекомендацій і критеріїв цифрового розвитку, що розробляються національними органами самостійно чи спільно з наднаціональними організаціями. Як приклади — це Єдиний цифровий ринок ЄС, цифрові митні, логістичні та фінансові системи у митних союзах країн, рекомендації щодо цифрового державного управління Організації економічного співробітництва та розвитку тощо. Ще у 2018 році в Євросоюзі набули чинності Єдині правила захисту персональних даних, які й досі є, напевно, зразковими для інших країн у частині деталізації та регламентації дій і у яких чітко визначені межі використання персональних даних, уведено поняття «транскордонна передача даних», визначені ролі посадових осіб щодо захисту даних тощо [7, с. 62].

Ми вже підкреслювали важливість питання стосовно захисту інформації, водночас воно набуло ще більшої актуальності з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, оскільки збільшилися спроби кібератак й вилучення різних даних з реєстрів, відповідних баз тощо. Під час дії воєнного часу вимоги щодо захисту інформації в інформаційно-комунікаційних системах не змінюються й визначені вони в Законі України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [12].

Т. Л. Шестаковська наголошує на тому, що загальною метою впровадження сучасних технологій у різні сфери публічного управління є забезпечення балансу між використанням персональних даних для покращення публічного управління і забезпеченням приватності та захисту особистої інформації громадян. Етичні принципи та заходи забезпечення безпеки даних є основою для забезпечення цього балансу та забезпечення довіри громадян у діяльність уряду та публічних організацій. Правильна реалізація етичних аспектів та захисту персональних даних сприяє підвищенню довіри до цифрового публічного управління, забезпечує захист прав і свобод громадян та сприяє створенню стійкої та ефективної системи публічного управління в цифровій епохи [13, с. 17].

Показово, що активного використання віднайшла аналізована технологія у фінансовій сфері. Приміром, вона активно використовується у сфері функці-

онування та обігу віртуальних активів, а також при створенні віртуальної національної валюти. Зупинимося на цьому більш докладно. Питання щодо правової природи віртуальних активів в Україні активно обговорюється зараз, тому що низка питань все ще потребують комплексного підходу. У лютому 2022 року було прийнято Закон України «Про віртуальні активи» [14], це стало своєрідним проривом, оскільки досить довгий період часу не було одностайного підходу до розуміння такого явища (до речі, такий підхід має місце й досі в деяких країнах світу) [16, с. 251-252; 16]. Разом із тим, вказаний закон й досі не набрав чинності. Це створює певні перепони у контексті регулювання правовідносин з віртуальними активами. Зазначимо, що наразі чинне визначення віртуального активу міститься в п. 13 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»: віртуальний актив - цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [17]. Підкреслимо, що наведене положення закріплене в акті, що регулює відносини, пов'язані з захистом прав і свобод громадян, національної безпеки держави шляхом запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, шляхом проведення відповідного фінансового моніторингу. Тож, ми бачимо, що цей акт є спеціальним законом з досить обмеженою сферою дії.

При цьому в прийнятому Законі України «Про віртуальні активи» закріплено зовсім інше визначення віртуального активу, яке має бути галузевим і на яке буде нанизуватись специфіка правового регулювання відносин, пов'язаних з функціонуванням та обігом віртуальних активів. Наразі обирається найкраща модель оподаткування віртуальних активів в Україні. Вже є численні наукові напрацювання та законопроєкти з цього приводу, однак наразі зміни до податкового законодавства не внесено. Водночас, такі активи набувають активного використання й саме урегулювання відносин з віртуальними правовими нормами якраз дозволяє вести мову про те, що держава змінює модель управління у таких відносинах, шляхом поєднання централізованих та децентралізованих методів.

Говорячи про використання технології блокчейн в банківській сфері, звернемо увагу на Рішення Ради Національного банку України «Про діяльність Правління Національного банку України щодо вдосконалення платіжної системи та проблеми цифрових валют центробанків та платіжних систем на блокчейні» від 26.05.2020 року № 13-рд, в якому надано низку рекомендацій Правлінню Національного банку України, в тому числі й щодо цифрової валюти центрального банку (Е-гривня) [18]. Підкреслимо, що у 2019 році вже було запущено пілотний проект «Е-гривня» для випробовування технології однойменної блокчейн-платформи, в обіг було випущено обмежену кількість е-гривні, операції з використанням якої тестувались у продуктивному середовищі.

У підсумку за результатами тестування такої платформи зроблено низку висновків, у тому числі й про те, що технологія розподілених реєстрів (DLT, блокчейн) може використовуватись як платформа для випуску та обігу е-гривні. При цьому виокремлено основні переваги цієї технології саме для банківської сфери: відсутність одного центру довіри та можливість перевірки будь-якої операції будь-якою особою не використовуються в разі централізованої моделі випуску е-гривні. Отже, використання саме цієї технології в разі централізованої моделі не є принципово необхідним. Зазначені переваги можуть бути використані для децентралізованої моделі випуску е-гривні більш ефективно, порівняно з централізованою моделлю [19]. Наведене свідчить про те, що все ж таки поєднання централізованих та децентралізованих методів управління у банківській сфері є не просто оптимальним, а навіть необхідним.

Підкреслимо, що впровадження сучасних цифрових технологій потребує й сфера оподаткування. Зокрема, йдеться про відносини, пов'язані з адмініструванням податків і зборів. Це й не дивно, бо трендом стало те, що податкові системи реформуються в бік уведення нових, високоприбуткових і легко адміністрованих для держави податків (прогресивний прибутковий податок, податок на додану вартість та єдиний соціальний податок) [7, с. 38]. У цьому контексті слушно міркують О. О. Гладишева та Я. І. Глущенко, вказуючи, що поява блокчейну стала певним каталізатором, необхідним для фундаментальної трансформації податкової системи. Однією з проблем в адмініструванні податків є недоступність повного спектру інформації. В умовах сьогодення компанії мають можливість збирати та аналізувати великі обсяги даних, при цьому, податкова служба незадіяна в повній мірі в зазначеному процесі. Як наслідок, рішення податковою службою приймаються, або із запізненням, або не гарантують очікуваного результату. Це стосується і перевірок співпраці суб'єктів господарювання з компаніями зареєстрованими у «податкових гаванях», схем трансфертного ціноутворення [20, с. 119]. При цьому дослідники наводять різноманітний іноземний досвід. Зокрема, відзначають, що результати проведені зарубіжними дослідниками показують, що федеральна податко-

ва адміністрація Бразилії запровадила систему, засновану на блокчейні, яка називається – «bCPF», для обміну даними з Реєстру платників податків між податковими та регуляторними установами на рівні федерації, штатів та муніципалітетів.

В Фінляндії технологія блокчейну використовується для контролю податків, пов'язаних з операціями з нерухомістю, у Швеції блокчейн тестується для цифровізації квитанцій, податку на прибуток нерезидентів і митних зборів, у Китаї для електронного виставлення рахунків з метою створення більш справедливого податкового середовища [20, с. 121]. З наведеного іноземного досвіду ми бачимо, що блокчейн технологія є різновекторною та може використовуватись для досягнення різних цілей у сфері оподаткування.

На переконання А. С. Колісник, Україна дуже активно впроваджує сучасні цифрові технології у царину оподаткування. Вчена в якості прикладу наводить багатокомпонентний Єдиний портал державних послуг – Дія, у переліку яких є й ті, що прямо чи опосередковано пов'язані з оподаткуванням (реєстрація ФОП, надання одноразової допомоги ФОПам, довідки про доходи) [21, с. 71]. Відзначимо, що на початку збройної агресії росії проти України й введення в нашій країні воєнного стану, саме за допомогою цього електронного сервісу змогли підтверджувати свою особу, виконувати податковий обов'язок, отримати статус внутрішньо переміщеної особи, оформити певну грошову допомогу тощо. Цей сервіс дозволив багатьом як громадянам, так і суб'єктам господарювання, активно жити й функціонувати, оскільки чимало осіб втратили свої домівки, були вимушені екстрено евакуюватися (або ж релокувати свій бізнес), а відновлення документів у звичайному паперовому вигляді займало певний час. Таким чином, констатуємо, що впровадження цифрових технологій не лише спрощує низку процесів у податковому регулюванні, але й є дуже гарною альтернативою паперовому формату в форс-мажорних умовах. Підкреслимо, що використання технології блокчейн є необхідним при адмініструванні податків і зборів, а також при здійсненні бухгалтерського обліку. Вказаний підхід оптимізує діяльність як податкових органів, так і платників податків, й робить перебіг податково-правових відносин більш зручним в сучасних умовах.

Висновки. Проаналізовано переваги та недоліки технології блокчейн. На прикладі фінансової сфери розкрито деякі аспекти застосування цифрових технологій у публічному управлінні (зокрема, у правовому контексті). На підставі викладеного робимо висновок про те, що використання цифрових технологій у різних сферах публічного управління – необхідний крок задля побудови нової моделі публічного управління. Передусім йдеться про забезпечення прозорості, зручності, оптимізації процесів управління тощо. Водночас підкреслимо, що першочергове значення має формування якісного правового підґрунтя для того аби новітні технології, зокрема, блокчейн, а також сучасні цифрові рішення в різних сферах публічного управління були ефективними. Для формування такого якісного правового підґрунтя існує потреба в комплексному підході, побудованому з урахуванням низки чинників, передусім йдеться про: економічні, соціо-культурні, міжнародно-політичні тощо. Крім того, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з інтеграцією відповідних цифрових технологій в уже існуюче середовище. Наприклад, узгодженість відповідних реєстрів та кореляція даних, що містяться у таких реєстрах. При цьому підкреслимо, що вказаний аспект тісно взаємопов'язаний з безпековим (захист та безпека інформації, яка надається суб'єктами певних відносин, коло осіб, які мають до неї доступ та ін.).

Зазначимо, що використання цифрових технологій в умовах воєнного стану в Україні не лише надало підтримку відповідним учасникам конкретних відносин, а й окреслило коло інших відносин, які потребують правового врегулювання в цифровому середовищі. Як ми вже вказували вище, це питання про захист даних і про захист прав споживачів; питання врегулювання нових умов ведення бізнесу в умовах цифровізації, антимонопольне регулювання тощо. З огляду на це, питання, пов'язані із застосуванням цифрових технологій у публічному управлінні й надалі будуть предметом наукових пошуків та дискусій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щодо сприяння впровадженню технологічного підходу «Індустрія 4.0»: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 750. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-%D0%BF#Text.
2. Господарська діяльність та новітні технології: актуальні проблеми регулювання в умовах воєнного стану / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токарєвої. – Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 195 с.
3. Семченко-Ковальчук О. Б. Використання блокчейну в публічному управлінні: трансформація технологічних можливостей. *Economic Synergy*. 2023. Випуск 2 (8). С. 62-73.
4. Кучинський В. А., Крамський Д. Ю., Перерва П. Г. Переваги та недоліки технології блокчейн в умовах цифрової економіки. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні* :

матеріали 5-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м Вінниця, 25 лютого 2022 р.). / ред. кол.: В. В. Зянько, І. Ю. Єпіфанова ; Вінниц. нац. техн. ун-т. Вінниця, 2022. С. 789–792. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/d97b288e-1ef5-4f88-968f-dfe311fab543/content.

5. Rozas D., Tenorio-Fornés A., Díaz-Molina S. When Ostrom Meets Blockchain: Exploring the Potentials of Blockchain for Commons Governance. *SAGE Open*. January 2021. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440211002526. DOI: 10.1177/21582440211002526.
6. Назаренко С.М., Перерва П.Г. Дослідження методів визначення ефективності ІТ-аутсорсингу. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Економічні науки.* 2021. № 2. С. 73–83. Харків : НТУ «ХПІ».
7. Кудь А. Модернізація системи публічного управління в епоху інформаційних платформ: монографія. Харків: Право, 2022. 432 с.
8. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text
9. Дмитрик О. О. Правове регулювання оподаткування в умовах розвитку цифрової економіки. *Сучасні проблеми права та інноваційної економіки* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 3 за матеріалами інтернет-конференції (м. Харків, 26 березня 2021 року) / за ред. А. В. Стріжкової. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 72–77.
10. Использование Blockchain в ЕС. 30.10.2019. URL: https://iqdecision.com/ispolzovanie-blokchejn-tehnologii-v-gosudarstvennom-sektore-stran-evropy/.
11. Стратегия блокчейна в ЕС. 12.09.2022 URL: https://www.eternitylaw.com/ru/novosti/blockchain-strategy-in-the-eu/.
12. Вимоги до захисту інформації в інформаційних системах у воєнний час: роз'яснення Держспецзв'язку від 19.07.2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vymohy-do-zakhystu-informatsii-v-informatsiinykh-systemakh-u-voiennyi-chas-roziasnennia-derzhspetszviazku.
13. Шестаковська Т. Л. Аналіз тенденцій та викликів впливу цифрових технологій на публічне управління. *Economic Synergy*. 2023. Випуск 2 (8). С. 8–22.
14. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text.
15. Tokarieva, K., Vnukova, N., Aleksiyev, V. Legal Aspects of Blockchain Technology Regulation in the Financial Sphere. *CEUR Workshop Proceedings*, 2021, 3200, 250–254.
16. Kucheryavenko, M.P., Dmytryk O. O., Golovashevych O. O. Cryptocurrencies: development, features and classification. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2019. No. 3 (30), 371–374. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179737. URL: https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/1965/1983.
17. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text.
18. Про діяльність Правління Національного банку України щодо вдосконалення платіжної системи та проблеми цифрових валют центробанків та платіжних систем на блокчейні: Рішення Національного банку України від 26.05.2020 р. № 13-рд. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr013500-20#Text.
19. Аналітична записка за результатами пілотного проекту «Е-гривня». Київ, 2019. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Analitichna_zapiska_E-grivnya.pdf?v=4.
20. Гладишева О. О., Глущенко Я. І. Світовий досвід впровадження інструментарію Індустрії 4.0 в оподаткуванні. *Вісник ХНТУ.* 2022. № 3 (82). С. 118–122.
21. Колісник А. С. Оподаткування в умовах цифровізації економіки: до питання правового регулювання. *Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року) / за ред. О. О. Дмитрик, К. О. Токаревої. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С 68–75.

REFERENCES

1. On promotion of the technological approach «Industry 4.0»: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 750 (2021, July 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2021-%D0%BF#Text
2. Dmytryk, O.O., Tokarieva, K.O. (Eds.). (2022). *Economic activity and the latest technologies: Topical problems of regulation in the conditions of martial law*. Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy [in Ukrainian].

3. Semchenko-Kovalchuk, O.B. (2023). Use of blockchain in public administration: transformation of technological capabilities. *Economic Synergy*, *2* (8), 62–73 [in Ukrainian].
4. Kuchynskyi, V.A., Kramskyi, D.Yu. & Pererva, P.H. (2022). Advantages and disadvantages of blockchain technology in a digital economy. *Suchasni tendentsii rozvytku finansovykh ta innovatsiino-investytsiinykh protsesiv v Ukraini: Proceedings of the 5th International. scientific-practical. conf.* (pp. 789–792). Retrieved from: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/d97b288e-1ef5-4f88-968f-dfe311fab543/content [in Ukrainian].
5. Rozas, D., Tenorio-Fornés, A. & Díaz-Molina, S. (2021). When Ostrom Meets Blockchain: Exploring the Potentials of Blockchain for Commons Governance. *SAGE Open*. Retrieved from: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440211002526. DOI: 10.1177/21582440211002526.
6. Nazarenko, S.M. & Pererva, P.H. (2021). Investigation of methods for determining the effectiveness of IT outsourcing. *Visnyk NTU «KhPI». Seriia: Ekonomichni nauky*, *2*, 73–83. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
7. Kud, A. (2022). *Modernization of public administration system in the era of information platforms*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
8. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Approval of the Concept of Development of Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and Approval of the Plan of Measures for its Implementation, No. 67-p. (2018, January 17). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text [in Ukrainian].
9. Dmytryk, O.O. (2021). Legal regulation of taxation in the conditions of development of a digital economy. *Suchasni problemy prava ta innovatsiinoi ekonomiky : Proceedings of the Internet-Conference* (pp. 72–77). Strizhkova A. V. (Ed.). Kharkiv : NDI PZIR NAP rN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Blockchain use in EU. (2019, October 30). Retrieved from: https://iqdecision.com/ispolzovanie-blokchejn-tehnologii-v-gosudarstvennom-sektore-stran-evropy/ [in Russian].
11. Blockchain strategy in EC. (2022, September 12). Retrieved from: https://www.eternitylaw.com/ru/novosti/blockchain-strategy-in-the-eu/ [in Russian].
12. Requirements for information protection in information systems in wartime: clarification of the State Secretariat (2022, July 19). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/vymohy-do-zakhystu-informatsii-v-informatsiinykh-systemakh-u-voiennyi-chas-roziasnennia-derzhspetszviazku [in Ukrainian].
13. Shestakovska, T. L. (2023). Analysis of tendencies and challenges of impact of digital technologies on public administration. *Economic Synergy*. 2 (8), 8–22 [in Ukrainian].
14. Law of Ukraine on Virtual Assets, No. 2074-IX (2022, February 17). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text [in Ukrainian].
15. Tokarieva, K., Vnukova, N. & Aleksiyev, V. (2021). Legal Aspects of Blockchain Technology Regulation in the Financial Sphere. *CEUR Workshop Proceedings*, 3200, 250–254.
16. Kucheryavenko, M.P., Dmytryk O.O., & Golovashevych, O.O. (2019). *Cryptocurrencies: development, features and classification*. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 3(30), 371–374. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179737. Retrieved from: https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/1965/1983.
17. Law of Ukraine on the Prevention and Counteraction of Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, the Financing of Terrorism and the Financing of the Spread of Weapons of Mass Destruction, No. 361-IX (2019, December 6). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text [in Ukrainian].
18. Decisions of the National Bank of Ukraine on the Activities of the Board of the National Bank of Ukraine on the improvement of the payment system and the problems of digital currencies of central bank and payment systems at blockchain, No. 13-рд (2020, May 26). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr013500-20#Text [in Ukrainian].
19. Analytical note on the results of the pilot project «E-Hryvnia». (2019). Kyiv. Retrieved from: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Analitichna_zapiska_E-grivnya.pdf?v=4 [in Ukrainian].
20. Hladysheva, O. O. & Hlushchenko, Ya. I. (2022). World experience of introducing industry tools 4.0 in taxation. *Visnyk KhNTU, 3* (82), 118–122 [in Ukrainian].
21. Kolisnyk, A.S. (2021). Taxation in terms of economic digitalization: to the issue of legal regulation. *Aktualni problemy hospodarskoi diialnosti v umovakh rozbudovy ekonomiky Industrii 4.0 : Proceedings of the Round table (m. Kharkiv, 21 travnia 2021 roku). Dmytryk O. O. & Tokareva K. O. (Eds.). Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy*, 68–75 [in Ukrainian].

TOKARIEVA KATERYNA

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Law
of the Higher Education Institution «Academician Yuriy Bugay International Scientific
and Technical University»

BEREZOVSKYI DANYLO

PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor, Department of Management, Marketing and Public Administration of the Higher Education Institution Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University

THE APPLICATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN PUBLIC ADMINISTRATION (ON THE EXAMPLE OF THE FINANCIAL SPHERE)

Problem setting. For quite some time now, the Industry 4.0 technological approach has been not only discussed but also actively implemented around the world. According to clause 2 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Promoting the Implementation of the Industry 4.0 Technological Approach in Ukraine" of 21.07.2021 No. 750, Industry 4.0 provides for comprehensive digitalization and automation of production processes and management in the real sector of the economy. We are impressed by the approach of scientists who emphasize that this can be achieved through the application of modern technologies in all spheres of public life, provided that a balanced state policy on digitalization, industrial and cluster development, stimulation of innovation and scientific activity, and, ultimately, the implementation of appropriate measures in many vectors: budget, tax, scientific and innovative, etc. is combined. It should be noted that the introduction of digital technologies in various spheres of public life is becoming increasingly important.

Analysis of recent researches and publications. The chosen research topic is currently very relevant. The study of the peculiarities of the use of modern digital technologies in various areas of public regulation was carried out by such specialists as: O. S. Balan, O. O. Dmytryk, A. S. Kolisnyk, V. Panasiuk, O. B. Semchenko-Kovalchuk, T. L. Shestakovska ect. At the same time, scholars are currently focusing on various aspects of the use of modern digital technologies, which is due to the specifics of the area in which certain technologies are used.

The purpose of the research is to analyze the essence of modern digital technologies and the specifics of their application in public administration on the example of the financial sector.

Article's main body. The article uses the example of the financial sector to reveal some aspects of the use of modern digital technologies in public administration. Based on the synthesis of existing scientific approaches, the authors outline the advantages, potential opportunities and disadvantages of blockchain technology (distributed ledger technology). The advantages include the following: decentralization, safety and security, immutability of already recorded data, openness and transparency, versatility, cost savings and acceleration of processes. The disadvantages of the studied technology: overestimation of the real capabilities of blockchain technology in public administration in the formation of public policy; excessive enthusiasm for the idea of removing the state from participation in many public processes; inability of a decentralized society to form and legalize new values of such a society, which will be used to further develop it; high energy dependence of the most common blockchain due to the complexity of the transaction, which makes it an expensive technology; scalability, etc.

It is emphasized that the creation of high-quality legal regulation is of paramount importance for the integration of blockchain technology into the relevant areas of public administration. The researchers emphasize the importance of enshrining the definition of the "blockchain" category in legal acts, as well as the issues related to the use of blockchain in various areas of public administration. In addition to regulating the legal status of the blockchain, there is a need to create a high-quality (including legal) field for a wide range of participants in the field of public administration, built using modern digital technologies. These are: state and local governments, the private sector (business), relevant public organizations and representatives of higher education institutions (as experts in the relevant specialties). The cooperation of the above-mentioned entities is necessary to develop comprehensive and effective standards for the ability to interact with various elements of the blockchain system. In addition, the issue of ensuring the correlation of the legal norms governing the legal status of the blockchain with those legislative provisions governing the protection of private data is of particular importance.

Conclusions and prospects for the development. The author concludes that the use of blockchain technology is necessary in the administration of taxes and fees, as well as in accounting. This approach optimizes the activities of both tax authorities and taxpayers, and makes the course of tax and legal relations more convenient in the current environment.

Keywords: administration of taxes and fees, banking sector, blockchain, virtual assets, European integration, Industry 4.0, legal regulation, public administration, modern digital technologies.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Токарєва К. О., Березовський Д. О. Застосування сучасних цифрових технологій у публічному управлінні (на прикладі фінансової сфери). *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 54–63.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

ГЕТЬМАН АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ
доктор юридичних наук, професор, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України
ORCID 0000-0002-1987-2760

БРЕДІХІНА ВІКТОРІЯ ЛЕОНІДІВНА
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-7983-1098

УДК [349.6:330.15](477)
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-9

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена науково-теоретичному і практичному аналізу проблем реформування природоресурсного законодавства України на шляху вступу до ЄС, удосконалення правового регулювання природоресурсних відносин під впливом євроінтеграційних процесів. Авторами зроблений аналіз євроінтеграційних вимог та ступеню виконання Україною відповідних зобов'язань стосовно сталого (збалансованого) використання та збереження природних ресурсів. Проаналізовані чинники актуалізації питань збалансованого природокористування у національній екологічній політиці та напрями їх вирішення. Досліджуються особливості та проблеми реформації національного природоресурсного законодавства. Виокремлена система правових, організаційних та технічних інструментів забезпечення функціонування екологічно збалансованої системи природокористування в сучасних умовах. Зазначено, що набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС обумовлює перехід від наближення до чіткої імплементації (трансформації) європейських норм у національне екологічне законодавство, що вимагає більш глибокого аналізу його відповідності європейським стандартам та принципам.

У роботі зроблено висновок, що попри воєнні дії Україна продовжує виконувати свої міжнародні та євроінтеграційні зобов'язання у сфері використання природних ресурсів, зокрема поступово реформуючи як окремі сфери природокористування та захисту довкілля (лісова галузь, водокористування, надрокористування, збереження біорізноманіття, адаптація до змін клімату, використання альтернативних джерел енергії тощо), так і впроваджуючи правові, організаційні та технічні інструменти для реалізації вимог європейського законодавства (цифровізація управління, дерегуляція та прозорість господарської діяльності, децентралізація влади, державно-приватне партнерство, економічне стимулювання та «зелена» модернізація економіки).

Ключові слова: євроінтеграція, збалансоване використання природних ресурсів, сталий розвиток, природоресурсне законодавство, імплементація законодавства.

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове регулювання господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0» № 0120u104783, 2023 р.

 © Гетьман А. П., Бредіхіна В. Л., 2023

Постановка проблеми. В умовах глобального понадмірного споживання, вичерпання природних ресурсів та порушення екологічного та кліматичного балансу на планеті запровадження вектору сталого розвитку поставило до людства в цілому та окремих держав концептуально нові вимоги до формування політичних, економічних та правових засад здійснення природокористування, збереження екосистем та охорони довкілля. Зазначимо, що суть та основні цілі сталого розвитку, а також конкретизація його основних складових, зокрема, економіко-правових, організаційних та інших інструментів управління природокористуванням та охороною довкілля, були сформульовані, починаючи з 90-х років XX ст., у низці міжнародних документів та програм, розроблених під егідою ООН, директивах ЄС та міжнародних угодах.

Серед іншого, ресурсний аспект політики сталого розвитку отримав певний поштовх до втілення на теренах Європейського Союзу, зокрема, у Стратегії сталого використання природних ресурсів, яка була запропонована Єврокомісією у 2005 р. і заклала основу для дій, спрямованих на зниження навантаження на навколишнє середовище в результаті виробництва і споживання (вичерпання та забруднення) природних ресурсів без шкоди для економічного розвитку [1]. В цій Стратегії були викладені основні напрями дій ЄС на наступні 25 років, спрямовані на більш ефективне та стале використання природних ресурсів протягом всього їх життєвого циклу (добування або збір, використання та утилізація). Планувалось, що в подальшому стурбованість із приводу природних ресурсів буде враховуватися у всіх відповідних стратегіях та політиках, особливо неекологічних, і реалізовуватимуться необхідні заходи у цій сфері, зокрема, створення центру ресурсних даних і показників, європейського форуму і міжнародної групи експертів тощо. І хоча конкретних цільових показників та інструментів її реалізації не було встановлено на той час, Стратегія сприяла подальшій реалізації концепції сталого розвитку та формуванню ідей збалансованого природокористування у теорію і практику управління природними ресурсами.

На сучасному етапі ідея сталого розвитку та збалансованого використання природних ресурсів опосередковано знайшла своє продовження в рамках Європейського зеленого курсу (The European Green Deal), офіційно представленого Європейською Комісією у Європарламенті 11 грудня 2019 р., метою якого є подолання викликів, пов'язаних зі зміною клімату та деградацією довкілля, шляхом трансформації ЄС до сучасної ресурсно-ефективної та конкурентоспроможної економіки [2]. Основними сферами, у яких Європейський зелений курс визначатиме політику ЄС на найближчі роки є: клімат, енергетика, біорізноманіття, промислова політика, торгівля тощо.

Сьогодні досягнення сталого розвитку, який органічно поєднує економічний, екологічний та соціальний вектори, залишається одним з основних завдань Європейського Союзу. Зокрема, ЄС визначає пріоритети та цілі європейської екологічної політики на певний період і пропонує заходи, яких необхідно вжити, щоб досягти реалізації збалансованого (сталого) використання природних ресурсів, тим самим створює нові виклики процесам нормотворчості й імплементації європейських правових норм у правові системи держав-партнерів [3, с. 139]. Характерно, що Європейський Союз є учасником понад 55 глобальних та регіональних договорів у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів. У глобальному довкіллєвому управлінні керівництво ЄС вважається лідером з ухвалених рішень щодо розв'язання проблем змін клімату, небезпечних хімічних речовин та відходів, забруднення морського середовища, збереження біорізноманіття, дикої флори та фауни, середовищ їх існування тощо [4, с. 95]. При цьому європейські країни, що не є членами Євросоюзу, можуть запозичувати стандарти спільної екологічної політики і активно застосовувати їх у власному законодавстві та на практиці.

Прагнення України бути членом Європейського Союзу формувалося протягом багатьох років і останнім часом визнається важливим пріоритетом для соціально-економічного та політичного розвитку нашої держави. Євроінтеграція стала основним мотивом демократичних змін протягом останнього десятиліття та рушійною силою низки ключових реформ, заснованих на європейських цінностях, в різних сферах суспільного життя. В сучасних умовах серед іншого особливої актуальності набула необхідність вирішення проблем адаптації до змін клімату, охорони екологічних систем та здійснення організаційно-правового та економічного забезпечення збалансованого, раціонального використання та відтворення природних ресурсів. Розв'язання зазначених питань все частіше виходить на перший план формування політики розвинених країн та всіх країн-членів ЄС, а також вирішується в рамках реалізації екологічної та економічної політик України на шляху до євроінтеграції. Тому сьогодні наша держава та її інституції навіть в складних умовах воєнного часу продовжують працювати над апроксимацією національного екологічного законодавства до права ЄС. Зазначені процеси суттєво прискорились на тлі збройної агресії РФ проти України, яка зумовила виникнення нових та загострення існуючих екологічних загроз та ризиків для життя й здоров'я людей, цілісності і сталості екосистем, безпековості довкіл-

ля, а також призвела до значного забруднення атмосферного повітря, земельних, водних та інших природних ресурсів, знищення унікальних природних об'єктів та комплексів.

З отриманням у червні 2022 р. Україною статусу кандидата на членство в ЄС, зона відповідальності нашої держави ще збільшилась, зокрема, у колі зобов'язань щодо подолання корупції, реалізації верховенства права, реформації судової системи, що, як вбачається, може прискорити впровадження в тому числі й євроінтеграційних реформ у сфері економіки природокористування та охорони довкілля. З огляду на вказане, прискорення процесів глобалізації та євроінтеграції вимагає від нашої країни осучаснення та забезпечення дієвості механізму правового регулювання соціально-економічних та екологічних, зокрема, природоресурсних відносин, а від наукової спільноти – опрацювання особливостей реалізації концепції сталого розвитку за сучасних, в тому числі й воєнних, реалій та вироблення нових теоретико-методологічних засад правового забезпечення збалансованого природокористування.

Метою статті є аналіз виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань стосовно сталого (збалансованого) використання та збереження природних ресурсів, дослідження особливостей та проблем реформації національного природоресурсного законодавства у цій сфері, а також формулювання науково-теоретичних та практичних висновків і пропозицій щодо можливих механізмів та інструментів забезпечення екологічно збалансованої системи природокористування в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку екологічного та природоресурсного права України в умовах євроінтеграції, проблеми та особливості імплементації норм міжнародного та європейського права навколишнього середовища до національного законодавства були в центрі уваги таких науковців, як В.І. Андрейцев, А.О. Андрусевич, Н.І. Андрусевич, Г.В. Анісімова, О.В. Бевз, М.Я. Ващишин, А.С. Євстігнєєв, Н.Р. Кобецька, Є.М. Копиця, С.М. Кравченко, В.І. Лозо, Н.Р. Малишева, Д.А. Панфілова, В.Д. Сидор, О.О. Сурілова, О.А. Шомпол, О.М. Шуміло та ін. Вченими всебічно досліджувались доктринальні підходи та формувались наукові концепції щодо перспектив розвитку екологічного права та законодавства, формування еколого-правової політики нашої держави на тлі євроінтеграційних процесів та з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань України. Водночас питання управління природними ресурсами, зокрема, вибудови системи збалансованого природокористування в Україні на основі європейських цінностей, імплементації норм європейського екологічного законодавства та їх втілення і реалізація у національному природоресурсному законодавстві не отримали належного висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до дослідження заявленої проблематики, зазначимо, що впровадження збалансованого природокористування, збереження та відновлення природних екосистем визнані сьогодні одними із стратегічних завдань державної екологічної політики України. В рамках реалізації цих завдань передбачено, зокрема, усунення прямої залежності економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та забруднення довкілля, впровадження фінансово-економічних механізмів стимулювання орієнтації суб'єктів господарської діяльності на здійснення раціонального природокористування та застосування екологічно чистих технологій [5]. В сучасних умовах увага держави зосереджується на встановленні як адміністративно-управлінських засад регулювання природокористування, так і на формуванні цілої системи економіко-правових інструментів для здійснення раціонального, ощадливого та невиснажливого використання природних ресурсів як запоруки сталого розвитку нашого суспільства та майбутніх поколінь.

Актуалізація питання щодо забезпечення екологічно збалансованого використання природних ресурсів в Україні на рівні державної політики в умовах сьогодення викликана рядом причин та факторів. По-перше, – це довготривале використання старих моделей державного управління та економічного розвитку (централізованість системи управління і при цьому неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; недосконалість та негнучкість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності та вигоді; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки; бюрократично перевантажена дозвільна система у сфері природокористування; фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів за залишковим принципом тощо) та нагальність відповідних реформацій. Як зазначається в еколого-правовій літературі, ведення непослідовної еколого-правової політики не дало змогу нашій країні у свій час створити дієву систему збереження природно-ресурсного потенціалу, відтворення (відновлення) природних ресурсів і комплексів, захисту екологічних прав і забезпечити як дотримання «розумного» балансу публічних й приватних інтересів, так і безпекову домінанту в процесі господарської діяльності [6, с. 41].

По-друге, – це зміна світових парадигм щодо критеріїв сталого розвитку, формування екоцентричного або енвайронментального підходів до врегулювання відносин «людина – природа»; необхідність

реагування на зміну клімату, трансформацію екосистем, втрату багатьох елементів біорізноманіття та інші глобальні виклики. По-третє, – це міжнародні, зокрема європейські зобов'язання України, які мають спрямовувати розвиток екологічного, в т.ч. природоресурсного законодавства з урахуванням відповідних положень права ЄС та світових стандартів. І, на жаль, по-четверте – віроломна збройна агресія РФ проти України, яка спричинила і продовжує наносити тяжкі втрати для природно-ресурсного потенціалу країни, знищуючи численні екосистеми на окупованих та постраждалих від воєнних дій територіях, вичерпуючи наявні природні ресурси і, як наслідок, завдаючи шкоди економіці України, життю, здоров'ю і добробуту населення [7].

Все зазначене змушує черговий раз звернути дослідницьку увагу на формування в національному правовому полі системи забезпечення збалансованого використання природних ресурсів, збереження їх екосистемного потенціалу як для сьогоднішнього, так і для майбутніх поколінь на основі найкращих світових та європейських практик та підходів.

Як зазначається в науковій літературі, на сучасному етапі розвитку змінюються характер, спрямованість і структура природокористування, що впливає на вибір правових засобів його регулювання та зумовлює необхідність внесення коректив до системи законодавства і права в цій сфері. На думку М.А. Дейнеги, прийняті в Україні принципи сталого розвитку і засади збалансованого, екосистемного, комплексного використання природних ресурсів вимагають розробки нового сучасного підходу до розвитку природоресурсного законодавства. Вчена вказує на необхідність формування сучасної наукової концепції, що дасть змогу спрогнозувати динаміку розвитку природоресурсного законодавства, визначити принципи та пріоритети правового регулювання, послідовність прийняття нових законів та внесення змін до чинних нормативно-правових актів з урахуванням вимог міжнародного та європейського законодавства [8, с. 169].

Підтримуючи вказану думку, зазначимо, що для формування певної наукової концепції у цій царині, відповідної доктрини, створення теоретико-методологічного підґрунтя для прийняття відповідних ефективних політичних, соціально-економічних рішень, а також пошуку оптимальних шляхів удосконалення природоресурсного законодавства варто перед усім окреслити коло екологічних євроінтеграційних зобов'язань України, розуміти проблеми апроксимації національного екологічного законодавства до відповідних норм ЄС та напрями можливого реформування.

Відносини України як незалежної держави та Європейського Союзу, як зазначалось, мають майже тридцятирічний досвід. Починаючи з Угоди про партнерство та співробітництво, підписаної у 1994 р. та розрахованої на 10-річний період, реалізуючись через План дій Україна – ЄС (2005-2009 р.р.), Угоду про асоціацію 2014 р., ця співпраця суттєво активізувалась після ухвалення лідерами 27 країн-членів ЄС у червні 2022 року рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Остання подія передбачає всебічну трансформацію багатьох сфер діяльності українського суспільства та відкриває можливості отримання фінансової допомоги у адаптації правової системи та економіки України на шляху до членства в ЄС, а також триматиме у пріоритеті євроінтеграційні реформи нашої країни.

Відповідно свій шлях пройшла і продовжує відбуватися адаптація національного законодавства до законодавства ЄС. Так, у 2004 р. Законом України було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, метою якої є досягнення відповідності правової системи України acquis communautaire з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього [9]. У 2012 році наказом Мінприроди був затверджений Базовий план адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації), який передбачав перелік директив ЄС у сфері охорони довкілля, до яких повинно адаптуватися українське законодавство [10]. А у 2015 році Мінприроди представило Національну стратегію наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля [11]. Вбачається, що наближення (апроксимація) національного законодавства має привести його у повну відповідність до вимог права ЄС як «на папері», так і у практиці застосування. Передумовами успішної апроксимації є створення в державі фінансового, інвестиційного та інституційного підґрунтя, можлива організація інститутів, вироблення процедур та підготовлення відповідного персоналу (кадрів) з розроблення правових норм, їх реалізації та контролю дотримання [12, с. 30].

Відзначимо, що питання сталого розвитку, раціонального використання, збереження природних ресурсів та охорони довкілля особливо актуалізувалися для України у зв'язку з укладанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р., ратифікованої Україною згідно із Законом від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII [13]. Відповідно до цього документу сторони визнали можливість міжнародного управління з питань охорони довкілля та підтвердили зобов'язання щодо

ефективної імплементації у своїх законах та практиках багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасницями яких вони є. Згідно з Додатком XXX до Угоди про асоціацію Україна має адаптувати своє законодавство до 26 директив та 3 регламентів ЄС у таких секторах як: управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики; якість атмосферного повітря; управління відходами та ресурсами; якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; охорона природи; промислове забруднення та техногенні загрози; зміна клімату та захист озонового шару; генетично модифіковані організми. Важливим для нашого дослідження є положення Угоди про те, що її сторони мають співробітничати з метою сприяння обґрунтованому і раціональному використанню природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку з метою зміцнення зв'язків у сфері торговельної та екологічної політики та практики сторін. Одночасно Угода передбачає з метою сприяння сталому управлінню лісовими ресурсами можливість для сторін торгівлі легальною і сталою лісовою продукцією (ст. 294), а також вжиття ефективних заходів з метою моніторингу і контролю за торгівлею рибними та іншими водними живими ресурсами (ст. 295). Звернімо увагу, що в зазначених положеннях Угоди поєднуються як екологічні вимоги (екологічне управління природокористуванням, моніторинг стану природних ресурсів, боротьба з незаконним та нерегульованим їх використанням), так і економічні чинники (економічне зростання, розвиток ресурсного ринку та співробітництво у сфері торгівлі природними ресурсами). При чому пріоритет надається все ж захисту довкілля та його ресурсів. Так, ст. 296 (ч. 2) Угоди передбачає, що жодна Сторона не повинна послаблювати або знижувати рівень охорони навколишнього середовища чи праці, передбачений в її законодавстві, з метою покращення торгівлі або інвестицій шляхом відмови чи часткового відступу або пропонування такої відмови чи часткового відступу від своїх законів, підзаконних актів або стандартів у такий спосіб, що впливає на торгівлю або інвестиції між Сторонами. Вбачається, що зазначене має збалансувати екологічні та економічні інтереси в процесі господарського природокористування і в такий спосіб сприяти реалізації довгострокових цілей сталого розвитку.

Таким чином, Угодою про асоціацію між Україною та ЄС окреслено коло ключових питань та принципів, в тому числі й у сфері сталого використання природних ресурсів, які необхідно реалізувати нашій державі для входження до Європейського співтовариства як його повноправного члену. Зазначені принципи та стандарти мають бути сформовані в єдину стратегію, імплементовані як складові елементи національної правової системи та включати заплановані інституційні реформи (з визначеними термінами) для забезпечення виконання і впровадження природоохоронного законодавства; розподіл повноважень природоохоронних органів на національному, регіональному та місцевому рівнях; процедури прийняття рішень та їх виконання; процедури сприяння інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави; визначення необхідних людських і фінансових ресурсів та механізм їх перегляду.

Втім, процес адаптації національного законодавства до європейського особливо в еколого-ресурсній царині на шляху до членства в ЄС не є простим та швидким. Як зазначають вчені, на стан та перспективи розвитку екологічного законодавства в умовах євроінтеграції впливають різноманітні за характером і часом дії фактори, зокрема, політичні, економічні, територіальна та фінансова децентралізація тощо [14, с. 271]. Що стосується адаптації природоресурсного законодавства до права ЄС, то тут можуть мати значення чинники економічні, зокрема, у сферах забезпечення торгівлі природними ресурсами між Україною та ЄС, видобування мінеральної сировини для розвитку певних галузей економіки, використання відходів як ресурсів та виробничої сировини тощо. На наш погляд, при правовому забезпеченні вирішення цих питань в контексті євроінтеграційних зобов'язань України не слід забувати й про інтереси нашої держави, спрямовані на ощадливе використання та збереження власних природних ресурсів як національного багатства і надбання.

Крім того, науковці та експерти відмічають загальні проблеми технічного характеру, що можуть виникати при імплементації законодавства ЄС. Зокрема, це: (а) виклики, що випливають з правової природи джерел права ЄС: правова природа регламенту, яка вимагає особливих підходів; цілі і сфера дії директив, їх зв'язок з міжнародними угодами; (б) виклики, пов'язані з необхідністю врахування динаміки розвитку законодавства ЄС, яке зазнає змін, та встановлення механізму імплементацій найновіших актів; (в) проблеми, що виникають у зв'язку із якістю перекладу норм європейського законодавства, адже неправильний переклад термінів та понять також може створити певні непорозуміння щодо тлумачення їх змісту та сутності; (г) інституційні виклики: контроль за дотриманням європейських норм; механізм звітування; взаємні зобов'язання держав-членів; спеціальні органи в рамках директив (регламентів) тощо [15, с. 140]. На думку вчених, для подолання вказаних та інших перешкод потрібно більше уваги звертати на необхідність досягнення цілей акту ЄС і при неможливості застосування запропонованих механізмів запропонувати свої. Для цього варто проводити більше консультацій між Україною та ЄС, що

дозволить усунути наявні проблеми. До того ж доцільно удосконалити механізми звітування про виконнання, наприклад, Угоди про асоціацію та інших євроінтеграційних зобов'язань України.

Відзначимо, що на шляху до набуття членства в ЄС Україна вже доклала значних зусиль щодо правового забезпечення екологічної євроінтеграції та управління природними ресурсами. Як підтвердження можна назвати прийняття законів України «Про оцінку впливу на довкілля» (2017) (імплементація Директиви 2011/92/ЄС про оцінку наслідків деяких публічних і приватних проектів на довкілля та Директиви 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації); «Про управління відходами» (2022) (Директива 2008/98/ЄС про відходи та скасування деяких директив та ін.), схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року (2022) та внесення відповідних змін до водного законодавства (Директива Європейського парламенту та ради 2000/60/ЄС (Водна рамкова директива); Директива 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, зі змінами й доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003 і Регламентом (ЄС) № 596/2009); Морської природоохоронної стратегії України (2021) (Директива 2008/56/ЄС, що встановлює рамки діяльності Співтовариства у сфері політики з морського середовища (Рамкова Директива про морську стратегію); Державної стратегії управління лісами України до 2035 року (2021) (Лісова стратегія ЄС до 2050 р.) тощо.

Сьогодні, попри військові дії, наша держава продовжує виконувати міжнародні та євроінтеграційні екологічні зобов'язання, зокрема, шляхом прийняття реформаторських рішень у низці довкіллєвих, природоресурсних секторів – у лісовій, гірничій галузях, реалізації єврооріентованої водної політики, моніторингу довкілля тощо. Зокрема, на виконання євроінтеграційних вимог Урядом України схвалені Стратегія розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року (2023) та Енергетична стратегія України на період до 2050 року (2023), метою яких є досягнення ефективного і збалансованого управління природними ресурсами та удосконалення процесу розвитку відповідних галузей господарства за стандартами та практиками ЄС.

Проте, як свідчать матеріали аналітичного звіту щодо спроможності України виконувати умови членства в ЄС (гл. 27), який оприлюднила Європейська комісія 2 лютого 2023 р, не дивлячись на те, що останнім часом Україна зробила важливі кроки у розбудові екологічного законодавства та деякі реформації інституційної бази, стосовно питань охорони довкілля та адаптації до зміни клімату, а також вироблення конкретного плану дій для досягнення кліматичної нейтральності та інтеграції кліматичних заходів до всіх інших сфер політики наша держава знаходиться ще на ранній стадії підготовки, тобто на її початковому рівні [16]. І хоча комісія відмітила позитивні зміни, зокрема у правовому регулюванні деяких видів природокористування, все ж ще існує багато прогалин та неузгодженостей в цій сфері. У даному зв'язку відмітимо, що йдеться не тільки про виконання норм Угоди про асоціацію, а й про необхідність для набуття повноправного членства в ЄС імплементації усіх *acquis communautaire* у сфері захисту довкілля та зміни клімату. А це, як зазначає сама Європейська комісія, близько 200 актів, більшість яких ніколи не розглядались в Україні і тому ще треба оцінити, наскільки національне законодавство «наближене» до них.

Зокрема, вказується, що прогалини у рівні законодавчої вирівняності зросли з розширенням і поглибленням acquis ЄС у довкіллєвій сфері після прийняття Європейської зеленої угоди (Європейського зеленого курсу). Доцільно додати, що через події в Україні і сам Європейський зелений курс в рамках ЄС почав змінюватись: питання декарбонізації та відмови від викопного палива в сучасних реаліях стають не лише частиною кліматичної нейтральності, а й нагальними питаннями енергетичної безпеки та незалежності ЄС [17]. Слід зазначити, що на тлі підтримки цього курсу та в рамках планів повоєнного відновлення Україна розпочала вивчення досвіду країн ЄС щодо імплементації Директиви ЄС 2010/75/EU про промислові викиди, впровадження найкращих доступних технологій та методів управління, а також інструментів Севільського процесу, до якого наша держава буде долучена поки в статусі спостерігача. Проте, залишилися виклики, що стосуються можливостей для прийняття відповідного acquis ЄС, мейнстримінгу Зеленої угоди ЄС у всіх сферах політики України, особливо стосовно ефективного впровадження та реалізації норм відповідного законодавства.

Примітно, що наприкінці лютого 2023 р. нашим Урядом був запущений селф-скрінінг адаптації законодавства України до права ЄС. В його рамках міністерства, інші центральні органи виконавчої влади мають провести первинну оцінку стану імплементації актів права ЄС та подати відповідний звіт і пропозиції щодо приведення секторального законодавства у відповідність з правом ЄС. В свою чергу Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля) утворило Міжвідомчу робочу групу з проведення такої оцінки у сфері захисту довкілля, яка має на меті синхронізувати зусилля українського експертного середовища для постатейного аналізу відповідності директив ЄС та національного довкіллєвого законодавства, робота якої ще триває. Як зазначають фахівці, в даному випадку оцінюється не лише зміст, а й правильність імплементації. По-перше,

відповідні директиви мають бути імплементовані повністю, а не частково. Отже, не можна пропускати частини директив, замінювати їх своїми умовними «аналогами». По-друге, якщо певне питання в ЄС регулюється регламентом, потрібно пам'ятати про необхідність практичної реалізації, а не лише законодавчого наближення. Адже членство в ЄС – вже не асоціація [18]. Як би там не було, селф-скринінг у екологічній сфері допоможе чітко визначити, на якому етапі наразі знаходиться наша держава у імплементації європейського природоохоронного та природоресурсного законодавства; окреслити напрями, де потрібно посилити або пришвидшити зусилля; сформувати нові точки відліку руху та концентрації законодавчої уваги.

Принагідно зазначимо, що у науковій літературі до основних завдань реформування екологічного, зокрема, природоресурсного законодавства України в контексті євроінтеграційних зобов'язань відносять створення умов для інтеграції національної системи законодавства в європейський правовий простір; підвищення ефективності системи управління в галузі охорони довкілля та використання природних ресурсів; вдосконалення законодавчого процесу в екологічній сфері з метою забезпечення підвищення якості навколишнього природного середовища; ефективності правового регулювання і зниження адміністративних бар'єрів [19, с. 11]. Для виконання зазначених завдань також важливо обрання належних правових, організаційних, економічних й інших інструментів та механізмів, які б вирішували їх комплексно та ефективно. Так, в сучасних умовах серед іншого набирають обертів цифровізація (діджиталізація) системи управління природокористуванням та дерегуляція відповідної господарської діяльності, що покликані подолати довготривалі бюрократичні процедури у сфері використання природних ресурсів та усунути корупційні ризики; децентралізація управління природокористуванням, публічно-приватне, міжсекторальне партнерство, які можуть створити організаційне та економіко-фінансове підґрунтя для екологічно збалансованого ведення господарської діяльності. Зазначені заходи теоретично відповідають європейським цінностям, втім їх впровадження має бути комплексним, прозорим, враховувати екосистемний підхід та сучасні реалії.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що європейський вибір України, а отже і покладені на неї євроінтеграційні зобов'язання окреслили сукупність певних напрямів та концептуально важливих засад, на яких має базуватися правове регулювання використання природних ресурсів з метою побудови збалансованої та прозорої системи природокористування для сталого розвитку нашої країни та врівноваження економічних, екологічних та соціальних інтересів учасників суспільних відносин. Сьогодні набуття Україною статусу кандидата у члени ЄС обумовлює перехід від асоціації (наближення) до чіткої імплементації (трансформації) європейських норм у національне законодавство, що вимагає більш глибокого аналізу його відповідності європейським стандартам та принципам. Попри війну, Україна, декларуючи власний європейський вибір, продовжує виконувати міжнародні зобов'язання у сфері використання природних ресурсів, зокрема поступово реформуючи як сфери природокористування та захисту довкілля (лісова галузь, водо-, надрокористування, біорізноманіття, енергетика, адаптація до змін клімату тощо), так і впроваджуючи правові, організаційні та технічні інструменти для реалізації вимог європейського законодавства (цифровізація управління, дерегуляція та прозорість господарської діяльності, децентралізація влади, економічне стимулювання та «зелена» модернізація економіки).

Звичайно, для того, щоб збудувати систему збалансованого природокористування в Україні, попереду ще багато викликів, завдань та необхідних важливих рішень. Але очевидно вбачається, що якнайшвидша адаптація національного екологічного, в тому числі й природоресурсного законодавства до європейських стандартів сприятиме не тільки реалізації намічених цілей сталого розвитку, а й дозволить оперативно вирішити багато питань щодо післявоєнного відновлення та розбудови країни на засадах раціонального використання та збереження природних ресурсів, переходу до принципів «зеленої економіки», впровадження альтернативної енергетики та, як наслідок, збалансування різновекторних інтересів суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Strategy on the sustainable use of natural resources. Communication from the Commission of 21 December 2005 - Thematic Strategy on the sustainable use of natural resources [COM(2005) 670 - not published in the Official Journal]. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/strategy-on-the-sustainable-use-of-natural-resources.html.
2. Європейський зелений курс. Веб-сайт Представництва України при Європейському Союзі. 15 квітня 2021. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda.
3. Шуміло О. М. Реалізація концепції сталого розвитку в законодавстві Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2021. № 1. С. 139 -144. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.24

4. Завада Я. І., Ільницька У. В, Лопата М. О. Співпраця Європейського Союзу з міжнародними акторами в контексті імплементації стандартів спільної екологічної політики ЄС. *Науковий журнал «Політикус».* 2022. Вип. 4. С. 94-99. https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2022-4.14
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text (дата звернення 15.05.2023).
6. Гетьман А. П, Анісімова А. В. Еколого-правова політика: сучасні підходи до формування. *Теорія і практика правознавства.* 2021. Вип. 1 (19). С. 39-63.
7. Вплив воєнних дій на довкілля в Україні та його відновлення до природного стану: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань екологічної політики (10 листопада 2022 року) / Ред.: Ю. Ю. Овчинникова. Київ: Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2023. 184 с. URL: https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Materialy-slukhan-2-1-1.pdf .
8. Дейнега М.А. Концептуальні засади удосконалення системи природоресурсного законодавства України. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. № 1. С. 169-174. URL: https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.30.
9. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перелік актів законодавства України та acquis Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629%D0%B1-15#Text (дата звернення 25.05. 2023).
10. Щодо затвердження Базового плану адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації): наказ Мінприроди від 17 грудня 2012 р. № 659. URL: https://ips.ligazakon.net/document/FIN81968 (дата звернення 25.05.2023).
11. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля. Київ, 2015. URL: https://dn.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/aproksimatsii1.pdf.
12. Сидор В. Д. Апроксимація екологічного законодавства України до права ЄС: аналіз міжнародної та національної правової бази. *Історико-правовий часопис: науковий журнал.* Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. № 1 (13). С. 29-33.
13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. № 984_011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 23.05.2023).
14. Гетьман А. П. Доктрина екологічного права та законодавства України: монографія. Харків: ТОВ «Оберіг», 2019. 336 с.
15. Оверчук О. В. Політика України щодо імплементації законодавства України до права ЄС: проблеми та перспективи. *Актуальні питання розвитку правової системи у сучасній Україні* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 23–24 грудня 2021 року). В 2 ч. Ч. 1. / Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 138-140.
16. Commission Analytical report on Ukraine's alignment with the EU acquis. P. 50-54. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commissionanalytical-report-ukraines-alignment-eu-acquis_en.
17. Андрусевич Н. Зелене відновлення: на яких принципах буде базуватися відбудова України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/14/7146700/.
18. Андрусевич Н. «Одиниця» за довкілля: чому Україна провалилася у сфері, де ми вважали себе успішними. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/02/7/7155638/.
19. Панфілова Д. А. Екологічне законодавство в контексті міжнародно-правових зобов'язань України: проблеми реформування: автореф. дис. … канд. юрид. наук. 12.00.06. Харків, 2017. 21 с.

REFERENCES

1. Strategy on the sustainable use of natural resources. . Communication from the Commission of 21 December 2005 - Thematic Strategy on the sustainable use of natural resources [COM(2005) 670 - not published in the Official Journal]. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/strategy-on-the-sustainable-use-of-natural-resources.html.
2. European Green Deal. mission of ukraine to the european union – homepage. Mission of Ukraine to the European Union website. (2021, April 15). Retrieved from: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda.

3. Shumilo, O.M. (2021). Implementation of the sustainable development concept in the EU law. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. *1*, 139–144 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.24.
4. Zavada, Ya.I., Ilnytska, U.V & Lopata, M.O. (2022). Cooperation of the European Union with international actors in the context of the implementation of the standards of the common environmental policy of the EU. *Politicus, 4*, 94–99. https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2022-4.14 [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on the Key Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period till 2030 No. 2697-VIII (2019, February 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text [in Ukrainian].
6. Hetman, A.P. & Anisimova, H.V. (2021). Environmental and legal policy: modern approaches to formation. *Teoriia i praktyka pravoznavstva, 1* (19), 39–63. https://doi.org/10.21564/2225-6555.2021.19.235508 [in Ukrainian].
7. Ovchynnykova, Yu.Yu. (Eds.) (2023). The impact of military actions on the environment in Ukraine and its restoration to a natural state: materials of hearings at the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Environmental Policy (2022, November, 22). Retrieved from https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Materialy-slukhan-2-1-1.pdf [in Ukrainian].
8. Deineha, M.A. (2023). Conceptual principles of improving the system of natural resource legislation of Ukraine. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. *1*, 169–174 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.30.
9. Law of Ukraine On the State Programme for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union, No. 1629-IV (2004, March, 18). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text [in Ukrainian].
10. Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources Regarding the approval of the Basic Plan for the adaptation of environmental legislation of Ukraine to the legislation of the European Union (Basic Plan of Approximation), No. 659 (2012, December, 17). Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/FIN81968 [in Ukrainian].
11. National strategy of approximation (approximation) of the legislation of Ukraine to the law of the European Union in the field of environmental protection. (2015). Kyiv. Retrieved from https://dn.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/aproksimatsii1.pdf [in Ukrainian].
12. Sydor, V.D. (2019) Approximation of environmental legislation of Ukraine to EU law: analysis of the international and national legal framework. *Istoryko-pravovyi chasopys. 1* (13), 29–33 [in Ukrainian].
13. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part № 984_011 (2014, June, 27). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
14. Hetman, A.P. (2019). *The doctrine of environmental law and legislation of Ukraine*. Kharkiv: Oberih [in Ukrainian].
15. Overchuk, O.V. (2021). Policy of Ukraine regarding the implementation of Ukrainian legislation to EU law: problems and prospects. *Aktualni pytannia rozvytku pravovoi systemy u suchasnii Ukraini.* (pp. 138-140). Rivne: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
16. Commission Analytical report on Ukraine's alignment with the EU acquis. pp. 50-54. Retrieved from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commissionanalytical-report-ukraines-alignment-eu-acquis_en.
17. Andrusevych, N. (2022) Green recovery: on what principles will the reconstruction of Ukraine be based. Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/14/7146700/ [in Ukrainian].
18. Andrusevych, N. (2023). *«*Odynytsia*»* for the environment: why Ukraine failed in the field where we considered ourselves successful. Retrieved from https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/02/7/7155638/ [in Ukrainian].
19. Panfilova, D.A. (2017). Environmental legislation in the context of Ukraine's international legal obligations: problems of reform. *Extended Abstract of Candidate's Thesis*. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].

GETMAN ANATOLIY

2nd PhD in Law, Professor, Rector of the Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

BREDIKHINA VIKTORIIA

PhD in Law, Associate professor at the Department of Environmental Law of the Yaroslav Mudryi National Law University, Senior Researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

LEGAL SUPPORT FOR AN ENVIRONMENTALLY BALANCED SYSTEM OF NATURAL RESOURCE MANAGEMENT IN TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Problem setting. In terms of global overconsumption, depletion of natural resources, exhaustion of natural resources, and disturbance of the ecological and climate balance on the planet, the introduction of the concept of sustainable development introduces completely new requirements for humanity as a whole and for individual states to form political, economic and legal frameworks for natural resource management, ecosystem conservation, and environmental protection.

Today, achieving sustainable development, which combines economic, environmental and social vectors, remains one of the main objectives of the European Union's policy. The aspiration of Ukraine to become a member of the EU is recognised as an important priority in the social, economic, and political development of our country. European integration has become the main motive for democratic changes over the past decade and the driving force for a number of major reforms based on European values in various spheres of public life. Under the current circumstances, the need to solve the problems of adaptation to climate change, protection of ecological systems and organisational, legal and economic support for the balanced and rational use, and reproduction of natural resources has become especially relevant. Therefore, today, our state and the institutions continue working on the approximation of national environmental legislation to EU law even in difficult conditions of wartime.

The accelerating processes of globalisation and European integration require that our country modernise and ensure the efficient mechanism of legal regulation of socio-economic and environmental, including natural resource relations. It also requires that the scientific community study the specifics of implementing the concept of sustainable development in the current, including military, realities and develop new theoretical and methodological frameworks for legal support of balanced natural resource management.

A**nalysis of recent researches and publications.** The issues of environmental and natural resource law development in Ukraine in terms of European integration, problems and specific features of international and European environmental law implementation into national legislation were the key research focus among such scholars as V.I. Andreitsev, A.O. Andrusevych, N.I. Andrusevych, H.V. Anisimova, O.V. Bevz, M.Ya. Vashchyshyn, A.P. Hetman, A.S. Yevstihnieiev, N.R. Kobetska, Ye.M. Kopytsia, S.M. Kravchenko, V.I. Lozo, N.R. Malysheva, D.A. Panfilova, V.D. Sydor, O.O. Surilova, O.A. Shompol, O.M. Shumilo, and others. Scientists have comprehensively studied doctrinal approaches and formed scientific concepts regarding the prospects for the development of environmental law and legislation, the formation of environmental and legal policy in our country, taking into account European integration processes and international legal obligations of Ukraine. Nevertheless, the issues of natural resource management, including the system of balanced nature resource management development in Ukraine on the basis of European values, introduction of EU environmental law, and its implementation in national natural resource legislation, have not been sufficiently discussed.

Purpose of the research is to analyse Ukraine's fulfilment of its European integration obligations regarding sustainable (balanced) use and conservation of natural resources, to study the specific features and problems of reforming national natural resource legislation in this field, and to formulate scientific, theoretical and practical conclusions and suggestions regarding possible mechanisms and instruments for ensuring an environmentally balanced system of natural resource management under the current circumstances.

A**rticle's main body.** The article focuses on the scientific, theoretical and practical analysis of the problems in reforming Ukraine's natural resource legislation in the context of Ukraine's European integration process and improvement of legal regulation of natural resource relations under the influence of this process. The authors analyse the European integration requirements and the extent to which Ukraine fulfils its obligations regarding sustainable (balanced) use and conservation of natural resources. The article provides an analysis of the reasons for the relevance of the issues of balanced use of natural resources in the national environmental policy and ways to address them. The specific features and problems of reforming national natural resource legislation in this field are studied. The system of legal, organisational and technical instruments for ensuring the functioning of an ecologically balanced system of nature resource management in modern conditions is outlined. The authors mention that obtaining the EU candidate status by Ukraine determines the transition from approximation to a distinct transformation of European norms into national environmental legislation, which requires a deeper analysis of its compliance with European standards and principles.

Conclusions and prospects for the development. Ukraine's European choice, and thus its European integration obligations, have defined a set of certain areas and crucial frameworks that should serve as the basis for legal regulation of natural resource use in order to build a balanced and transparent system of natural resource management for the sustainable development of our country and to ensure that economic, environmental, and social interests of the participants in social relations are balanced. Despite the war, Ukraine continues to fulfil its international and European integration obligations in the field of natural resources use, including gradual reforms in certain areas of natural

resources use and environmental protection (forest and water management, subsoil use, biodiversity conservation, alternative energy sources, climate change adaptation, etc.), and the introduction of legal, organisational, and technical instruments to implement the requirements of European legislation (digitalisation of environmental management, deregulation and transparency of economic activity, decentralisation of power, economic incentives, and "green" economy modernisation).

It is considered that the fastest possible adaptation of national environmental, including natural resource, legislation to European standards will not only contribute to the implementation of the set goals of sustainable development, but will also allow to promptly address many issues related to the post-war recovery and development of the country on the basis of rational use and conservation of natural resources, transition to the principles of a "green economy", implementation of alternative energy and, therefore, balancing the multi-vector interests of the society.

Key words: European integration, balanced use of natural resources, sustainable development, natural resource legislation, implementation of legislation.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Гетьман А. П., Бредіхіна В. Л. Правове забезпечення екологічного збалансованої системи природокористування в умовах європейської інтеграції України. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 64–74.

ГЛУЩЕНКО МИКОЛА ПАВЛОВИЧ
аспірант кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
ORCID 0000-0001-8545-4500

УДК 349.2:331.5
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-10

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ ТА ПРАВ У СФЕРІ ПРАЦІ У ВИКЛИКАХ ПОШИРЕННЯ НЕСТАНДАРТНИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ

Наукова робота присвячена проблемам реалізації основних принципів та прав у сфері праці у світлі поширення нестандартної зайнятості, з'ясуванню термінологічних особливостей та співвідношення понять «нестандартна», «нестабільна», «нестійка» та «прекарна» зайнятість. Стаття є оглядовою, її метою визначено з'ясування викликів й загроз нестандартної зайнятості крізь призму проголошених Міжнародною організацією праці основних принципів і прав у сфері праці, що належать до загальновизнаних прав людини, зокрема, право на свободу об'єднання та ведення колективних переговорів, реальну заборону дитячої праці; недопущення дискримінації; безпечне та здорове робоче середовище.

Автором зазначається, що поняття нестабільна або нестійка зайнятість є більш широкими за своїм змістом, ніж поняття нестандартна зайнятість, та окрім формально-організаційних, характеризується ще й соціально-економічними критеріями. При цьому, термін «прекарна» зайнятість має більш негативну конотацію, характеризуючи нестабільну, переважно неформальну зайнятість, що об'єднує найменш конкурентоспроможних працівників, у яких відсутній належний соціальний захист, а умови праці й рівень оплати є незадовільними.

Проаналізовано ризики нестандартної зайнятості, особливо зі використанням цифрових платформ та Інтернет мережі, для заборони використання дитячої праці, недопущення дискримінації у сфері праці та забезпечення права на безпечне і здорове робоче середовище. Обмеження здійснення права на свободу об'єднання та права на колективні переговори є особливо відчутними для тимчасових працівників, працівників платформ і залежних самозайнятих (квазі-самозайнятих) працівників.

У статті зроблено висновок, що нестандартна зайнятість, особливо в її поєднанні з нестабільністю чи прекарністю, може ускладнювати або навіть унеможливити забезпечення і реалізацію визначених МОП основоположних принципів і прав у сфері праці. З огляду на це, належне забезпечення цих прав як прав людини вимагає системних дій з боку урядів і бізнесу, спрямованих як на обмеження використання нестандартної зайнятості, так і подальшого удосконалення механізмів реалізації та захисту прав у сфері праці незалежно від статусу зайнятості.

Ключові слова: основні принципи та права у сфері праці, права людини, нестандартні форми зайнятості, нестійка зайнятість, нестабільна робота, прекаризація, реалізація та захист трудових прав.

Постановка проблеми. Протягом багатьох років в Україні, як і в багатьох інших країнах, у сфері праці та зайнятості превалювали стандартні трудові відносини, характерними рисами яких є стабільність та тривалий характер, підпорядкованість та підконтрольність працівника роботодавцю, а також наявність соціальних гарантій для працівників. Позатим, соціально-економічні зміни, глобалізація, постіндустріальна революція, розвиток інформаційних технологій, що дозволяють використовувати робочу силу, зокрема, на основі цифрових платформ, призвели до формування і поширення нестандартних трудових відносин, що характеризуються нестабільністю і відсутністю належного рівня трудових гарантій та умов праці, перш за все, у сфері оплати праці, режиму роботи та часу відпочинку, безпеки та гігієни праці тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поширення нестандартних форм зайнятості протягом останніх трьох десятиліть спричинило широку дискусію про те, як реформувати трудове законодавство, щоб досягти рівного ставлення до нестандартних працівників. На необхідності закріплення нестандартних форм зайнятості в Україні та комплексного

© Глущенко М. П., 2023

реформування законодавства про працю у своїх дослідженнях звертали увагу науковці-трудовики: С. В. Венедіктов, С. В. Вишновецька, Л.П. Гаращенко, В. П. Кохан, Я. І. Свічкарьова, О. Г. Середа, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило, А.М. Юшко та ін. За останні роки побачили світ кілька монографічних досліджень, присвячених проблемам реформування й удосконалення трудового законодавства з урахуванням необхідності забезпечення належного захисту соціально-трудових прав людини в реаліях цифрової ери[1]. Водночас окремої уваги майже не приділялося викликам, які постають у зв'язку з поширенням такої зайнятості, для реалізації та захисту проголошених Міжнародною організацією праці (далі – МОП) фундаментальних трудових прав, включаючи право на свободу об'єднання та ведення колективних переговорів, реальну заборону дитячої праці; недопущення дискримінації; безпечне та здорове робоче середовище.

Це питання набуває особливої актуальності з огляду на те, що у Доповіді Генерального Секретаря ООН про право на свободу мирних зібрань, проголошеній на 71-й сесії ООН у жовтні 2016 року, зазнало критики «штучне розмежування» трудових прав і прав людини. Серед іншого, у цій Доповіді зазначено, що «наш світ та глобалізована економіка змінюються стрімкими темпами, і тому вкрай важливо, щоб інструменти, які використовуються для захисту трудових прав, змінювалися так само швидко. Першим кроком до цієї мети має стати ліквідація застарілих та штучних розмежувань між трудовими правами і правами людини в цілому. Трудові права – це права людини, а здатність реалізовувати ці права на робочому місці – запорука того, що працюючі зможуть скористатися і багатьма іншими своїми правами – економічними, соціальними, культурними, політичними та ін.» [1]

Мета статті – визначити та охарактеризувати виклики й загрози нестандартної зайнятості крізь призму основних принципів і прав у сфері праці, що належать до загальновизнаних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Згадуючи про стандартні трудові відносини, МОП здебільшого послуговується такими характеристиками як робота на умовах повного робочого дня, за трудовим договором на необмежений термін, з одним роботодавцем та із захистом від необґрунтованого звільнення. При цьому нестандартна зайнятість – це збірний термін, що включає форми зайнятості, відмінні від стандартної за одним чи кількома критеріїв[2].

За визначенням Міжнародного бюро праці, нестандартна зайнятість включає 1) тимчасову зайнятість (строкові трудові договори, включаючи виконання разових чи сезонних робіт); 2) роботу на умовах неповного робочого часу (включає роботу за викликом і трудові договори з нульовим робочим часом); 3) трудові правовідносини більше, ніж з двома сторонами (так звана запозичена праця); 4) приховану зайнятість або залежну самозайнятість, за якої трудові відносини оформляються як цивільно-правові) [2]. Цей перелік не є вичерпним, до того ж форми нестандартної зайнятості часто можуть перетинатися або бути пов'язані між собою. До того ж, у наукових працях, окрім поняття нестандартна зайнятість, часто вживаються й інші поняття, як-то «нестабільна робота», «нестійка зайнятість» та «прекарізація», що зумовлює необхідність зупинитися на висвітленні термінологічних особливостей та визначенні їх співвідношення.

На думку автора, нестабільна робота виходить за межі нестандартної. Працівники можуть відчувати нестабільність і тоді, коли вони перебувають у стандартних трудових відносинах, наприклад, коли законодавчі гарантії проти несправедливого звільнення є недостатніми, і працівники не мають ефективного захисту від свавілля роботодавця, або коли для отримання права на трудові гарантії, такі як декретна відпустка, вихідна допомога або позов проти несправедливого звільнення, необхідний тривалий стаж роботи. Крім того, не кожна нестандартна зайнятість є нестабільною, оскільки можуть існувати нестандартні трудові договори, які тим не менш забезпечують достатню стабільність зайнятості та доходу, наприклад, довгострокові трудові договори (контракти).

Як зазначає Я.В. Сімутіна, «не всю нестандартну зайнятість можна охарактеризувати як нестійку однаковою мірою. Наприклад, праця водіїв таксі за допомогою цифрових платформ є водночас і нестандартною, і нестійкою формою зайнятості, тоді як праця за трудовим договором про дистанційну роботу є нестандартною, поза тим далеко не завжди нестійкою зайнятістю» [3, с.13].

За визначенням О.М. Панова, різниця між нестандартною і нестійкою зайнятістю полягає в тому, що у випадку з нестандартною зайнятістю права працівника дотримуються і відхилення умов зайнятості від стандартних є добровільними [4, с. 26].

[1] Див. *Соціально-трудові права і виклики цифровізації*: монографія / кол. авт.; за ред. Я.В. Сімутіної, М.М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. 348 с.; *Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки*: монографія / О.Ф. Новікова, Ю.С. Залознова, О.І. Амоша, О.О. Хандій, Н.А. Азьмук, Я.В. Остафійчук, Л.Л. Шамілева, О.В. Панькова, І.М. Новак, А.Д. Шастун, О.Ю. Касперович, О.В. Іщенко, Я.Є. Красуліна, Л.П. Амелічева, В.В. Компанієць; за наук. ред. О.Ф. Новікової; НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2022. 385 с.

[2] У науковій літературі дослідниками проблем нестандартної зайнятості часто використовуються як синоніми також терміни «нетипова», «атипова».

З ним погоджується Я.В. Свічкарьова, на думку якої, не всі нестандартні форми зайнятості можна назвати «нестійкими». При законодавчо регламентованій нестандартній зайнятості (мається на увазі нестандартні трудові відносини) основним критерієм, що визначає «нестійкість», є вимушеність працівників погодитися на такі умови трудового договору (тобто коли у роботодавця фактично є можливість укласти безстрокові трудові договори, замість строкових, встановити повний робочий час, замість неповного тощо) [5, с. 44].

Щодо поняття прекарізації, то воно, на думку багатьох вчених, яку поділяє автор цієї статті, є синонімом нестійкої (нестабільної) зайнятості, адже у перекладі з англійської «*precarious*» – сумнівний, ризикований, негарантований, нестабільний. Разом з тим, окремі науковці вважають прекаризацію найгіршим проявом нестійкої зайнятості. Зокрема, як пише О.М. Панов, прекаріат можна назвати «ядром» нестійкої зайнятості, адже він характеризується тим, що перша вимога – робота в формальному секторі ніколи не дотримується: це неформально зайняті працівники, по відношенню до яких роботодавець не має жодних формальних зобов'язань [4, с. 26].

Критеріями прекарної зайнятості, за визначенням експертів МОП, є наступні: 1) обмежений строк контракту (фіксований термін, контрактний термін, тимчасова, сезонна, поденна і випадкова праця); 2) природа трудових відносин (розщеплені (трикутні) і приховані відносини найму, залежна самозайнятість, контракти з субпідрядниками та агентствами зайнятості, а також наявність нестійких умов праці, як-то: низька заробітна плата; низький рівень захищеності від припинення трудових відносин; відсутність доступу до механізмів соціального захисту, пільг та допомог, які традиційно асоціюється з повною і постійною зайнятістю; відсутність або обмеження можливості для працівників реалізовувати свої права на робочому місці [6].

З огляду на вищезазначене, зайнятість в її нестандартних формах має не тільки організаційно-технічну (нові технології, організація зайнятості в нових формах тощо), а й соціально-економічну характеристику, якою є нестійкість (прекарність). При цьому, слід зауважити, що з позиції негативних наслідків для працівника, стандартна модель трудових відносин, не дивлячись на наявність гарантій стабільності (робота на підставі укладеного трудового договору, безстроковий характер трудових відносин тощо), у сучасних умовах також піддається ризикам прекаризації і не забезпечує абсолютну захищеність навіть тих працівників, які працюють на підставі безстрокових трудових договорів. Йдеться про такі поширені на сьогодні негативні приклади, як затримка виплати заробітної плати, переведення працівників з ініціативи роботодавця на неповний робочий час, надання неоплачуваних відпусток, недотримання роботодавцем вимог щодо безпеки і гігієни праці тощо.

Таким чином, можна стверджувати про те, що поняття нестабільна або нестійка зайнятість є більш широкими за своїм змістом, ніж поняття нестандартна зайнятість, та окрім формально-організаційних, характеризується ще й соціально-економічними критеріями. При цьому, термін «прекарна зайнятість», який може використовуватися як синонім поняття нестійкої зайнятості, має більш негативну конотацію, характеризуючи нестабільну, переважно неформальну зайнятість, що об'єднує найменш конкурентоспроможних працівників, у яких відсутній належний соціальний захист, а умови праці й рівень оплати є незадовільними. Однак, усім їм, незалежно від назви, у тій чи інший мірі притаманна загальна риса, а саме обмеженість адекватного доступу до основних трудових прав або й взагалі відсутність можливостей їх реалізації.

У нещодавній доповіді Глобальної комісії з питань майбутнього сфери праці зроблено заклик до держав звернути особливу увагу на необхідність забезпечення певного рівня захисту трудових прав усіх працюючих незалежно від форми трудової діяльності, включаючи неформальну зайнятість, самозайнятих осіб і тих, хто працює на онлайн-платформах [7]. Не зважаючи на те, що напевно найбільше уваги в світі на сьогодні приділяється питанням доступу до трудових прав і гарантій так званих гіг-працівників, залучених до роботи на онлайн-платформах, які найчастіше стикаються з неможливістю користуватися цими правами, проблеми реалізації міжнародно визнаних основоположних трудових прав виходять далеко за межі платформенної зайнятості і поширюються на набагато ширшу сферу праці, яка не підпадає під категорію стандартних безстрокових трудових відносин з повною зайнятістю. Зокрема, працівники зі строковими трудовими договорами незалежно від їхнього статусу зайнятості можуть стикатися з тим, що Де Стефано назвав механізмом «неявної загрози», а саме зі страхом і небажанням реалізовувати свої трудові права через побоювання, що їхній трудовий договір не буде поновлений або продовжений, якщо вони це зроблять [8, с. 185]. Це також особливо актуально для працівників, які працюють на умовах тимчасової зайнятості, що набуває все більшого поширення в різних країнах, таких як контракти з нульовим робочим часом або робота за викликом, коли роботодавець взагалі не зобов'язаний забезпечити надання роботи працівнику [9, с. 421].

Доречно зауважити, що процес легалізації нестандартних форм зайнятості поступово відбуваєть-

ся і в Україні. Так, у 2022 році Кодекс законів про працю України був доповнений новою статтею 21-1, яка закріпила поняття трудового договору з нефіксованим робочим часом, визначила підстави і порядок його укладання, необхідні умови цього договору, а також соціально-трудові гарантії працівникам. Не зважаючи на певні позитивні моменти цієї законодавчої новації, перш за все, надання «можливості залучити до роботи громадян саме за трудовими договорами, а не цивільно-правовими, якими роботодавці послуговувались раніше, або взагалі жодним чином не оформляли існуючі відносини праці» [10, с. 276], науковці, зокрема О. Середа та А. Юшко, звертають увагу й на ряд недоліків, серед яких відсутність стабільних трудових відносин, непередбачуваність розподілу робочого часу, відсутність інтеграції працівників у трудовий колектив, їх залученості до корпоративної політики й культури роботодавця, фактичне виключення можливостей професійного навчання чи підвищення кваліфікації, нерегулярність та незначний рівень доходів, відсутність у таких працівників упевненості у майбутньому [10, с. 277]. Без сумніву, у випадках укладення трудового договору з нефіксованим робочим часом вірогідність «добровільної» відмови працівників від реалізації основних прав і реагування на можливі зловживання з боку роботодавця є серйозною і суттєво посилює управлінські повноваження останнього.

Очевидним також є те, що згаданий вище механізм «неявної загрози» особливо притаманний роботі на цифрових платформах, де платформа може автоматично припинити відносини з працівниками, відмовивши їм у доступі до платформи або не допустивши їх до певних або всіх робочих місць на платформі. У багатьох випадках такі рішення можуть прийматися на основі рейтингів, які працівники отримують від клієнтів платформи, внаслідок чого працівники часто повідомляють, що живуть у страху отримати поганий рейтинг або бути виключеними чи покараними платформою за її примхою [11].

З огляду на вказане, коли працівники виконують роботу на тимчасових, короткострокових і непостійних робочих місцях, вкрай важливим є забезпечення реалізації ними своїх основоположних трудових прав, а отже і людської гідності, та недопущення потенційно неправомірних ділових практик.

На сьогодні МОП виділяє п'ять основоположних принципів і прав у сфері праці: 1) свобода об'єднання та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; 2) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці; 3) реальна заборона дитячої праці; 4) недопущення дискримінації в області праці та занять; 5) безпечне та здорове робоче середовище. Ці принципи і права вважаються універсальними і застосовуються до всіх працівників і закріплені у десяти фундаментальних конвенціях Організації. Декларація МОП про основоположні принципи та права у сфері праці 1998 року закликає всі держави-члени МОП поважати, просувати та реалізовувати ці принципи та права, незалежно від того, ратифікували вони відповідні конвенції чи ні [12].

Наглядові органи МОП неодноразово висловлювали занепокоєння тим, що, коли тимчасових працівників і самозайнятих осіб виключають зі сфери застосування законодавства про працю, вони можуть також опинитися поза межами регулювання, що захищає основоположні принципи і права у сфері праці. У зв'язку з цим, Міжнародне бюро праці звертає увагу на велику кількість зауважень і прямих запитів, зроблених Комітетом експертів МОП із застосування конвенцій і рекомендацій щодо національного законодавства, яке не захищає категорії працівників, які працюють за тимчасовими угодами, а також самозайнятих працівників, від практики використання дитячої праці та політики недискримінації [2].

Можливості обходу традиційних інструментів протидії нелегальному працевлаштуванню дітей збільшуються через поширення праці на онлайн-платформах. Дійсно, ризик використання дитячої праці є ще більш загрозливим, оскільки він може стосуватися більшої кількості країн порівняно з примусовою працею. Механізми моніторингу неналежного доступу дітей до роботи в Інтернеті дуже важко впровадити, а існуючі інструменти протидії дитячій праці здебільшого не відповідають цим новим можливим формам експлуатації дітей. Дітей, які мають доступ до Інтернету, можуть заманювати до виконання роботи в Інтернеті, яка винагороджується грошима або кредитами, які можна витратити на онлайн-ігри або на платформах. При цьому вони також можуть стикатися з неприйнятним для них контентом [13, с. 951].

Процес цифровізації ринку праці і поява нових нестандартних форм зайнятості також викликає серйозні ризики дискримінації. Як зауважує С.В. Вишновецька, одним із найбільш значимих ризиків є збільшення гендерної нерівності, пов'язаної з тим, що в нестандартну зайнятість по всьому світу залучено більший відсоток жінок (57%), ніж чоловіків [14, с. 54]. З огляду на те, що ці форми є відносно новими, такі ризики найчастіше не можуть бути усунуті за допомогою існуючих механізмів і вимагають термінових дій для забезпечення захисту різних категорій нетипових працівників від дискримінації у сфері праці.

Однак найбільш негативного впливу нестандартні форми зайнятості завдають реалізації колективних трудових прав, перш за все, свободі об'єднань та

праву на колективні переговори, що може ускладнюватися або й навіть унеможливлюватися від «неявної загрози» втрати роботи. Деякі з цих форм часто позбавляють працівників доступу до свободи об'єднання та права на колективні переговори, особливо коли вони приховують реальні та постійні трудові відносини.

З огляду на зростаючу казуалізацію ринків праці та поширення нестандартної зайнятості, що суттєво розмивають різницю між найманими і самозайнятими працівниками, одним із найбільш гострих викликів цифровізації економіки в Україні стає вироблення адекватного механізму реалізації працівниками з нестандартною зайнятістю, перш за все тими, що виконують роботу за допомогою цифрових платформ, одного з фундаментальних прав – права на об'єднання для колективного захисту своїх соціально-економічних інтересів [15, с. 28]. Позбавлення такого права осіб, які фактично не перебувають у трудових відносинах, але виконують роботу чи надають послуги в межах інших форм залучення до праці, є несумісним з визнанням права на свободу об'єднання та колективні переговори як права людини, а отже його універсальним характером.

Окрім вже згаданих вище загроз, які представляє нестандартна зайнятість для реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці, умови зайнятості значною мірою впливають і на належний доступ працівників до здорового та безпечного середовища праці, що свідчить про існування зв'язку між нестандартною зайнятістю, в тому числі з неповним робочим днем, фіксованим терміном і субпідрядом, і гіршими показниками у сфері охорони праці, включаючи рівень травматизму, погіршення фізичного здоров'я і вплив небезпечних факторів, а також гірші психосоціальні умови праці [16]. Нещодавнє дослідження, проведене у Великій Британії, перевірило припущення, що будь-яка робота краща за відсутність роботи з точки зору наслідків для фізичного та психічного здоров'я, а також біомаркерів хронічного стресу, і виявило докази того, що на рівень стресу людей більше впливає робота низької якості, ніж безробіття [17].

Висновки. Розвиток цифрової економіки та поширення нестандартної зайнятості спричинили широку дискусію щодо сфери застосування трудового законодавства, водночас всебічному осмисленню того, як ці форми зайнятості впливають на реалізацію основоположних принципів і прав у сфері праці, не приділяється належна увага. Поза тим, таке осмислення є вкрай необхідним з огляду на визнання світовою спільнотою основних трудових прав як прав людини і, як наслідок, універсальний характер цих прав.

Як було доведено вище, нестандартна зайнятість, особливо в її поєднанні з нестабільністю чи прекарністю, може ускладнювати або навіть унеможливити забезпечення і реалізацію визначених МОП основоположних принципів і прав у сфері праці, зокрема, свободу об'єднання та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; реальну заборону дитячої праці; недопущення дискримінації у сфері праці та занять; безпечне та здорове робоче середовище. Обмеження здійснення права на свободу об'єднання та права на колективні переговори є особливо відчутними для деяких нестандартних працівників, зокрема, для тимчасових працівників, працівників платформ і залежних самозайнятих (квазі-самозайнятих) працівників.

З огляду на це, належне забезпечення цих прав як прав людини вимагає системних дій з боку держави й бізнесу, спрямованих як на обмеження використання нестандартної зайнятості, так і подальшого удосконалення механізмів реалізації та захисту прав у сфері праці незалежно від статусу зайнятості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association. A/71/385. 14 September 2016. URL: http://freeassembly.net/wp-content/uploads/2016/10/A.71.385_E.pdf._
2. Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects. International Labour Office. Geneva: ILO. 2016. URL: https://www.ilo.org/global/ publications/books/WCMS_534326/lang--en/index.htm.
3. Сімутіна Я. В. Вплив інформаційних технологій на поняття та зміст трудових правовідносин. Соціально-трудові права і виклики цифровізації: монографія / за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. 348 с.
4. Панов А. М. Неустойчивая занятость: концептуализация понятия и критерии оценки. *Вопросы территориального развития.* 2016. № 3 (33). С. 1–28.
5. Свічкарьова Я. В. Питання співвідношення нестандартної та нестійкої зайнятості. *Наукові записки. Серія: Право.* 2019. Вип. 6. С. 41–46.
6. From precarious work to decent work: outcome document to the workers' symposium on policies and regulations to combat precarious employment. International Labour Office, Bureau for Workers' Activities. Geneva: ILO, 2012.

URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/meetingdocument/wcms_179787.pdf.
7. Work for a brighter future. Global Commission on the Future of Work International Labour Office, Geneva: ILO, 2019. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/--- cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf.
8. Stefano V. Non-standard Work and Limits on Freedom of Association: A Human-rights Based Approach. *Industrial Law Journal*. 2017. No. 46 (2). P. 185.
9. Stefano V. Casual Work Beyond Casual Work in the EU: The Underground Casualization of the European Workforce – And What to Do About It. *European Labour Law Journal*, 2016. 7(3). P. 421.
10. Середа О., Юшко А. Нові види договорів у сфері праці: гіг-контракти, трудові договори з нефіксованим робочим часом. Соціально-трудові права і виклики цифровізації: монографія / за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. 348 с.
11. Foundation for European Progressive Studies (FEPS), Work in the European Gig-economy. (2017).
12. ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. ILO, 1998. URL: https://www.ilo.org/declaration/lang--en/index.htm.
13. Cherry M. A Taxonomy of Virtual Work. *Georgia Law Review.* 2011. No. 45(4). P. 951.
14. Вишновецька С. Забезпечення рівності прав і можливостей працівників в умовах цифровізації. *Соціально-трудові права і виклики цифровізації* : монографія / кол. авт.; за ред. Я. В. Сімутіної, М. М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2023. 348 с.
15. Глущенко М.П. Роль профспілок у захисті трудових прав в умовах розвитку цифрової економіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право. 2021. Випуск 36. С. 24-31. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36650.
16. Quinlan M. The effects of non-standard forms of employment on worker health and safety; International Labour Office, Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch. Geneva: ILO, 2015. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_443266.pdf.
17. Chandola T. Is having any job at all better for your health and wellbeing than being unemployed? URL: https://blog.policy.manchester.ac.uk/posts/2017/08/is-having-any-job-at-all-better-for-your-health-and-wellbeing-than-being-unemployed/.

REFERENCES

1. Report of the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association. A/71/385. 14 September 2016. Retrieved from: http://freeassembly.net/wp-content/uploads/2016/10/A.71.385_E.pdf.
2. Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects. International Labour Office. (2016) Geneva: ILO. Retrieved from: https://www.ilo.org/global/ publications/books/WCMS_534326/lang--en/index.htm.
3. Simutina, Ya.V. (2023). Impact of information technologies on concepts and content labor relations. *Socio-labor rights and challenges of digitalization*. Ya. V. Simutina & M. M. Shumylo (Eds.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. Panov, A.M. (2016). Unrestrained employment: conceptualization of the concept and evaluation criteria. *Voprosy territorialnogo razvitiya*, *3* (33), 1–28 [in Russian].
5. Svichkarova, Ya.V. (2019). The issues of the ratio of non-standard and unstable employment. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo, 6*, 41–46 [in Ukrainian].
6. From precarious work to decent work: outcome document to the workers' symposium on policies and regulations to combat precarious employment. International Labour Office, Bureau for Workers' Activities. (2012). Geneva: ILO. Retrieved from: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---actrav/documents/meetingdocument/wcms_179787.pdf
7. Work for a brighter future. Global Commission on the Future of Work International Labour Office. (2019). Geneva: ILO. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/--- cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf
8. Stefano, V. (2017). Non-standard Work and Limits on Freedom of Association: A Human-rights Based Approach. *Industrial Law Journal*, *46* (2), 185.
9. Stefano, V. (2016). Casual Work Beyond Casual Work in the EU: The Underground Casualization of the European Workforce – And What to Do About It. *European Labour Law Journal*. *7*(3), 421.

10. Sereda, O. & Yushko, A. (2023). New types of contracts in the field of work: gig contracts, employment contracts with non-fixed working time. *Socio-labor rights and challenges of digitalization*. Ya. V. Simutina & M. M. Shumylo (Eds.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
11. Foundation for European Progressive Studies (FEPS), Work in the European Gig-economy. (2017).
12. ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. (1998). Geneva: ILO. URL: https://www.ilo.org/declaration/lang--en/index.htm
13. Cherry, M.A. (2011). Taxonomy of Virtual Work. *Georgia Law Review, 45* (4), 951.
14. Vyshnovetska, S. (2023). Ensuring the equality of the rights and opportunities of employees in the conditions of digitalization. *Socio-labor rights and challenges of digitalization*. Ya. V. Simutina & M. M. Shumylo (Eds.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
15. Hlushchenko, M.P. (2021). The role of trade unions in the protection of labor rights in the conditions of development of digital economy. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. *Ser. 18: Ekonomika i pravo*. Issue 36, 24–31. Retrieved from: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36650 [in Ukrainian].
16. Quinlan, M. (2015). *The effects of non-standard forms of employment on worker health and safety*. International Labour Office, Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch. Geneva: ILO. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_443266.pdf.
17. Chandola, T. (2017). Is having any job at all better for your health and wellbeing than being unemployed? Retrieved from: https://blog.policy.manchester.ac.uk/posts/2017/08/is-having-any-job-at-all-better-for-your-health-and-wellbeing-than-being-unemployed/.

GLUSCHENKO MYKOLA

Postgraduate student at the Department of Jurisprudence and Branch Legal Disciplines
of the Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

ENFORCEMENT OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES AND RIGHTS AT WORK IN THE FACE OF THE SPREAD OF NON-STANDARD FORMS OF EMPLOYMENT

Problem setting. For many years, in Ukraine, as in many other countries, standard labour relations prevailed in the field of labour and employment, characterised by stability and duration, subordination and control of the employee to the employer, as well as the availability of social guarantees for employees. However, socio-economic changes, globalisation, the post-industrial revolution, and the development of information technologies that allow the use of labour, in particular, through digital platforms, have led to the formation and spread of non-standard labour relations characterised by instability and the lack of an adequate level of labour guarantees and working conditions, primarily in the areas of remuneration, working hours and rest periods, occupational safety and health, etc.

Analysis of recent researches and publications. In their studies, labour scholars have drawn attention to the need to consolidate non-standard forms of employment in Ukraine and to comprehensively reform labour legislation: S.V. Venediktov, S.V. Vyshnovetska, L.P. Garashchenko, V.P. Kokhan, Y.I. Svichkariova, O.G. Sereda, Y.V. Simutina, M.M. Shumylo, A.M.Yushko and others. In recent years, several monographic studies have been published on the problems of reforming and improving labour legislation with due regard to the need to ensure proper protection of social and labour rights in the realities of the digital era. At the same time, little or no attention has been paid to the challenges posed by the spread of such employment to the implementation and protection of fundamental labour rights proclaimed by the International Labour Organization, including freedom of association and the effective recognition of the right to collective bargaining; the effective abolition of child labour; the elimination of discrimination in respect of employment and occupation; and a safe and healthy working environment.

Purpose of the research is to identify and characterise the challenges and threats of non-standard employment through the prism of basic principles and rights at work that are part of universally recognised human rights.

Article's main body. Despite the fact that most of the attention in the world today is probably paid to the issues of access to labour rights and guarantees for so-called gig workers engaged in online platforms, who often face the inability to enjoy these rights, the problems of implementing internationally recognised fundamental labour rights go far beyond platform employment and extend to a much wider area of work that does not fall under the category of standard indefinite

full-time employment. For example, in cases of concluding an employment contract with non-fixed working hours, the probability of employees' "voluntary" refusal to exercise their fundamental rights and respond to possible abuses by the employer is very high and significantly increases the employer's managerial powers.

One of the most acute challenges of the digitalisation of the economy in Ukraine is the development of an adequate mechanism for the exercise by precarious workers, primarily those who work through online platforms, of one of their fundamental rights – the right to associate for the collective protection of their socio-economic interests.

Conclusions and prospects for the development. The development of the digital economy and the rise of non-standard employment have led to a broad debate on the scope of labour law, while little attention has been paid to a comprehensive understanding of how these forms of employment affect the enjoyment of fundamental principles and rights at work. Yet, such an understanding is extremely necessary in view of the international community's recognition of fundamental labour rights as human rights.

Non-standard employment, especially when combined with precariousness or precariousness, can make it difficult or even impossible to ensure and implement fundamental ILO principles and rights at work, including freedom of association and the effective recognition of the right to collective bargaining; effective prohibition of child labour; non-discrimination in respect of employment and occupation; and a safe and healthy working environment. In view of this, proper enforcement of these rights as human rights requires systemic actions by governments and businesses aimed at both limiting the use of non-standard employment and further improving the mechanisms for the implementation and protection of labour rights regardless of employment status.

Keywords: fundamental principles and rights at work, human rights, non-standard forms of employment, precarious employment, unstable work, precarious work, enforcement and protection of labour rights.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Глущенко М. П. Реалізація основних принципів та прав у сфері реалізації праці у викликах поширення нестандартних форм зайнятості. *Право та інновації*. 2023. № 3 (43). С. 75–82.

КОРВАТ ОЛЕНА ВАЛЕРІЇВНА
кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-7977-6957

УДК 351:[338.23:004.9]
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-11

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ І ЕКОСИСТЕМ

Наукова робота присвячена вивченню напрямів і заходів регулювання цифрових платформ і цифрових екосистем. Розглянуто ризики інформаційної безпеки, нерівності взаємин, втрати суверенітету для громадян, бізнесу і держави, що виникають у цифровій екосистемній економіці. Обґрунтовано актуальність формування державної політики в цій сфері для України. Встановлено, що у наукових дослідженнях з регулювання цифрових платформ і екосистем специфіка розв'язання проблеми для країн, які розвиваються, не розглядалась.

Проаналізовано законодавство ЄС, що регулює діяльність цифрових платформ: Акт про цифрові ринки й Акт про цифрові послуги. Наведено приклади регуляторних вимог ЄС до цифрових платформ для зниження ризиків монополізації, недобросовісної конкуренції, безпеки даних і операцій, неправомірного використання інформації. Аргументовано, що подібні вимоги можуть і повинні бути впроваджені в країнах, що розвиваються. Розкрито цілі ЄС щодо забезпечення безпеки і стійкості єдиної цифрової екосистеми та напрями формування цифрового суверенітету. Подано опис заходів моніторингу Європейської Комісії для вимірювання прогресу в досягненні цілей цифрового розвитку ЄС до 2030 року. Обґрунтовано цілі державної політики та першочергові заходи державного регулювання цифрових платформ і екосистем в Україні. Для країн, що розвиваються, запропоновано здійснювати дієву низьковитратну державну політику шляхом впровадження нормативних вимог до цифрових платформ, державного нагляду у сфері екосистемної економіки, розробки регуляторних заходів з урахуванням системного підходу.

Ключові слова: державна політика, цифрова платформа, цифрова екосистема, ризик, цифровий суверенітет, країна, що розвивається, регулювання, екосистемна економіка.

Постановка проблеми. Економіка та суспільство швидко рухаються у напрямі діджиталізації. Цифрові платформи сприяють переходу суспільних стосунків у цифрову форму, чим руйнують традиційні моделі організації відносин, бізнес-моделі та структуру економіки. З розвитком цифрових платформ на їх базі поступово формуються цифрові екосистеми шляхом налагодження стійкої взаємодії учасників у цифровому середовищі. Екосистеми розвиваються як цілісні самоорганізовані динамічні сукупності суб'єктів, що взаємодіють між собою під час процесів виробництва, обміну, перетворення і споживання інформаційних, матеріальних і фінансових ресурсів, створюючи та підтримуючи ресурсні потоки.

Функціонування цифрових платформ і екосистем, безперечно, має свої переваги, однак, водночас з новітніми можливостями, у громадян, бізнесу і держави виникають ризики інформаційної безпеки, нерівності взаємин, втрати суверенітету. Саме тому в країнах з розвинутою цифровою економікою питання державного регулювання платформ і екосистем перебуває серед пріоритетів.

Впровадження цифрових технологій часто випереджає законодавчу регламентацію процесів, пов'язаних з їх використанням. Для України, яка

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове регулювання господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0» № 0120u104783, 2023 р.

© Корват О. В., 2023

суттєво відстає у застосуванні проривних інновацій, актуальним є вивчення світового досвіду з метою розроблення власної державної політики в сфері цифрової економіки екосистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика регулювання цифрових платформ і екосистем обговорюється в науковій літературі. У дослідженнях науковців, зокрема Б. Чу [1], М. Якобидес [2, 3], Б. Кири [4], Дж. Ву [5], розглядається широке коло аспектів, таких як складність розробки регуляторних рішень у цифровій економіці через постійні інновації, специфіка захисту конкуренції, даних, прав людини у цифрових екосистемах, необхідність регулярного переосмислення та оновлення підходів державного впливу, потреба в аналітиці великих даних регуляторами для виявлення закономірностей поведінки суб'єктів, доцільність побудови національної цифрової екосистеми державного регулювання. Недослідженим залишається питання специфіки розробки і реалізації ефективної державної політики в сфері цифрових екосистем для економік, що розвиваються.

Метою статті є обґрунтування теоретичних положень, аналіз законодавства і розробка практичних рекомендацій щодо формування державної політики регулювання цифрових платформ і екосистем в Україні.

Виклад основного матеріалу. Світові тенденції розвитку цифрових екосистем і зростання їх впливу на учасників та економіку загалом змушує країни на державному рівні здійснювати регулювання з урахуванням ризиків монополізації, недобросовісної конкуренції, безпеки даних і операцій, кібершахрайств, неправомірного використання інформації. Нерегульоване функціонування глобальних екосистем привносить ризики підвищеної залежності від критичних технологій і втрати суверенітету в цифровому середовищі. Для розв'язання зазначених проблем Європейський Союз прийняв низку документів, таких як Акт про цифрові ринки (Digital Markets Act – DMA) [6], Акт про цифрові послуги (Digital Services Act – DSA) [7], Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation – GDPR), окреслив бачення європейського шляху в цифровізації до 2030 року в 2030 Digital Compass [8]. Європейська Комісія й Європейський Парламент постійно працюють над новими викликами, які з'являються в екосистемній економіці.

В Європейському Союзі DMA [6] регулює діяльність великих цифрових платформ (гейткіперів), до яких відносяться платформи, що мають значний вплив на внутрішній ринок ЄС безпосередньо або через бізнес-користувачів. Доказ того, що платформа не є гейткипером, здійснюється нею самостійно. Технологічні гіганти Google, Apple, Facebook, Amazon і Microsoft (GAFAM) [9, с. 3] однозначно підпадають під критерії категорії гейткіперів.

Зростаючий вплив GAFAM, все більша залежність користувачів від продуктів і послуг BigTech компаній, добровільна передача суб'єктами приватної інформації до великих цифрових екосистем посилює ризики та дисбаланси. GAFAM, монополізувавши цифрові ринки за напрямами своєї діяльності, диктують умови та правила користування послугами і продуктами, часто використовують програмні алгоритми з метою маніпулювання поведінкою користувачів, контролюють процеси, що відбуваються в їх цифрових екосистемах, та управляють ними.

З ціллю підтримання конкурентоспроможності в умовах специфічних особливостей цифрових ринків (мережевих ефектів, наявності переваг від даних, економії платформ на масштабі) DMA [6] висуває до діяльності гейткіперів низку вимог. Зокрема, гейткіперам заборонено відстежувати користувачів за межами цифрової платформи; створювати переваги у рейтингу для власних послуг і продуктів порівняно з подібними, які пропонують інші компанії; нав'язувати залежним бізнес-користувачам послуги і продукти гейткіпера, об'єднувати персональні дані з різних служб і платформ. Споживачі повинні мати можливості видаляти будь-яке попередньо встановлене програмне забезпечення за бажанням і встановлювати сторонні додатки, підключатися до інших компаній поза платформою-гейткіпера, тощо.

Окремі положення DMA [6] стосуються захисту приватного життя. GAFAM привчили користувачів добровільно обмінювати персональні дані й особистий контент на якісний сервіс, не розуміючи наслідки своїх дій [10]. DMA [6] певним чином вирішує цю проблему, вимагаючи від гейткіперів надавати кінцевим користувачам можливість вільно обирати методи обробки даних і входу, пропонуючи менш персоналізовану альтернативу. Якщо гейткіпер питає згоду користувача, він повинен забезпечити можливості для надання згоди, її зміни чи відкликання в зрозумілій формі та зручному рішенні.

DSA [7] висуває регуляторні вимоги до діяльності цифрових платформ, які надають посередницькі інформаційні послуги з хостингу, кешування, онлайн-пошуку та інші з метою сприяння належному функціонуванню внутрішнього ринку ЄС, створенню безпечного онлайн-середовища, у якому захищені фундаментальні права і де використовуються інновації. DSA зосереджується переважно на регулюванні контенту та комунікацій онлайн-платформ. Він встановлює основні зобов'язання до всіх постачальників посередницьких послуг і додаткові зобов'язання для постачальників послуг хостингу, дуже великих онлайн-платформ (very large online

platforms – VLOP), дуже великих онлайн-пошукових систем (very large online search engines – VLOS).

З огляду на характер послуг та їх розмір постачальники повинні дотримуватись належної обачності для захисту законних інтересів і прав одержувачів послуг й усунення незаконної практики. Зокрема, у договорах постачальників посередницьких послуг мають бути визначені правила щодо змісту, застосування та виконання умов цих постачальників в інтересах прозорості та захисту споживачів й уникнення несправедливих взаємовідносин. Прикладами таких умов є інформація щодо заходів та інструментів модерації вмісту контенту, включаючи алгоритми перевірки та прийняття рішень, правил розгляду скарг, процедур припинення використання послуги, інформування про зміни правил. Усі постачальники посередницьких послуг зобов'язані дотримуватись міжнародних стандартів захисту прав людини, у тому числі Керівних принципів щодо бізнесу та прав людини [11]. Згідно з DSA постачальники мають призначити єдиний електронний контактний пункт і єдину точку контакту: електронна контактна точка слугує для обміну повідомленнями з одержувачами послуг, електронний контактний пункт – для використання довіреними особами та професійними організаціями.

Для відстеження регуляторного впливу положеннями DMA та DSA встановлені вимоги до звітності цифрових платформ. Звіти платформ містять опис заходів, які ними вживаються для дотримання нормативних вимог. Гейткіпери надають звіти до Комісії, а постачальники посередницьких послуг – щорічно їх оприлюднюють. Крім цього дотримання зобов'язань VLOP і VLOS має бути підтверджено проведенням незалежного аудиту.

Європейський шлях цифрової трансформації базується як на розширенні можливостей громадян і бізнесу, так і забезпеченні безпеки і стійкості єдиної цифрової екосистеми [8]. У стратегічному документі Європейської Комісії 2030 Digital Compass [8] окрема увага приділяється виявленню та вирішенню проблем вразливості цифрового простору ЄС, ризиків впливу неєвропейських технологій і необхідності забезпечення цифрового суверенітету, який заплановано формувати переважно на базі європейської хмари, вдосконаленій інфраструктурі даних і підключень, етичного штучного інтелекту.

З метою досягнення цілей 2030 Digital Compass [8] Європейською Комісією ставляться завдання ретельної оцінки та усунення будь-яких стратегічних слабких сторін, вразливих місць і високоризикових залежностей цифрової екосистеми ЄС. Система моніторингу, яка вимірює прогрес ЄС у досягненні визначених цілей, контролює кількісні KPI, звіти щодо вжитих заходів, показники інфраструктури та критичного дефіциту потужностей, оприлюднює результати на цифрових табло [8].

Порівняно з ЄС рівень залежності України від BigTech компаній набагато більший. Якщо Європа занепокоєна забезпеченням стратегічної автономії в цифровій сфері [9, с. 1] та реагує на виклики посиленням інноваційної конкурентоспроможності власного цифрового ринку та жорстко регламентованими правилами [8], то в Україні, нажаль, це питання не стоїть на порядку денному.

Натепер Україна активно розвиває державні цифрові платформи і поступово впроваджує механізми регулювання цифрової економіки. Окремі аспекти функціонування платформ і екосистем унормовані Законами України «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 року № 1089-IX, «Про цифровий контент та цифрові послуги» від 10 серпня 2023 року № 3321-IX, «Про хмарні послуги» від 17 лютого 2022 року, № 2075-IX, «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII, «Про медіа» 13 грудня 2022 року № 2849-IX, «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 року № 1591-IX. Однак чинне законодавство не знижує ризики негативного впливу великих платформ на суспільство, цифрову конкурентоспроможність і суверенітет держави. Рівень небезпек, з якими стикається та які вирішує ЄС, для України набагато вище через технологічне відставання та відсутність належного державного регулювання і нагляду.

Зазначені проблеми вирішуються формуванням і реалізацією державної політики регулювання взаємовідносин суб'єктів в екосистемній економіці із застосуванням системного підходу. Першим кроком з розробки політики є визначення стратегічної мети регулювання цифрових платформ і екосистем, яка має відповідати загальнонаціональним цілям. Керуючись положеннями Національної економічної стратегії на період до 2030 року [12] мету політики можна конкретизувати як забезпечення належного рівня добробуту, розвитку, самореалізації, безпеки, прав і свобод людини, бізнесу та держави через інноваційне випереджальне економічне зростання.

Шляхом декомпозиції обраної цілі виокремлюються рівні політики (міжнародний, національний, галузевий, регіональний, рівень підприємств, рівень домогосподарств) і напрями політики (соціальна, інноваційна, цінова, конкурентна, грошово-кредитна, податкова, правова, забезпечення безпеки). Декомпозиція цілі дозволяє створювати більшу системність в опрацюванні та впровадженні стратегічних рішень.

Завдання політики встановлюються як на базі цілей, так і з урахуванням виявлених слабких місць, ризиків і загроз. Прикладами завдань з регулювання цифрових платформ і екосистем можуть бути забезпечення цифрового суверенітету, рівноправного та

прозорого конкурентного середовища, забезпечення кібербезпеки, захист персональних даних, недопущення забороненого контенту, захист національного виробника. Кожне завдання політики має вирішуватись у розрізі напрямів і рівнів.

В складних економічних умовах Україні доцільно скористатись світовим досвідом з регулювання платформ: узгодити та закріпити на рівні законів положення DMA, DSA і GDPR, прийняти і застосовувати міжнародні стандарти, пов'язані з цифровими платформами та екосистемами, як національні нормативні документи. Першочерговими заходами державного регулювання повинні стати реєстрація та взяття на облік всіх цифрових платформ, які здійснюють свою діяльність в Україні, у тому числі державних; розробка вимог до звітності та запровадження державного нагляду за діяльністю платформ для виявлення ризиків і слабких місць. Ці заходи є низьковитратними та дієвими. Фінансові та трудові ресурси з реалізації політики слід розподіляти з урахуванням системного підходу, віддаючи перевагу пріоритетним і першочерговим заходам. Подібні кроки з регулювання цифрових платформ і екосистем можуть і повинні бути впроваджені в країнах, що розвиваються.

Висновки. Розвиток екосистемної економіки створює нові ризики для людини, бізнесу і суспільства. Держави мають реагувати на потенційні та наявні небезпеки через впровадження політики регулювання цифрових платформ і екосистем та її систематичне оновлення. В умовах недостатнього фінансування та у разі технологічного відставання країни, що розвиваються, можуть здійснювати дієву низьковитратну державну політику шляхом впровадження нормативних вимог до цифрових платформ, державного нагляду у сфері екосистемної економіки, розробки регуляторних заходів з урахуванням системного підходу та оптимального розподілу ресурсів залежно від рівня пріоритетності. Перспективою подальших досліджень є системний аналіз ризиків у цифрових екосистемах та розробка регуляторних заходів з їх управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chew B., Derosby D., Kelly E. et al. Regulating ecosystems. Deloitte University Press, 2015. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/za/Documents/strategy/za_Regulating_ecosystems.pdf.
2. Jacobides M. G., Lianos I. Regulating platforms and ecosystems: an introduction. *Industrial and Corporate Change.* 2021. Vol. 30. P. 1131–1142.
3. Jacobides M. G., Sundararajan A., Van Alstyne M. Platforms and Ecosystems: Enabling the Digital Economy : Briefing Paper. World Economic Forum. February 2019. 32 p.
4. Kira, B., Sinha, V., Srinivasan, S. Regulating digital ecosystems: bridging the gap between competition policy and data protection. *Industrial and Corporate Change*. 2021. Vol. 30. Iss. 5. P. 1337–1360. DOI: https://doi.org/10.1093/icc/dtab053/.
5. Wu J., Xu J., Zhou Y., Zhu X. The Current Situation and Future Trend of the Platform Economy. *Proceedings of the 2021 3rd International Conference on Economic Management and Cultural Industry* (*ICEMCI 2021*). Advances in Economics, Business and Management Research. Vol. 203. P. 168-175.
6. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj.
7. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj.
8. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 09.03.2021. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52021DC0118.
9. Madiega T. Digital sovereignty for Europe. *European Parliamentary Research Service.* July 2020. URL : https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651992/EPRS_BRI(2020)651992_EN.pdf.
10. Gueham F. Digital sovereignty – steps towards a new system of internet governance. *A French think tank for European integration and free economy*. February 2017. URL : https://www.fondapol.org/en/study/digital-sovereignty-steps-towards-a-new-system-of-internet-governance/.
11. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад: К. Буряковська, Ю. Размєтаєва, О. Уварова, Д. Філіпський. За заг. ред. О. Уварової. Харків : Право, 2018. 80 с.
12. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : затверджена Постановою КМУ від 03 березня 2021 р. № 179. Зі змінами станом на 21.04.2023 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#n25.

REFERENCES

1. Chew, B., Derosby, D. & Kelly, E. et al. (2015). *Regulating ecosystems*. Deloitte University Press. Retrieved from: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/za/Documents/strategy/za_Regulating_ecosystems.pdf.
2. Jacobides, M.G. & Lianos, I. (2021). Regulating platforms and ecosystems: an introduction. *Industrial and Corporate Change*, 30, 1131–1142.
3. Jacobides, M.G., Sundararajan, A. & Van Alstyne, M. (2019). *Platforms and Ecosystems: Enabling the Digital Economy* : Briefing Paper. World Economic Forum.
4. Kira, B., Sinha, V. & Srinivasan, S. (2021). Regulating digital ecosystems: bridging the gap between competition policy and data protection. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 30, Iss. 5, 1337–1360. DOI: https://doi.org/10.1093/icc/dtab053/.
5. Wu, J., Xu, J., Zhou, Y. & Zhu, X. The Current Situation and Future Trend of the Platform Economy. *Proceedings of the 2021 3rd International Conference on Economic Management and Cultural Industry* (*ICEMCI 2021*) (pp. 168-175). Advances in Economics, Business and Management Research. Vol. 203.
6. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj.
7. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj.
8. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. (2021, March 9). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52021DC0118.
9. Madiega, T. (2020). Digital sovereignty for Europe. *European Parliamentary Research Service*. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651992/EPRS_BRI(2020)651992_EN.pdf.
10. Gueham, F. (2017). Digital sovereignty – steps towards a new system of internet governance. *A French think tank for European integration and free economy*. Retrieved from: https://www.fondapol.org/en/study/digital-sovereignty-steps-towards-a-new-system-of-internet-governance/.
11. Uvarova, O. (in Ed.). (2018). *Guidelines for Business and Human Rights: Implementation of the Framework Program of the United Nations «Protection, Respect and Protection».* Buriakovska, K., Razmietaieva, Yu., Uvarova, O. & Filipskyi, D. Kharkiv : Pravo, [in Ukrainian].
12. National Economic Strategy for the period up to 2030: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 179 (2021, March 3). (With changes as of 2023, April 21). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#n25 [in Ukrainian].

KORVAT OLENA

PhD in Economics, Associate Professor, Leading researcher of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

FORMATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF DIGITAL PLATFORMS AND ECOSYSTEMS

Problem setting. The scientific work is devoted to the study of directions and measures of regulation of digital platforms and digital ecosystems. The functioning of digital platforms and ecosystems has its advantages, but citizens, businesses and the state face risks of information security, inequality of relations, loss of sovereignty. That is why in countries with a developed digital economy, the issue of state regulation of platforms and ecosystems is among the priorities. For Ukraine, which is significantly lagging behind in the application of breakthrough innovations, it is important to study world experience in order to develop its own state policy.

Analysis of recent researches and publications. The issues of regulation of digital platforms and ecosystems are discussed in the scientific literature. In the studies of scientists, in particular, B. Chew, M. Jacobides, B. Kyra, J. Wu, a wide range of aspects are considered, such as the complexity of developing regulatory solutions in the digital economy due to constant innovations, the specifics of protecting competition, data, and human rights in digital ecosystems, the need

for regular rethinking and updating of state influence approaches, the need for big data analytics by regulators to identify patterns of behavior of subjects, the feasibility of building a national digital ecosystem of state regulation. The question of the specifics of the development and implementation of an effective state policy in the field of digital ecosystems for emerging economies remains unexplored.

Purpose of the research is to substantiate theoretical provisions, analyze legislation and develop practical recommendations for the formation of a state policy for the regulation of digital platforms and ecosystems in Ukraine.

Article's main body. To solve the problems of the ecosystem economy, the European Union adopted a number of regulatory documents regulating the activities of digital platforms, in particular the Law on Digital Markets and the Law on Digital Services. The regulatory requirements of the EU for digital platforms are aimed at reducing the risks of monopolization, unfair competition, security of data and operations, misuse of information. Similar requirements can and should be introduced in developing countries. It is important for all countries to ensure the security and stability of a single digital ecosystem. To measure progress in achieving the EU's digital development goals by 2030, the EU has introduced monitoring measures. On the basis of monitoring, it is expedient for each country to form state supervision over the functioning of digital ecosystems.

The systematic approach to the formation of state policy is as follows. The strategic goal of regulating digital platforms and ecosystems must be aligned with national goals. The chosen goal should be decomposed by levels and directions for systematic processing and implementation of strategic decisions. Policy tasks should be defined taking into account the goals, identified weaknesses, risks and threats.

Conclusions and prospects for the development. States should respond to the potential and existing dangers of the ecosystem economy through the implementation of a policy for the regulation of digital platforms and ecosystems and its systematic updating. In conditions of insufficient funding and in the case of technological lag, emerging countries can implement effective low-cost public policy by implementing regulatory requirements for digital platforms, state supervision in the field of ecosystem economy, development of regulatory measures taking into account a systemic approach. The perspective of further research is the systematic analysis of risks in digital ecosystems and the development of regulatory measures for their management.

Key words: state policy, digital platform, digital ecosystem, risk, digital sovereignty, emerging country, regulation, ecosystem economy.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Корват О. В. Формування державної політики у сфері цифрових платформ і екосистем. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 83–88.

ДУРАВКІН ПАВЛО МИХАЙЛОВИЧ
кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувача наукового сектору правової підтримки стартапів відділу правового забезпечення інноваційної діяльності НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-4151-9621

ГАФИЧ ІВАН ІВАНОВИЧ
адвокат, доктор філософії у галузі права, молодший науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0001-7520-6538

УДК 340+342.7
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-12

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА МАЙБУТНЄ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: ПІД ВПЛИВОМ РОЗВИТКУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Стаття присвячена розгляду майбутніх викликів та можливостей, пов'язаних із захистом персональних даних. З високим розвитком технологій та збільшенням обсягу даних, конфіденційність та безпека персональних даних опиняються під загрозою. Кіберзлочинність та хакерські атаки зростають, вимагаючи посилення кібербезпекових стратегій. Глобалізація та перетин кордонів ускладнюють захист даних через різні правові норми. Однак, розвиток правових норм та регуляторів, таких як General Data Protection Regulation (GDPR), відкриває можливості для покращення захисту. Розумні технології та інновації, такі як блокчейн та шифрування, можуть забезпечити більшу безпеку та контроль над даними. Майбутнє захисту персональних даних залежатиме від спільних зусиль урядів, організацій та технологічних розробників у забезпеченні балансу між приватністю та використанням даних для інновацій та розвитку суспільства.

Захист персональних даних вимагає спільних зусиль та співпраці між державними органами, приватним сектором та громадянським суспільством. Розробка міжнародних стандартів та правових норм, спрямованих на захист персональних даних, є важливим кроком на шляху до створення єдиного набору принципів та стандартів. Ми стикаємося з новими, безпрецедентними викликами, які не можуть бути вирішені простим розширенням старих норм і методів. Таким чином, необхідно розробляти та впроваджувати нові правові конструкції, а також долучатися до формування нових універсальних стандартів інформаційних прав людини. Однак, враховуючи сучасні світові тенденції необмеженого збору та використання персональної інформації, зростає ризик для права на захист персональних даних, яке, не встигнувши бути належним чином врегульованим на глобальному рівні, може зникнути. Таким чином, важливим завданням є визначення компромісних варіантів правового регулювання, які б, з одного боку, враховували всі вищезазначені аспекти, а з іншого – відповідали закономірностям розвитку суспільства, економіки та технологій.

Автори дійщли висновку, що необхідно на нормативному рівні визначити перелік та механізми набуття цифрових прав, їх реалізації, захисту, компенсації та відповідальності за їх порушення. Одним із цифрових прав людини і громадянина слід вважати захист персональних даних. Розвиток цифровізації у правовій державі неминуче має супроводжуватися розвитком правової бази, зокрема, виникненням, закріпленням, визначенням та захистом цифрових прав фізичних та юридичних осіб. Багатогранність категорії «цифрові права» передбачає виокремлення та розмежування різних категорій цифрових прав, їх розподіл на відповідні види, наприклад, «особисті цифрові права», «фінансові цифрові права» тощо. Цілком закономірним має бути формування окремого елементу в загальній системі права, такого як цифрове право, як сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з обігом (у тому числі персональних) даних у цифрових мережах.

Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Правове забезпечення розвитку технологій цифрової економіки та суспільства» № 0119U103826, 2023 р.

© Дуравкін П. М., Гафич І. І., 2023

Ключові слова: електронне урядування, інформаційна система, захист персональних даних, права людини, кібербезпека, конфіденційність, маркетплейс, приватність, Регламент (ЄС) 2016/679, Регламент (ЄС) 2021/694, Хартія основоположних прав Європейського Союзу (2016/С 202/02), «Цифрова Європа» (2021-2027), цифрова платформа, цифрові права, GDPR, legal tech, FinTech.

Постановка проблеми. Для побудови інноваційного суспільства потрібно розвивати правові норми та регулятори, спрямовані на захист приватності та контроль над персональними даними. Крім того, актуалізується необхідність забезпечення ефективного та надійного захисту персональних даних в умовах швидкого розвитку технологій, глобалізації та зростаючої загрози кіберзлочинності. Необхідність розвитку правових норм, впровадження інноваційних технологій та підвищення громадської свідомості стають важливими завданнями для забезпечення приватності та захисту персональних даних.

Дослідження також спрямовано на виявлення та аналіз основних викликів, з якими стикається сфера захисту персональних даних, таких як кіберзлочинність, хакерські атаки, глобалізація та перетин кордонів. Аналізуються також правові норми та регулятори, спрямовані на захист приватності, а також потенційні можливості нових технологій, які можуть підвищити рівень захисту персональних даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового захисту персональних даних особливо останнім часом стають предметом дослідження все більшої кількості науковців, при чому як правників, так і представників інших галузей знань. Зокрема, дослідженню цих питань присвячують свою увагу такі вчені, як: С. В. Глібко, Т. П. Єгорова-Луценко, К. В. Єфремова, О. В. Корват, В. П. Кохан, М. Г. Хаустова та ін.

Метою статті є вироблення можливих шляхів нормативно-правового захисту персональних даних з огляду на виклики сьогодення, пов'язані з цією проблематикою. Стаття ставить за мету розглянути розвиток технологій та зростання обсягу персональних даних як основних чинників, що впливають на необхідність ефективного захисту приватності та безпеки цих даних. Стаття спрямована на розширення розуміння проблеми та надання рекомендацій для покращення захисту приватності та безпеки персональних даних у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. 23 лютого 2023 року було ратифіковано Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027), учинену 5 вересня 2022 року [17][1]. Зокрема, згідно із преамбулою до цієї Угоди визнається важлива допоміжна роль цифрової інфраструктури у таких сферах, як високопродуктивний комп'ютинг, штучний інтелект, хмарні обчислення та масиви даних, а також кібербезпека, для забезпечення нерозривно пов'язаних процесів трансформації та цифрового лідерства Європейського Союзу. Крім того, укладання Угоди має на меті налагодження взаємовигідного співробітництва з метою зміцнення та підтримки розгортання надійних і безпечних цифрових можливостей у Союзі в сфері високопродуктивного комп'ютингу; штучного інтелекту, кібербезпеки; передових цифрових навичок; та розгортання й оптимального використання цифрових потужностей та інтероперабельності, а також сприяння впровадженню та доступності цифрових рішень зі Сторонами. Також визнається, що взаємна участь у програмах один одного з впровадження цифрових технологій має забезпечувати взаємні вигоди для Сторін з дотриманням високого рівня захисту даних, цифрових прав, основоположних прав і етичних стандартів, та визнаючи, що Сторони залишають за собою право обмежувати або обумовлювати участь у певних діях на підставі належним чином виправданих міркувань безпеки [19].

Так, відповідно до пункту 12 статті 2 додатку III до Угоди, обмін інформацією між Європейською комісією або OLAF та компетентними державними органами України має відбуватись із належним урахуванням вимог щодо конфіденційності. Персональні дані, включені до обміну інформацією, мають передаватись відповідно до чинних правових норм щодо захисту даних тієї Сторони, яка здійснює передачу [19]. Отже, згідно із цією нормою передбачається, що обмін інформацією, яка містить персональні дані, має відбуватися згідно із чинними національними нормативно-правовими вимогами щодо захисту (персональних) даних.

У зв'язку з цим варто зазначити, що скажімо відповідно до статті 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, а також не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [3]. Тим самим ще у 1996 році в Україні на конституційному рівні було закладено основу для захисту персональних даних, яка на сьогодні звісно ж проецюється у тому числі й на захист цифрових прав, пов'язаних з обігом персональних даних.

[1] Примітно, що від імені України цю Угоду підписав Михайло Федоров – Віце-прем'єр-міністр України – Міністр цифрової трансформації України [19].

Що ж стосується Регламенту (ЄС) 2021/694 Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2021 року про створення Програми цифрової Європи, то згідно із пунктом 49 преамбули цього Регламенту цифрова трансформація повинна дозволити громадянам мати доступ до своїх персональних даних, використовувати та безпечно керувати ними через кордони, незалежно від їхнього місцезнаходження чи місцезнаходження даних. Крім цього, відповідно до пункту 60 преамбули забезпечуючи єдиний набір правил, які безпосередньо застосовуються у правових системах держав-членів, Регламент (ЄС) 2016/679 гарантує вільний потік персональних даних між державами-членами та зміцнює довіру та безпеку осіб, два незамінні елементи справжнього Єдиного Цифрового Ринку. Тому всі дії, вжиті в рамках Програми, які передбачають обробку персональних даних, повинні сприяти безперебійному виконанню цього Регламенту, наприклад, у сфері штучного інтелекту та технологій розподіленого реєстру (наприклад, блокчейн). Ці дії мають підтримувати розвиток цифрових технологій, які відповідають зобов'язанням щодо захисту даних як за задумом, так і за замовчуванням. До того ж, згідно із пунктом 69 преамбули цей Регламент поважає основні права та дотримується принципів, визнаних у Хартії основоположних прав Європейського Союзу, зокрема щодо захисту персональних даних та ін. Державичлени повинні застосовувати цей Регламент відповідно до цих прав і принципів [24][1]. Отже, вказані положення преамбули до Регламенту (ЄС) 2021/694 щодо використання, керування та доступу до персональних даних, їх вільного потоку між державами, а також обробки, захисту тощо, відображають керівні ідеї, принципи, те, з метою чого поряд з іншим було розроблено та затверджено цей Регламент.

У свою чергу, у Хартії основоположних прав Європейського Союзу (2016/С 202/02) від 7 червня 2016 року у розділі II «Свободи» міститься стаття 8, яка має назву «Захист персональних даних», згідно із якою передбачається, що кожен має право на захист персональних даних, які його стосуються. При цьому такі дані повинні оброблятися справедливо для певних цілей і на основі згоди відповідної особи або на іншій легальній основі, встановленій законом. Кожен має право на доступ до даних, які були зібрані стосовно нього, і право на їх виправлення. Дотримання цих правил підлягає контролю з боку незалежного органу [22]. Ось ті права та принципи, які поважаються та дотримуються Регламентом (ЄС) 2021/694, зокрема щодо захисту персональних даних. Відтак, враховуючи ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027), вони є актуальними і для України.

Крім того, є окремий Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних і про вільний рух таких даних, який встановлює правила, що стосуються захисту фізичних осіб щодо обробки персональних даних, а також правила, що стосуються вільного руху персональних даних, та захищає основоположні права і свободи фізичних осіб і, зокрема, їх право на захист персональних даних [23]. Авжеж положення цього Регламенту мають бути орієнтиром при розробленні українського законодавства, зокрема при виробленні норм, якими мають встановлюватися правила поведінки у сфері обігу та захисту персональних даних.

На сьогодні в Україні основним законодавчим актом у цій сфері є Закон від 1 червня 2010 року № 2997-VI «Про захист персональних даних», який регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Цей Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів [12].

При цьому у статті 11 Закону України «Про інформацію» зазначається, що інформація про фізичну особу (персональні дані) – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Так, до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження. Кожному забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законом. При цьому не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випад-

[1] При цьому окремо слід зазначити, що згідно із пунктом 5 статті 12 Регламенту (ЄС) 2021/694 передбачається, що юридичні особи, засновані в асоційованих країнах, і юридичні особи, які засновані в ЄС, але контролюються з третіх країн, не мають права брати участь у всіх або деяких діях у рамках Спеціальної цілі 3 з належним чином обґрунтованих причин безпеки. Зокрема, у підпункті «c» пункту 2 статті 3 Регламенту (ЄС) 2021/694 Спеціальну ціль 3 визначено як «Кібербезпека та довіра». Так, відповідно до знову ж таки пункту 5 статті 12 Регламенту (ЄС) 2021/694, у таких випадках конкурси пропозицій і тендери обмежуються юридичними особами, що засновані або вважаються заснованими у державах-членах ЄС та контролюються державами-членами ЄС або громадянами держав-членів ЄС [24].

ків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. Зокрема, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику, під час здійснення повноважень щодо верифікації та моніторингу державних виплат не потребує згоди фізичних осіб на отримання та обробку персональних даних [13].

У свою чергу, правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки визначено у Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [15]. До того ж відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах регулюються Законом України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» [11].

Однак, однією з ключових проблем нормативно-правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із обігом персональних даних є той факт, що технології часто випереджають право. Законодавець повинен постійно змінювати і адаптувати законодавство, щоб відповідати новим викликам, з якими стикається суспільство. Навіть за наявності ефективного законодавства, реальний захист персональних даних залежить від багатьох факторів, таких як підвищення обізнаності громадян, відповідальність компаній та ефективність правоохоронних органів.

Так, В. П. Кохан та Т. П. Єгорова-Луценко слушно звертають увагу на те, що розвиток електронних сервісів вимагає особливої уваги до інформаційної безпеки, що передбачає захист від несанкціонованого використання та доступу до персональних даних. У зв'язку з цим, в якості однієї зі складових електронного урядування вчені цілком логічно пропонують розроблення спеціалізованого нормативно-правового акту, спрямованого на захист громадян від несанкціонованого використання та несанкціонованого доступу до їх персональних даних, визначивши у ньому єдині правила такого використання та доступу, забезпечивши конфіденційність та контроль за цілісністю інформації, підвищення і зміцнення інформаційної безпеки сучасного суспільства [7, с. 37].

Погоджуючись із цією пропозицією варто зазначити, що такий акт має бути розроблений та затверджений скажімо Міністерством цифрової трансформації України, як органом який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах цифровізації, цифрового розвитку, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, впровадження електронного документообігу, розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян, відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, надання електронних та адміністративних послуг, електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації тощо [9].

Зокрема, захист персональних даних варто віднести до цифрових прав людини і громадянина (суб'єктів персональних даних). Доцільно закріпити норму, в якій би містився перелік таких цифрових прав, із кореспондуванням їм, на скільки це можливо, обов'язків уповноваженого органу (уповноважених органів) щодо їх забезпечення та захисту. Відтак, на нормативному рівні має бути визначено перелік та механізм(и) набуття цифрових прав, їх реалізації, захисту, компенсації та відповідальності за їх порушення. Адже належне існування у цифровому суспільстві, у цифровому просторі передбачає не лише оцифрування персональних даних, але ще й їх подальше законне використання, що у тому числі передбачає визначення та захист цифрових прав суб'єктів цих персональних даних.

Так, характеризуючи цифрові платформи як інструмент цифрової економіки, В. П. Кохан, наводячи приклади комерційних цифрових платформ, таких як Amazon, eBay, Uber, Google, AliExpress, Facebook та ін., слушно зазначає, що функціонування цифрових платформ призвело до появи низки правових проблем, що потребують вирішення, однією із яких є збереження конфіденційних та персональних даних, недопущення їх витоку при збиранні інформації за допомогою технологій великих даних. Вирішення, у тому числі цієї проблеми, вчена цілком обґрунтовано бачить у формуванні законодавства про цифрові платформи, встановленні ключових принципів правового регулювання їх діяльності, які потім мають знайти своє відображення у корпоративних нормативних актах операторів платформ [6, с. 31].

Дійсно, надаючи свої персональні дані при реєстрації на відповідних електронних платформах та під час подальшого користування ними, користувачі (фізичні та юридичні особи) не завжди чітко розуміють правовий режим подальшого зберігання та використання таких даних. У зв'язку з цим важливо щоб нормативно-правове та нормативно-корпоративне регулювання цього питання відбувалося у режимі взаємозалежності, при цьому забезпечуючи правовий та технічний захист персональних даних користувачів, навіть за обставин, коли ці дані надаються

користувачами самостійно і добровільно. Адже треба враховувати, що із достатньо швидким розвитком процесів цифровізації користувачі цифрових послуг, у тому числі цифрових платформ, не завжди можуть вчасно та чітко розуміти можливі наслідки надання своїх персональних даних, а тому вони потребують як визначення та закріплення, так і захисту своїх цифрових прав.

При цьому треба враховувати ще два аспекти функціонування цифрових платформ, на які звертає увагу О. В. Розгон. Так, характеризуючи цифрову платформу вчена зазначає, що це бізнес-модель зі складною системою інформаційних технологій, яка надає можливість користуватися не тільки функціями самої платформи, а й додатковими продуктами, технологіями, послугами, додатками, що створені незалежними третіми сторонами [18, с. 23, 24]. Тобто з технічної точки зору процес користування цифровими платформами на стільки складний, що доступ до персональних даних може мати необмежена кількість третіх сторін. Це відповідно ускладнює і механізм захисту самих персональних даних, при чому як з технічної, так і з правової сторони.

Крім цього, не менш важливим є й те, що «традиційний» бізнес тактично дуже виграє від появи цифрових платформ, але у стратегічному плані наражається на небезпеку втрати каналів збуту і потрапляння в цілковиту залежність від власників платформ [18, с. 24]. Відтак захист персональних даних переходить у площину захисту цифрової конкуренції, коли володіння або контроль над популярною цифровою платформою – маркетплейсом надає можливість диктувати свої умови та впливати на конкурентоздатність учасників цифрового ринку. Все це свідчить про виключну важливість захисту даних, зокрема цифрових комерційних даних, які використовуються під час функціонування e-commerce.

У зв'язку з цим варто зазначити, що провідні маркетплейси ознайомлюють користувачів з політиками інтелектуальної власності, які розміщуються на веб-сайтах компаній, а також пропонують різноманітні програми для боротьби проти порушень прав інтелектуальної власності [21, с. 82]. Тобто захист цифрових прав інтелектуальної власності є хоча і похідним але обов'язковим елементом нормативно-правового регулювання діяльності маркетплейсів. При цьому вже на сьогодні захистом таких прав опікуються самі власники інтернет майданчиків, адже захист прав інтелектуальної власності як такої охоплює у тому числі і захист об'єктів інтелектуальної вартості виражених у цифровому вигляді. Можливо у чомусь це спричинюється достатньо розробленими технічними механізмами виявлення таких порушень, а також активною судовою практикою стягнення з порушників досить великих сум компенсацій за порушення прав інтелектуальної власності у цифровій сфері. Тож, захист цифрових персональних даних (які до речі теж можуть виступати об'єктом права інтелектуальної власності, напр., зібрана легальними способами якоюсь компанією база персональних даних клієнтів та ін.) також потребує вироблення належного як технічного, так і нормативно-правового інструментарію, а також судової практики притягнення до відповідальності за порушення порядку їх використання.

Поряд із цим окрему нішу електронних послуг займають legal tech, перетворюючи надання юридичних послуг на надання цифрових юридичних послуг. Так, С. В. Глібко та І. О. Мамаєв дуже влучно звертають увагу на те, що утворення відповідних онлайн-сервісів адвокатськими фірмами є очікуваною та позитивною тенденцією, зокрема створення повноцінних інформаційно-комунікаційних платформ значно спрощує процес звернення та комунікації клієнта з адвокатом [1, с. 48]. При цьому треба враховувати, що надання таких послуг також ставить під загрозу захист персональних даних клієнтів, адже отримання цих даних з одного боку необхідне для надання послуг, а з іншого – ці дані опиняються у відповідній цифровій базі, а отже потребують захисту. Відтак, цифровим правам клієнтів мають відповідати цифрові обов'язки надавачів юридичних послуг, зокрема щодо збереження цифрової адвокатської таємниці.

Ще одним проявом використання наданих персональних даних є функціонування електронного урядування. Так, згідно із Концепцією розвитку електронного урядування в Україні електронне урядування – це форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [4]. Майже повністю наведене визначення дублюється у пункті 7 частини 1 статті 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації», згідно із яким електронне урядування – це форма організації державного управління, що сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-комунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [14].

При цьому варто відмітити той позитивний момент, що одним із основних принципів за якими здійснюється реалізація Концепції є використання органами влади інформації, поданої до них фізичними та юридичними особами, для надання публічних

послуг та надання інших владних повноважень з дотриманням вимог захисту інформації та персональних даних. До того ж одним із завдань забезпечення розвитку електронного урядування в Україні є надійний захист персональних даних та прав на приватність особи з метою зміцнення довіри до онлайн середовища [4].

Нормативно-правове закріплення цих положень звичайно ж є схвальним, однак не достатньо лише прийняти певну норму права, яка б закріплювала принцип захисту персональних даних, зокрема у сфері функціонування електронного урядування, необхідним є ще й розроблення та затвердження інших положень, які б визначали конкретний та дієвий механізм такого захисту. Так, скажімо можливим є створення бази або реєстру електронних/цифрових платформ, за допомогою якої або якого відбувався би контроль за їх діяльністю, у тому числі щодо захисту персональних даних.

У зв'язку з цим варто зазначити, що у 2021 році було прийнято Закон України «Про публічні електронні реєстри», згідно із п. 2 ч. 1 ст. 2 якого Державна електронна платформа ведення публічних електронних реєстрів – це інформаційно-комунікаційна система, призначена для уніфікованого, автоматизованого та стандартизованого процесу створення, адміністрування та ведення публічних електронних реєстрів з використанням загальних принципів проектування, програмування та захисту інформації в публічних електронних реєстрах [16]. У свою чергу, 18 квітня 2023 року постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Положення про інформаційну систему «Програмна платформа для розгортання та супроводження державних електронних реєстрів», а також Порядок використання програмного забезпечення «Програмна платформа для розгортання та супроводження державних електронних реєстрів» [8, 10].

Так, Положення визначає механізм функціонування інформаційної системи, а також процедуру та вимоги щодо створення або замовлення на створення, адміністрування та ведення публічних електронних реєстрів, інформаційно-комунікаційних систем шляхом використання програмних засобів зазначеної інформаційної системи у разі прийняття такого рішення їх держателем (власником). Згідно із п. 4 Положення власником інформаційної системи є держава, а технічним адміністратором – державне підприємство «Українські спеціальні системи», що належить до сфери управління Адміністрації Держспецзв'язку [8]. У свою чергу, Порядок визначає механізм використання програмного забезпечення інформаційної системи органами державної влади, державними підприємствами, установами, організаціями для створення, адміністрування та ведення публічних електронних реєстрів та інформаційно-комунікаційних систем [10].

На підставі цього можна запропонувати створення такої бази/реєстру й для приватних електронних/цифрових платформ. При цьому на нормативно-правовому рівні варто передбачити, що обов'язковою умовою створення та функціонування платформи є її реєстрація у такій базі / такому реєстрі, а обов'язковою умовою реєстрації – є підтвердження технічних можливостей щодо забезпечення захисту персональних даних користувачів платформи. Адже, як відбувається ліцензування та реєстрація банків, як юридичних осіб, які на підставі банківської ліцензії мають виключне право надавати банківські послуги, так має відбуватися і ліцензування та реєстрація електронних/цифрових платформ, які по суті є «банками» електронних/цифрових даних.

У зв'язку з цим варто погодитися із О. В. Корват стосовно того, що уряд має нести відповідальність за безпеку та контроль над даними і послугами в цифровій екосистемі, а законодавство і нормативно-правові акти стосовно інформатизації та цифровізації урядування, економіки та суспільства в Україні потребують оновлення з урахуванням пріоритетних цілей розвитку людини, необхідності підвищення рівня кібербезпеки та захисту даних [5, с. 43]. При цьому варто додати, що цифрова екосистема, за безпеку та контроль над даними в якій має нестися відповідальність, повинна включати в себе не тільки електронне урядування, а й загалом всі цифрові платформи, які бажають легально діяти у цифровому просторі України. І знову ж таки все це неможливо без належного нормативно-правового регулювання та підґрунтя, яке має враховувати технічні вимоги до захисту та забезпечувати захист у тому числі персональних даних.

Так само заслуговує на погодження точка зору М. Г. Хаустової відносно того, що в умовах правової держави та розвитку інформаційного суспільства мають бути законодавчо визначені обмеження довільного поводження з правами людини, зокрема в інформаційній сфері. Вчена цілком вірно звертає увагу на те, що цифрова трансформація суспільних відносин привела до формування інститутів цифрового права, а технологічні платформи на принципах розподіленого реєстру, штучний інтелект, хмарні сервіси тощо створило нові умови для адаптації традиційних правових інститутів до нових реалій технологічного існування людства – цифрової екосистеми. Крім того, науковиця слушно підкреслює, що активне використання цифрових технологій в різних сферах життєдіяльності зумовило постановку питання про необхідність та достатність прав і свобод людини і громадянина, та виокремило поняття цифрові права і свободи людини [20, с. 95, 96].

Так, дійсно розвиток цифровізації у правовій державі неминуче має супроводжуватися розвитком правової бази, зокрема появою, закріпленням, визначенням та захистом цифрових прав фізичних та юридичних осіб. При цьому такі права мають стосуватися як свободи доступу до цифрової інформації, так і захисту своїх персональних даних, які стають доступними іншим користувачам під час або в результаті доступу до цифрової інформації, користування відповідними цифровими платформами, базами (банками) даних. Правовий захист має проеціюватися як на етап передачі персональних даних, так і на етапи їх подальшого зберігання та використання. Відтак, цілком природною має бути поява окремого елементу у загальній системі права, такого як – цифрове право, як сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини пов'язані із обігом, у тому числі персональних, даних у цифрових мережах.

Поряд із захистом персональних даних, не менш важливим та в чомусь похідним від цього є захист фінансових даних, зокрема із застосуванням FinTech. Так, К. В. Єфремова доречно зазначає, що розповсюдження фінансових технологій тягне за собою збір і обробку значної кількості персональних і фінансових даних, неналежний захист або порушення яких можуть призвести до крадіжки особистих даних, фінансового шахрайства та порушення конфіденційності. У зв'язку з цим вчена дає цілком корисний посил, що захист персональних даних і впровадження ефективних правил захисту даних є обов'язковими для забезпечення фінансової безпеки в епоху фінансових технологій [2, с. 9].

Отже варто зазначити, що в епоху цифровізації та розвитку цифрових технологій, проникнення та використання останніх у різних сферах суспільного життя, цифрові права стають багатогранною категорією. Зокрема, вони стають пов'язаними та переплітаються з іншими правами, визначеними та закріпленими у нормах різних галузях права. Зокрема, захист цифрових прав стосується не тільки персональних, а й фінансових даних, що у свою чергу є умовою забезпечення фінансової безпеки. До того ж, багатогранність категорії «цифрові права» передбачає виокремлення та розмежування різних категорій цифрових прав, їх розподіл на відповідні види, скажімо «особисті цифрові права», «фінансові цифрові права» та ін.

Жити в сучасному світі часто означає, що повна анонімність майже неможлива. Однак, заборона на зберігання, обробку і використання персональних даних без згоди особи, до якої вони відносяться, є як цілком можливою, так і крайньо необхідною. З огляду на це, надзвичайно важливо зосередити увагу на правовому регулюванні цієї проблеми.

Це законодавство потребує оновлення з огляду на Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, що має на меті узгодити законодавство про захист даних із підходами ЄС, а також із зобов'язаннями згідно з Конвенцією 108. Державна політика щодо цифровізації суттєво інтегрувала реформу у сфері захисту даних та підвищила роль Офісу Омбудсмана в цьому процесі, наділивши його повноваженнями здійснювати контроль за дотриманням законодавства у цій сфері.

Завдяки швидкому розвитку технологій, індивіди повинні бути особливо уважними щодо викликів, які ставить перед ними неналежне використання та зберігання персональних даних. Підходи до захисту даних, які використовуються бізнесом та урядами, можуть бути недостатніми для захисту особистої інформації від неправомірного використання. Крім того, важливо враховувати, що правові норми, що регулюють використання персональних даних, можуть бути складними та недостатніми. Прозорість щодо використання персональних даних, повага до права на приватність та адекватне регулювання є ключовими елементами для захисту персональних даних.

Висновки. Аналізуючи специфіку права на захист персональних даних, стає очевидним, що його значення не обмежується простим врахуванням приватності або виключно окремих індивідуальних інтересів. Захист персональних даних вимагає спільних зусиль та співпраці між урядовими органами, приватним сектором та громадським суспільством. Розвиток міжнародних стандартів і правових норм, спрямованих на захист персональних даних, є важливим кроком для створення єдиного набору принципів та стандартів. Ми стикаємося з новими, небувалими до цього викликами, які не можна просто вирішити, розширивши старі норми і методи. Таким чином, нам потрібно розробляти та впроваджувати нові правові структури, а також приєднуватися до формування нових універсальних стандартів інформаційних прав людини. Проте, враховуючи сучасні світові тренди нестримного збирання та використання особистої інформації, посилюється ризик для права на захист персональних даних, яке, не встигнувши належним чином впорядковатися на глобальному рівні, може зникнути. Таким чином, важливим завданням є виявлення компромісних варіантів правового регулювання, які б з одного боку, врахували всі вищезгадані аспекти, а з іншого – були у відповідності із законами розвитку суспільства, економіки та технологій.

Враховуючи ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027), права та принципи, які поважаються та

дотримуються Регламентом (ЄС) 2021/694 Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2021 року про створення Програми цифрової Європи, зокрема щодо захисту персональних даних є актуальними і для України. При цьому положення Регламенту (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних і про вільний рух таких даних мають бути орієнтиром при розробленні вітчизняного законодавства, зокрема при регулюванні обігу та захисту персональних даних.

Доцільно закріпити норму, в якій би містився перелік цифрових прав, а також норму, в якій би містився перелік повноважень відповідних органів щодо забезпечення захисту таких цифрових прав. Цифровим правам клієнтів мають відповідати цифрові обов'язки надавачів юридичних послуг, зокрема щодо збереження цифрової адвокатської таємниці. Нормативно-правове та нормативно-корпоративне регулювання обігу персональних даних, які надаються при реєстрації на відповідних інтернет платформах та під час подальшого користування ними, має відбуватися у режимі взаємозалежності, при цьому забезпечуючи правовий та технічний захист персональних даних користувачів, навіть за обставин, коли ці дані надаються користувачами самостійно і добровільно.

Захист цифрових персональних даних потребує вироблення належного як технічного, так і нормативно-правового інструментарію, а також судової практики притягнення до відповідальності за порушення порядку їх використання. Можливим є створення бази або реєстру для приватних електронних/цифрових платформ, за допомогою якої або якого відбувався би контроль за їх діяльністю, у тому числі щодо захисту персональних даних. При цьому на нормативно-правовому рівні варто передбачити, що обов'язковою умовою створення та функціонування інтернет платформи є її реєстрація у такій базі / такому реєстрі, а обов'язковою умовою реєстрації – є підтвердження технічних можливостей щодо забезпечення захисту персональних даних користувачів платформи.

Необхідним є визначення на нормативному рівні переліку та механізмів набуття цифрових прав, їх реалізації, захисту, компенсації та відповідальності за їх порушення. Захист персональних даних варто віднести до цифрових прав людини і громадянина. Розвиток цифровізації у правовій державі неминуче має супроводжуватися розвитком правової бази, зокрема появою, закріпленням, визначенням та захистом цифрових прав фізичних та юридичних осіб. Цифрові права є багатогранною категорією, вони стають пов'язаними та переплітаються з іншими правами, визначеними та закріпленими у нормах різних галузях права. Багатогранність категорії «цифрові права» передбачає виокремлення та розмежування різних категорій цифрових прав, їх розподіл на відповідні види, скажімо «особисті цифрові права», «фінансові цифрові права» та ін. Цілком природнім має бути формування окремого елементу у загальній системі права, такого як – цифрове право, як сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини пов'язані з обігом (у тому числі персональних) даних у цифрових мережах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глібко С. В., Мамаєв І. О. Огляд та порівняльна характеристика сервісів, що сприяють інформаційному забезпеченню інноваційної діяльності. *Право та інновації.* 2023. № 2 (42). С. 46–54. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-6.
2. Єфремова К. В. Технології цифрової економіки та фінансова безпека. *Право та інновації.* 2023. № 2 (42). С. 7–11. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-1.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
4. Концепція розвитку електронного урядування в Україні : схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-р#Text.
5. Корват О. В. Розвиток електронного урядування до цифрової екосистеми. *Право та інновації.* 2023. № 2 (42). С. 41–45. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-5.
6. Кохан В. П. Цифрова платформа як інструмент цифрової економіки. *Право та інновації.* 2021. № 1 (33). С. 29–34. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1(33)-4.
7. Кохан В. П., Єгорова-Луценко Т. П. Умови розвитку електронних послуг в Україні. *Право та інновації.* 2019. № 2 (26). С. 35–40. URL: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/531/475.
8. Положення про інформаційну систему «Програмна платформа для розгортання та супроводження державних електронних реєстрів» : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 р. № 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2023-п#Text.
9. Положення про Міністерство цифрової трансформації України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text.

10. Порядок використання програмного забезпечення «Програмна платформа для розгортання та супроводження державних електронних реєстрів» : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 р. № 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2023-п#Text.
11. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text.
12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.
13. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.
14. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text.
15. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text.
16. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text.
17. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027) : Закон України від 23.02.2023 р. № 2926-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text.
18. Розгон О. В. Цифрова платформа як інструмент функціонування мережі трансферу технологій. *Право та інновації.* 2023. № 2 (42). С. 21–33. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-3.
19. Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027) від 05.09.2022 р. : ратифіковано Законом України від 23.02.2023 р. № 2926-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#Text.
20. Хаустова М. Г. Права людини в інфомаційному суспільстві в умовах глобалізаційних процесів. *Право та інновації.* 2021. № 3 (35). С. 91–103. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-3(35)-13.
21. Шматков Д. І. Фан-арт та право інтелектуальної власності на платформах електронної комерції. *Право та інновації.* 2023. № 2 (42). С. 80–85. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-10.
22. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2016/C 202/02). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016P/TXT.
23. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj.
24. Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240 (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32021R0694.

REFERENCES

1. Hlibko, S. & Mamaiev, I. (2023) Review and comparative characteristics of services that contribute to information provision of innovative activity. *Law and innovations, 2* (42), 46–54. https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-6 [in Ukrainian].
2. Yefremova, K. (2023). Digital economy technologies and financial security. *Law and innovations, 2* (42), 7–11. https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-1 [in Ukrainian].
3. The Constitution of Ukraine, No. 254к/96-ВР (1996, June 28). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian].
4. Concept of development of e-governance in Ukraine: approval. by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 649-p (2017, September 20). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text [in Ukrainian].
5. Korvat, O. (2023). Development of electronic governance to a digital ecosystem. *Law and innovations*, *2* (42), 41–45. URL: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-5 [in Ukrainian].
6. Kokhan, V. (2021). Digital platform as a digital economy tool. *Law and innovations, 1* (33), 29–34. https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1(33)-4 [in Ukrainian].

7. Kokhan, V.P. & Egorova-Lutchenko, T.P. (2019). Conditions of Development of Electronic Services in Ukraine. *Law and innovations*, *2* (26), 35–40. Retrieved from: https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/531/475 [in Ukrainian].
8. Regulations on the information system «Software platform for deployment and support of state electronic registers»: approved. by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 356 (2023, April 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2023-п#Text [in Ukrainian].
9. Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine: approved. by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 856 (2019, September 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text [in Ukrainian].
10. The procedure for using the software «Software platform for deployment and maintenance of state electronic registers» : approved. by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 356 (2023, April 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2023-п#Text [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine On Protection of Information in Automated Systems, No. 80/94-BP (1994, July 5). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine On Protection of Personal Data, No. 2297-VI (2010, June 1). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text [in Ukrainian].
13. Law of Ukraine On Information, No. 2657-XII (1992, October 2). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text [in Ukrainian].
14. Law of Ukraine On the National Informatization Program, No. 2807-IX (2022, December 1). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text [in Ukrainian].
15. Law of Ukraine On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine, No. 2163-VIII (2017, October 5). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text [in Ukrainian].
16. Law of Ukraine On public electronic registers, No. 1907-IX (2021, November 18). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text [in Ukrainian].
17. Law of Ukraine On the ratification of the Agreement between Ukraine and the European Union on the participation of Ukraine in the European Union program «Digital Europe» (2021-2027), No. 2926-IX (2023, March 23). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text [in Ukrainian].
18. Rozghon, O. (2023). Digital platform as a tool for the functioning of the technology transfer network. *Law and innovations*, *2* (42), 21–33. Retrieved from: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-3 [in Ukrainian].
19. Agreement between Ukraine and the European Union on Ukraine's participation in the European Union program «Digital Europe» (2021-2027) (2022, September 5): ratified by the Law of Ukraine, No. 2926-IX (2023, February 23). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#Text [in Ukrainian].
20. Haustova, M. (2021). Human rights in information society in the context of globalization. *Law and innovations*, *3* (35), 91–103. Retrieved from: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-3(35)-13 [in Ukrainian].
21. Shmatkov, D. (2023). Fan art and intellectual property rights on electronic commerce platforms. *Law and innovations*, *2* (42), 80–85. Retrieved from: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2023-2(42)-10 [in Ukrainian].
22. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2016/C 202/02). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016P/TXT.
23. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj.
24. Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240 (Text with EEA relevance). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32021R0694.

DURAVKIN PAVLO

PhD in Law, Associate Professor, Acting Head of the Scientific Sector of Legal Support for Startups of the Department of Legal Support of Innovative Activity of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

HAFYCH IVAN

Advokate, PhD in Law, Research Assistant of Scientific and Research Institute
of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

CURRENT CHALLENGES AND THE FUTURE OF LEGAL PROTECTION OF PERSONAL DATA: UNDER THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION DEVELOPMENT

Problem setting. In order to build an innovative society, it is necessary to develop legal norms and regulators aimed at protecting privacy and controlling personal data. In addition, the need to ensure effective and reliable protection of personal data in the conditions of rapid technological development, globalization and the growing threat of cybercrime is becoming more urgent. The need for the development of legal norms, the introduction of innovative technologies and the raising of public awareness become important tasks for ensuring privacy and protection of personal data.

The study also aims to identify and analyze the main challenges facing the field of personal data protection, such as cybercrime, hacker attacks, globalization and cross borders. Legal norms and regulations aimed at protecting privacy are also analyzed, as well as the potential opportunities of new technologies that can increase the level of protection of personal data.

Analysis of recent researches and publications. The problems of legal protection of personal data have recently become the subject of research by an increasing number of scientists, both lawyers and representatives of other fields of knowledge. In particular, such scientists as: S. Hlibko, T. Egorova-Lutchenko, K. Yefremova, O. Korvat, V. Kokhan, M. Haustova devote their attention to the study of these issues. etc.

Purpose of the research is to develop possible ways of legal protection of personal data in view of today's challenges related to this issue. The article aims to consider the development of technologies and the growth of the volume of personal data as the main factors affecting the need for effective protection of privacy and security of this data. The article is aimed at expanding the understanding of the problem and providing recommendations for improving the protection of privacy and security of personal data in the future.

Article's main body. According to the preamble to the Agreement between Ukraine and the European Union on the participation of Ukraine in the European Union program "Digital Europe" (2021-2027), the important supporting role of digital infrastructure, including in the field of cyber security, is recognized to ensure inextricably linked transformation processes and digital leadership of the European Union. The purpose of concluding the Agreement is to establish mutually beneficial cooperation in order to strengthen and support the deployment of reliable and secure digital capabilities in the Union in the field, including cyber security. It is recognized that mutual participation in each other's programs for the implementation of digital technologies should ensure mutual benefits for the Parties, while observing a high level of data protection, digital rights, etc. In accordance with paragraph 12 of Article 2 of Annex III to the Agreement, the exchange of information between the European Commission or OLAF and the competent state authorities of Ukraine must take place with due consideration of confidentiality requirements. Personal data included in the exchange of information must be transferred in accordance with the current legal norms on data protection of the Party making the transfer.

According to paragraph 49 of the preamble of Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of April 29, 2021 on the establishment of the Digital Europe Program, digital transformation should allow citizens to access, use and securely manage their personal data across borders, regardless of their location or data location. According to point 60 of the preamble, by providing a single set of rules that are directly applicable in the legal systems of the Member States, Regulation (EU) 2016/679 guarantees the free flow of personal data between Member States and strengthens the trust and security of individuals, two indispensable elements of a true Digital Single Market . All actions taken within the framework of the Program, which involve the processing of personal data, must contribute to the smooth implementation of this Regulation, for example, in the field of artificial intelligence and distributed ledger technologies (for example, blockchain). These actions should support the development of digital technologies that meet data protection obligations both by design and by default. In addition, according to paragraph 69 of the preamble, this Regulation respects fundamental rights and adheres to the principles recognized in the Charter of Fundamental Rights of the European Union, in particular regarding the protection of personal data, etc.

In the Charter of Fundamental Rights of the European Union (2016/C 202/02) dated June 7, 2016, Chapter II "Freedoms" contains Article 8, which is entitled "Protection of personal data", according to which it is assumed that everyone has the right to the protection of personal data data concerning him. Such data must be processed fairly for specific purposes and on the basis of the consent of the person concerned or on another legal basis established by law. Everyone has the right to access the data that has been collected about him and the right to correct it. Compliance with these rules is subject to control by an independent body.

In addition, Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of April 27, 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data establishes rules relating to the protection of natural persons with regard to the processing of personal data, as well as rules, relating to the free movement of personal data, and protects the fundamental rights and freedoms of natural persons and, in particular, their right to protection of personal data.

Today in Ukraine, the main legislative act in this area is the Law of June 1, 2010 No. 2997-VI "On the Protection of Personal Data". Article 11 of the Law of Ukraine "On Information" specifies what information about a natural person (personal data) is. In turn, the legal and organizational bases for ensuring the protection of the vital interests of a person and citizen, society and the state, national interests of Ukraine in cyberspace, the main goals, directions and principles of state policy in the field of cyber security, the powers of state bodies, enterprises, institutions, organizations, individuals and citizens in this area, the basic principles of coordination of their cyber security activities are defined in the Law of Ukraine "On Basic Principles of Cyber Security of Ukraine". In addition, relations in the field of information protection in information, electronic communication and information and communication systems are regulated by the Law of Ukraine "On the Protection of Information in Information and Communication Systems".

In turn, the Concept of the development of e-governance in Ukraine, as well as the Law of Ukraine "On the National Informatization Program" defines e-governance. In addition, in 2021, the Law of Ukraine "On Public Electronic Registers" was adopted, which defines the State electronic platform for maintaining public electronic registers. On April 18, 2023, by a resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Regulation on the information system "Software platform for the deployment and support of state electronic registers" was approved, as well as the Procedure for using the software "Software platform for the deployment and support of state electronic registers".

Conclusions and prospects for the development. The protection of digital personal data requires the development of appropriate technical and regulatory tools, as well as judicial practice of prosecution for violations of the order of their use. It is possible to create a database or registry for private electronic/digital platforms, with the help of which or which would control their activities, including regarding the protection of personal data. At the same time, at the regulatory and legal level, it is necessary to provide that a mandatory condition for the creation and functioning of an Internet platform is its registration in such a database / such a register, and a mandatory condition for registration is confirmation of technical capabilities to ensure the protection of personal data of platform users.

It is necessary to define at the regulatory level the list and mechanisms of acquisition of digital rights, their implementation, protection, compensation and responsibility for their violation. The protection of personal data should be considered one of the digital rights of a person and a citizen. The development of digitalization in a legal state must inevitably be accompanied by the development of the legal framework, in particular, the emergence, consolidation, definition and protection of digital rights of individuals and legal entities. Digital rights are a multifaceted category, they become connected and interwoven with other rights defined and established in the norms of different branches of law. The multifaceted nature of the "digital rights" category implies the separation and delimitation of various categories of digital rights, their distribution into appropriate types, for example, "personal digital rights", "financial digital rights", etc. It should be quite natural to form a separate element in the general system of law, such as digital law, as a set of legal norms regulating social relations related to the circulation of (including personal) data in digital networks.

Key words: e-government, information system, personal data protection, human rights, cyber security, privacy, marketplace, privacy, Regulation (EU) 2016/679, Regulation (EU) 2021/694, Charter of Fundamental Rights of the European Union (2016/C 202/02), «Digital Europe» (2021-2027), digital platform, digital rights, GDPR, legal tech, FinTech.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Дуравкін П. М., Гафич І. І. Сучасні виклики та майбутнє правового захисту персональних даних: під впливом розвитку цифровізації. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 89–100.

РЕВА ВАЛЕРІЯ АНДРІЇВНА
аспірантка кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID 0009-0005-0338-7049

УДК 347.73
DOI 10.37772/2518-1718-2023-3(43)-13

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано законодавчі зміни у реалізації міжбюджетних відносин в умовах воєнного стану в Україні. Підкреслено, що такі зміни є різноплановими. Зокрема, скорочено низку трансфертів місцевим бюджетам з метою спрямування до резервного фонду державного бюджету для забезпечення фінансування заходів територіальної оборони, захисту безпеки населення та функціонування бюджетної сфери, комунальних підприємств у період воєнного стану.

Наголошено, що в умовах воєнного стану передача коштів між місцевими бюджетами можлива без укладання відповідного договору. Зважаючи на викладене, робимо висновок, що законодавець в цій ситуації розширює межі розсуду уповноважених осіб стосовно того, чи укладати договір про перерахування міжбюджетних трансфертів чи ні. З одного боку, такий підхід можна вважати обґрунтованим, оскільки в умовах воєнного стану важливого значення набуває прийняття швидких, незабюрократизованих рішень для виконання певних завдань та фінансування видатків на місцевому рівні. З іншого боку, постає питання про правові підстави передання коштів між місцевими бюджетами у вигляді відповідних міжбюджетних трансфертів.

Акцентовано увагу на тому, що в період воєнного стану в Україні було регламентовано правові механізми таких субвенцій, як: (1) субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на викуп, будівництво житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб; (2) субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану. Крім того, були внесені зміни до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України. Проаналізовано правові механізми таких субвенцій.

Ключові слова: бюджет, воєнний стан, міжбюджетні відносини, міжбюджетні трансферти, правове регулювання, субвенції.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 81 Бюджетного кодексу України міжбюджетні відносини – відносини між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України [1]. При цьому у ч. 2 цієї ж статті законодавець вказує мету регулювання міжбюджетних відносин. Так, йдеться про забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень [1].

Підкреслимо, що питання реалізації міжбюджетних відносин у формі міжбюджетних трансфертів, розроблення якісних, простих та прозорих механізмів їх надання між різними ланками бюджетної системи держави є концептуальними як в звичайних умовах бюджетно-правового регулювання, так і, тим більше, в надзвичайних обставинах. Цілком зрозуміло, що воєнний стан належить до таких обставин й введення такого стану Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 [2] безпосередньо вплинуло на зміни у бюджетному законодавстві, у тому числі й на міжбюджетні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжбюджетні відносини, їх сутність, форми та особливості реалізації свого часу були предметом досліджень таких науковців економістів й правників , як: М. П. Агафошина, А. Є. Буряченко, А. С. Глусенко, О. О. Дмитрик, З. І. Перощук, К. О. Токарєва та ін. Водночас останніми роками питання правового ре-

© Рева В. А., 2023

гулювання міжбюджетних відносин не були предметом ґрунтовних наукових пошуків. З 24 лютого 2022 року в Україні введено воєнний стан через збройну агресію росії. Ці обставини змістово вплинули на бюджетне регулювання й на перебіг міжбюджетних відносин також. Зважаючи на це, **мета статті –** охарактеризувати законодавчі зміни у реалізації міжбюджетних відносин в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Підкреслимо, що такі зміни є різноплановими, вони впроваджувалися в різні темпроральні проміжки, деякі з них потребують окремого докладного дослідження. В межах представленої публікації ми позначимо деякі з законодавчих новацій у сфері міжбюджетних відносин.

Так, скорочено низку трансфертів місцевим бюджетам з метою спрямування до резервного фонду державного бюджету для забезпечення фінансування заходів територіальної оборони, захисту безпеки населення та функціонування бюджетної сфери, комунальних підприємств у період воєнного стану. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» від 4 березня 2022 р. № 199 регламентовано скорочення видатків, передбачених у загальному фонді державного бюджету, серед яких зазначено скорочення видатків на надання відповідних міжбюджетних трансфертів: (а) Міністерству фінансів на 2022 рік за програмою 3511210 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціальноекономічного розвитку окремих територій», на 6000 млн. гривень; (б) Міністерству інфраструктури за програмою 3121130 «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію інфраструктурних проектів та розвиток об'єктів соціально-культурної сфери», на 8700 млн. гривень [3].

При цьому передбачено спрямування вказаних обсягів грошових коштів до резервного фонду бюджету для фінансування видатків, пов'язаних із наданням застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги з державного бюджету у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні. З урахуванням викладеного ми бачимо, що незважаючи на те, що субвенція – трансферт, який надається на чітко визначену мету й кошти, надані у вигляді такого трансферту, мають спрямовуватися виключно на фінансування такої потреби [4, с. 168], в умовах воєнного стану законодавчі підходи змінюються. На наш погляд, це пов'язано із тим, що в таких складних безпекових, соціально-економічних умовах через збройну агресію рф проти України держава має всіляко підтримати своїх громадян й створити умови для забезпечення відповідного прожиткового мінімуму.

Ще одна законодавча новація, яка стосується процедури передачі трансфертів між місцевими бюджетами. Відповідно до ч. 2 ст. 101 Бюджетного кодексу України міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами надаються на основі договору [1]. Показово, що вимог до форми та істотних умов такого договору у національному бюджетному законодавстві не передбачено. В умовах воєнного стану передача коштів між місцевими бюджетами можлива без укладання відповідного договору. Зважаючи на викладене, робимо висновок, що законодавець в цій ситуації розширює межі розсуду уповноважених осіб стосовно того, чи укладати договір про перерахування міжбюджетних трансфертів чи ні. З одного боку, такий підхід можна вважати обґрунтованим, оскільки в умовах воєнного стану важливого значення набуває прийняття швидких, незабюрократизованих рішень для виконання певних завдань та фінансування видатків на місцевому рівні. З іншого боку, постає питання про правові підстави передання коштів між місцевими бюджетами у вигляді відповідних міжбюджетних трансфертів. Крім того потребують аргументації та подальшого контролю обсяги наданих коштів, їх цільове використання тощо. Тож, незважаючи на складні умови в країні, зумовлені воєнним станом, вбачається доцільним все ж таки визначити істотні умови договору про надання міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами.

При цьому оптимізувати процедуру їх укладання в сучасних умовах. Заслуговує на увагу положення, передбачені п. 22 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» від 9.06.2021 р. № 590 (з відповідними редакціями), згідно з яким перерахування реверсної дотації до державного бюджету з місцевих бюджетів територій, на яких введено воєнний стан, Казначейством не здійснюється. Казначейство веде облік обсягу реверсної дотації, не перерахованої до державного бюджету з місцевих бюджетів населених пунктів на тимчасово неконтрольованій території [5]. На нашу думку, наведене положення є дискусійним і потребує відповідних змін. Вважаємо, що в цій ситуації використання формулювання «…бюджетів територій, на яких введено воєнний стан …» є дуже некоректним, оскільки вже згаданим Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 такий стан було введено на

всій території України [2], а отже, в цьому контексті доцільно вести мову про ті території, які є тимчасово окупованими, або ж такими, де ведуться бойові дії. Спираючись на викладене, вбачається більш логічним аналізоване положення викласти у такій редакції: «Перерахування реверсної дотації до державного бюджету з місцевих бюджетів територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих, згідно з переліком, затвердженим уповноваженим органом виконавчої влади, Казначейством не здійснюється».

Окремо зазначимо, що відбулися відповідні зміни щодо використання залишків коштів за деякими субвенціями. За загальним правилом залишки коштів за освітньою субвенцією на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів і використовуються у наступному бюджетному періоді з урахуванням цільового призначення субвенції. В умовах воєнного стану, приміром, було дозволено спрямовувати залишки коштів за освітньою субвенцією та субвенцією особам з особливими освітніми потребами з державного бюджету місцевим бюджетам, збережені на рахунках місцевих бюджетів станом на 1 січня 2022 року, на заходи територіальної оборони, задоволення продовольчих потреб цивільного населення, евакуацію/вивезення/переміщення цивільного населення із місцевості, де ведуться бойові дії, та небезпечних територій у безпечні місця, зокрема на оплату транспортних послуг, пально-мастильних матеріалів, облаштування місць розміщення громадян, які у зв'язку з бойовими діями залишили місце проживання/перебування, оплату інших заходів, спрямованих на підтримку цивільного населення в умовах воєнного стану [6]. З огляду на наведене ми бачимо, що цільове використання коштів, наданих як відповідні субвенції, а також їх залишків, змінено. Фактично бюджет нашої держави трансформувався на воєнний бюджет, в якому основна увага приділена фінансуванню видатків на оборону. Такий підхід є цілком зрозумілим з огляду на те, що вже майже два роки триває боротьба зі збройною агресією росії проти України. Разом із цим наскільки довго буде можливість перенаправляти кошти з таких джерел на воєнні та оборонні потреби.

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» зазначено, що у таких складних умовах фінансова підтримка міжнародних партнерів не тільки дозволяє збалансувати бюджет та забезпечити фінансування потреб соціального захисту населення та інших пріоритетних видатків необоронного спрямування, але й є вагомим фактором покриття дефіциту платіжного балансу та підтримки макрофінансової та макроекономічної стабільності в країні [7]. Крім того, підкреслено, що в умовах воєнного стану та обмежених ресурсів бюджету пріоритетом залишається залучення довгострокових пільгових кредитів для підтримки обороноздатності держави, енергетичного сектору, реалізації заходів з енергоефективності та відновлення муніципальної інфраструктури, ремонту доріг та дорожньої інфраструктури, охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг, а також відновлення та відбудови інфраструктурних об'єктів, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації, на реалізацію яких спрямовується значний обсяг кредитів (позик) іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій, а також грантових коштів, що надаються іноземними партнерами [7].

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що в сучасних умовах Україна більшою мірою залежить від фінансової допомоги партнерів. Водночас існуючі обсяги збитків і втрат від російської агресії зумовлюють потребу не просто у пошуку фінансових ресурсів для післявоєнного відновлення України, а у реформуванні системи доходів бюджету, передусім, йдеться про податки й збори, й у системі бюджетного регулювання для того, аби забезпечити достатні обсяги грошових коштів до бюджетів для фінансування пріоритетних потреб держави та суспільства й при цьому стимулювати розвиток бізнесу.

Окрім того, зазначимо, що в період воєнного стану в Україні було регламентовано правові механізми таких субвенцій, як: (1) субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на викуп, будівництво житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб; (2) субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану. Крім того, були внесені зміни до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України [8]. З огляду на наведене зазначимо, що вищевказані субвенції надаються з державного бюджету до місцевих й відповідно до приписів бюджетного законодавства належать до категорії «інші дотації та субвенції». У цьому контексті йдеться про те, що названі субвенції не конкретизовані в переліку тих трансфертів, що надаються або можуть надаватися з державного бюджету до місцевих.

На нашу думку, це свідчить про те, що ці субвенції мають тимчасовий характер. Тобто, на відміну від видатків, які фінансуються за рахунок освітньої чи медичної субвенції, видатки на потреби держави для функціонування в період воєнного стану є тимчасовими, оскільки через певний проміжок часу з моменту її початку вона закінчиться й наша держава функціонуватиме й розвиватиметься в мирному режимі. Теж саме можна сказати й про субвенцію, що передбачає видатки на житло для тимчасового проживання

ВПО, більше того, про тимчасовий характер таких видатків йдеться й самій назві міжбюджетного трансферту, про який йдеться.

Говорячи про зміни до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України, зазначимо, що у 2021 році було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України» [9]. Слід зазначити, що саме цей міжбюджетний трансферт характеризується певною своєрідністю, оскільки в механізмі його надання передбачені умови, які не є характерними для надання субвенцій за загальним правилом. Приміром, до таких можна віднести: джерело фінансування – позикові кошти, які надаються Європейським інвестиційним банком; наявність відповідної Фінансової угоди, згідно з якою видаються відповідні кошти; відсотки, що сплачуються за користування позикою; графіки погашення тощо.

На момент прийняття вищевказаної Постанови в п. 3 було зазначено: «Субвенція надається для забезпечення здійснення заходів щодо відновлення соціальної інфраструктури, метою яких є подолання наслідків конфлікту на сході України, зокрема задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб в окремих адміністративно-територіальних одиницях, а саме в:

районах Донецької та Луганської областей, що постраждали від конфлікту, де органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі;

чотирьох сусідніх областях (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Херсонська), інфраструктура яких несе велике навантаження через наплив внутрішньо переміщених осіб, пов'язаних з конфліктом на сході України;

окремих адміністративно-територіальних одиницях, зокрема Київській, Одеській, Полтавській областях, що приймають значну кількість внутрішньо переміщених осіб, з метою надання їм допомоги у подоланні посиленого навантаження на соціальну інфраструктуру» [9]. Наразі чинною є редакція Постанови від 6.05.2023 року, відповідно до якої п. 3 викладено таким чином: «Субвенція надається для забезпечення здійснення заходів щодо відновлення соціальної та житлової інфраструктури на територіях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі (підконтрольна Україні територія), метою яких є подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації."» [8]. Як вбачається, вказані зміни дещо скоригували територію поширення субвенції та цільове призначення.

Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на викуп, будівництво житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Як ми вже зазначали вище, ця субвенція є новою, раніше її не виокремлювали серед міжбюджетних трансфертів. Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на викуп, будівництво житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб (далі – Порядок) регламентовано Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 495 [10]. Згідно з п. 4 цієї Постанови субвенція спрямовується на викуп, будівництво житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. При цьому Головним розпорядником субвенції є Мінінфраструктури, яке готує та подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо розподілу субвенції між областями, в яких не ведуться активні бойові дії, з урахуванням кількості внутрішньо переміщених осіб у відповідному регіоні та наявності земельних ділянок для будівництва житла [10, п. 2, 3]. Показово, що у Порядку міститься відсильна норма до іншого документа, який затверджений цією ж Постановою Кабінету Міністрів України № 495, й стосується вона використання коштів досліджуваної субвенції. Йдеться про Порядок викупу, будівництва житла з метою передачі для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. Для оцінки ефективності вказаних актів, необхідно більш детальний їх аналіз у подальшому.

Ще однією субвенцією, яка віднайшла своє закріплення у чинному бюджетному законодавстві, є субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану. Порядок та умови її надання закріплено в Постанові Кабінету Міністрів України від 3 травня 2022 р. № 528 [11]. Відповідно до п. 2 вказаної постанови, головним розпорядником субвенції є Мінінфраструктури. У п. 3 цього ж акту законодавець намагається окреслити напрямки використання грошових коштів, отриманих як так субвенція. Зокрема, зазначено, що використання субвенції здійснюється з дотриманням умов тристоронніх договорів на здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану (зокрема, на: придбання необхідних продовольчих товарів, а також пакувальних товарів для їх фасування, пального, будівельних матеріалів для проведення першочергових аварійно-ремонтних робіт на об'єктах, які пошкоджені внаслідок бойових дій, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів (вакцин), медичних виробів, допоміжних засобів до них, медичного обладнання, оплату послуг із зберігання та/або пере-

робки зерна, укладених відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 березня 2022 р. № 185 "Деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану" (далі – договори), замовниками за якими є обласні, Київська міська військові адміністрації, а платником за грошовими зобов'язаннями замовників за договорами – АТ "Українська залізниця" (далі – Укрзалізниця). При цьому субвенція надається шляхом її перерахування Мінінфраструктури на рахунок Укрзалізниці, відкритий в державному банку, з подальшим спрямуванням Укрзалізницею на оплату грошових зобов'язань замовників перед постачальниками товарів (виконавцями робіт або надавачами послуг) відповідно до укладених договорів та рахунків постачальників товарів (виконавців робіт або надавачів послуг) за договорами [11].

Зазначимо, що наведені приписи також не є характерними для реалізації міжбюджетних відносин. Передусім йдеться про суб'єктний склад відносин з надання цієї субвенції, укладення трьохсторонніх договорів, тощо. Підкреслимо, що до введення воєнного стану в Україні передача міжбюджетних трансфертів (у тому числі, субвенцій) за договорами здійснювалося лише між місцевими бюджетами. До цього додамо, що Укрзалізниця виступає платником за тристоронніми договорами, замовником за якими є військові адміністрації та/або центральні органи виконавчої влади, із здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету для задоволення нагальних потреб функціонування держави. При цьому предмети закупівлі є дуже розгалуженими. Така складна процедура реалізації субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану може мати чимало перепон у практичному застосуванні.

Висновки. З урахуванням проведеного аналізу законодавчих новацій у сфері міжбюджетних відносин робимо висновок про те, що введення правового режиму воєнного стану в Україні сприяло чималим перетворенням у регулюванні таких відносин. Відзначимо, що переважна більшість змін пов'язана з розширенням переліку міжбюджетних трансфертів, які надаються між бюджетами, зміни умов та порядків їх надання. При цьому слід відзначити й зміну пріоритетів самих відносин, в основі яких лежить забезпечення передусім фінансування соціальних видатків та видатків на оборону.

Наголошено на тому, що нові субвенції, впроваджені в умовах воєнного стану, мають тимчасовий характер. Приміром, на відміну від видатків, які фінансуються за рахунок освітньої чи медичної субвенції, видатки на потреби держави для функціонування в період воєнного стану є тимчасовими, оскільки через певний проміжок часу з моменту її початку вона закінчиться, а наша держава функціонуватиме й розвиватиметься в мирному режимі. Теж саме можна сказати й про субвенцію, що передбачає видатки на житло для тимчасового проживання ВПО, більше того, про тимчасовий характер таких видатків йдеться й самій назві міжбюджетного трансферту, про який йдеться.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n3296.
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022- 41397.
3. Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2022 р. № 199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2022-%D0%BF#Text.
4. Фінансове право : підручник / О. О. Дмитрик, Є. О. Алісов, Д. А. Кобильнік та ін.; за ред. О. О. Дмитрик. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 466 с.
5. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text.
6. Уряд ухвалив зміни щодо використання залишків субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-zmini-shodo-vikoristannya-zalishkiv-subvencij-z-derzhavnogo-byudzhetu-miscevim-byudzhetam.
7. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» від 15.09.2023 р. № 10000. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796.
8. Про внесення змін до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 липня 2022 р. № 811. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811-2022-%D0%BF#Text.

9. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2021 р. № 1324. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-2021-%D0%BF/ed20211215#Text.
10. Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 495. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#n391.
11. Деякі питання фінансування закупівлі товарів тривалого зберігання в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 травня 2022 р. № 528. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2022-%D0%BF#n17/.

REFERENCES

1. The Budget Code of Ukraine, No. 2456-VI (2010, July 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n3296 [in Ukrainian].
2. Decree of the President of Ukraine On the Introduction of Martial Law in Ukraine: Presidential Decree № 64/2022 (2022, February 24). Retrieved from: https://www.president.gov.ua/documents/642022- 41397 [in Ukrainian].
3. The issue of providing in 2022 to insured persons of one -time financial assistance in connection with the loss of part of wages (income) whose work (economic activity) is temporarily stopped as a result of hostilities during martial law in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 199 (2022, March 4). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
4. Dmytryk, O. O., Alisov, Ye. O. & Kobylnik, D. A. el al. (2022). *Finance law*. O. O. Dmytryk (in Ed.). Odesa: Vydavnytstvo «Yurydyka» [in Ukrainian].
5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Procedure for the Fulfillment of Powers by the State Treasury Service in a Special Regime in the Conditions of Martial Law:, No. 590 (2021, June 9). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
6. The Government has approved changes to the use of subsidies from the state budget to local budgets. Retrieved from: https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-zmini-shodo-vikoristannya-zalishkiv-subvencij-z-derzhavnogo-byudzhetu-miscevim-byudzhetam [in Ukrainian].
7. Explanatory note to the project of the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2024», No. 10000 (2023, September 15). Retrieved from: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796 [in Ukrainian].
8. On amendments to the Procedure and Conditions for granting a subsidy from the state budget to local budgets for the implementation of projects within the framework of the program for the restoration of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 811 (2022, July 19). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811-2022-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
9. On approval of the Procedure and Conditions for granting a subsidy from the state budget to local budgets for the implementation of projects within the framework of the program for the restoration of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 1324 (2021, December 15). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-2021-%D0%BF/ed20211215#Text [in Ukrainian].
10. Some measures for the formation of housing funds intended for temporary residence of internally displaced persons: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 495 (2022, April 29). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#n391 [in Ukrainian].
11. Some issues of financing the purchase of long -term storage goods in martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, No. 528 (2022, May 3). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2022-%D0%BF#n17 [in Ukrainian].

REVA VALERIIA

Postgraduate student of the Department of Financial Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

INTERBUDGETARY RELATIONS IN UKRAINE: ESSENCE AND FEATURES OF IMPLEMENTATION IN MODERN CONDITIONS

Problem setting. The issues of implementation of interbudgetary relations in the form of interbudgetary transfers, development of high-quality, simple and transparent mechanisms for their provision between different parts of the state budget system are conceptual both in normal conditions of budgetary and legal regulation, and even more so in extraordinary circumstances. It is quite clear that martial law belongs to such circumstances, and the introduction of such a state by the Decree of the President of Ukraine «On the Introduction of Martial Law in Ukraine» of February 24, 2022, No. 64/2022 directly affected changes in budget legislation, including interbudgetary relations.

Analyses of recent researches and publications. Intergovernmental fiscal relations, their essence, forms and peculiarities of implementation have been the subject of research by such economists and lawyers as: M. P. Agafoshyna, A. E. Buriachenko, A. S. Hlusenko, O. O. Dmytryk, Z. I. Peroshchuk, K. O. Tokarieva ect.. At the same time, in recent years, the issues of legal regulation of interbudgetary relations have not been the subject of thorough scientific research. On February 24, 2022, martial law was introduced in Ukraine due to Russia's armed aggression. These circumstances have had a significant impact on budgetary regulation and the course of interbudgetary relations as well.

Purpose of the research is to characterize the legislative changes in the implementation of interbudgetary relations under martial law in Ukraine.

Article's main body. The article analyzes the legislative changes in the implementation of intergovernmental fiscal relations under martial law in Ukraine. It is emphasized that such changes are diverse. In particular, a number of transfers to local budgets have been reduced with a view to directing them to the reserve fund of the State budget to ensure financing of territorial defense measures, protection of public safety and functioning of the public sector and public utilities during martial law.

It is emphasized that under martial law, the transfer of funds between local budgets is possible without concluding a relevant agreement. Given the above, we conclude that the legislator in this situation expands the discretion of authorized persons as to whether to conclude an agreement on the transfer of intergovernmental transfers or not. On the one hand, such an approach can be considered reasonable, since under martial law it is important to make quick, unbureaucratized decisions to perform certain tasks and finance expenditures at the local level. On the other hand, the question arises as to the legal basis for the transfer of funds between local budgets in the form of appropriate intergovernmental transfers.

Conclusions and prospects for the development. The author emphasizes that during the period of martial law in Ukraine, the legal mechanisms of such subventions as: (1) subventions from the state budget to local budgets for the purchase and construction of housing for the purpose of transferring internally displaced persons for temporary residence; (2) subventions from the state budget to local budgets to meet the urgent needs of the state functioning under martial law were regulated. In addition, amendments were made to the Procedure and Conditions for Granting Subventions from the State Budget to Local Budgets for the Implementation of Projects under the Program for the Restoration of Ukraine. The legal mechanisms of such subventions are analyzed.

Key words: budget, martial law, interbudgetary relations, interbudgetary transfers, legal regulation, subventions.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Рева В. А. Міжбюджетні відносини в Україні: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах. *Право та інновації.* 2023. № 3 (43). С. 101–107.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України запрошує всіх зацікавлених осіб опублікувати свою наукову роботу у *сорок четвертому* номері журналу **«Право та інновації»**. Журнал внесено до переліку наукових фахових видань групи Б (Наказ МОН України № 409 від 17 березня 2020 р.).

Умови публікації у журналі:

1. Надати копію квитанції про оплату публікації НДІ ПЗІР (за 1 статтю) до 10.12.2023 р.;
2. Оформити статтю та подати згідно вказаних вимог.
3. Заповнити відомості про автора.
4. Надіслати рукопис статі в електронному вигляді на електрону адресу: ndipzir@gmail.com до 10.12.2023 р.

Традиційно в журнал приймаються статті за такими напрямами:
12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень;
12.00.02 конституційне і муніципальне право;
12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;
12.00.04 господарське право; господарсько-процесуальне право;
12.00.05 трудове право; право соціального забезпечення;
12.00.06 земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право;
12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;
12.00.11 міжнародне право.

Редакція у разі необхідності може здійснити переклад розширеної анотації, детальну інформацію можна отримати в редколегії. У разі самостійного перекладу автором розширеної анотації англійською редакційна колегія перевіряє переклад. У випадку виявлення значних помилок редакція залишає право відмовити в публікації статті.

Оформлення передплати автором передбачає отримання 1 авторського екземпляру та 3 наступних номерів журналу. Оплата НДІ ПЗІР передбачає отримання виключно авторського екземпляру.

Всю додаткову інформацію ви можете отримати на сайті журналу http://pti.org.ua/index.php/ndipzir/information/authors та за телефоном: (057) 700-06-64.

Випусковий редактор: *В. П. Кохан*
Комп'ютерна верстка: *А. Г. Якшина*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21739-11639 ПР від 24.11.2015

Підписано до друку з оригінал-макета 27.09.2023.
Формат 60x84 $^{1}/_{8}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 12,94. Обл.-вид. арк. 11,8. Тираж 56 прим.

Видавець – Науково-дослідний інститут правового забезпечення
інноваційного розвитку Національної академії правових наук України,
61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80,
Тел. +38 (057) 700-06-64
Сайт: ndipzir.org.ua
E-mail: ndipzir@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4814 від 17.12.2014

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017